

TAMPEREEN YLIOPISTO

Anna Turunen

KULTTUURIEN VÄLISSÄ

Kansallinen identiteetti Sofi Oksasen romaanissa *Stalinin lehmät*
ja Tõnu Õnnepalun romaanissa *Joonatanin kirja*

Suomen kirjallisuuden pro gradu -tutkielma

Tampere 2008

Tampereen yliopisto
Taideaineiden laitos

TURUNEN, Anna: KULTTUURIEN VÄLISSÄ

Kansallinen identiteetti Sofi Oksasen romaanissa *Stalinin lehmät*
ja Tõnu Õnnepalun romaanissa *Joonatanin kirja*

Pro gradu -tutkielma, 94 s.

Suomen kirjallisuus

Huhtikuu 2008

Tutkielmassa tarkastellaan yksilön kansallista identiteettiä kahdessa romaanissa, Sofi Oksasen *Stalinin lehmässä* (2003) ja Tõnu Õnnepalun *Joonatanin kirjassa* (1998, suom. Juhani Salokannel; alkuteos *Hind*, 1995). Molemmat romaanit kuvaavat Neuvostoliiton romahtamisen ja Viron uudelleenitsenäistymisen aikaa. Kummassakin teoksessa tärkeäksi teemaksi nousee identiteetti – yhtäältä sen rakentaminen, toisaalta sen hajanaisuus.

Teoreettisena kehyksenä tutkimuksessa kulkee Stuart Hallin postmoderni identiteetti-teoria. Keskeisiä ovat myös postmodernia niin kirjallisuuden kuin yhteiskunnankin näkökulmasta käsittelevät lähteet sekä erityisesti suomalaisessa kulttuurintutkimuksessa käyty keskustelu kansallisuudesta. Lähtökohtana kansallisen identiteetin tarkasteluun on Stuart Hallin ajatus, jonka mukaan identiteetti perustuu eron tekemiseen minän ja Toisen välillä. Kansakunta nähdään kuvitteellisena yhteisönä, johon sen jäsenet pyrkivät identifioitumaan.

Tutkielmassa pohditaan, millä tavalla ympäröivä yhteiskunta ja kulttuuri heijastuvat yksilön identiteettiin. Analyysi on paitsi tekstilähtöistä myös kontekstualisoivaa. Tutkittavat fiktiiviset henkilöt *Stalinin lehmien* Anna ja *Joonatanin kirjan* Joonatan nähdään hybrideinä, joiden identiteetti rakentuu idän ja lännen merkitysten väliin. Itä ja länsi ovat teosten maailmassa maantieteellisesti ja mentaalisesti latautuneita käsitteitä.

Annan ja Joonatanin kansallinen identiteetti oletetaan kompleksiseksi prosessiksi, minkä vuoksi analyysi laajenee identiteetin moniin eri osatekijöihin. Tarkasteltavana ovat henkilöiden ikä, sukupuoli ja seksuaalisuus sekä niiden kytkös kansallisuuteen. Huomionsa saavat niin ikään kansallisuuteen liittyvät ylpeyden, häpeän ja toiseuden tunnot. Lisäksi Annaa ja Joonatania tarkastellaan ja tulkitaan postmoderneina subjekteina.

Kaunokirjallisuuden fiktiiviset identiteetit ilmentävät, millä tavalla kansallisuus kunkin aikana nähdään ja esitetään. Tutkielma pyrkii osaltaan selvittämään, miten kaunokirjallisuus voi osallistua kansallisen identiteetin tuottamiseen.

Tutkielman avainsanoja: kansallinen identiteetti, kansallisuus, postmoderni subjekti, postmoderni identiteettiteoria, hybridi, toiseus, Viro, virolainen nykykirjallisuus

SISÄLLYS

1. JOHDANTO	1
2. TEOREETTISET LÄHTÖKOHDAT	6
2.1. Postmoderni ja postmodernismi	6
2.2. Kansallinen identiteetti ja globalisaation haasteet	7
2.3. Maantieteellistä ja mentaalista rajankäyntiä	9
3. POSTMODERNIN VIITEKEHYS	12
3.1. Postmodernismi Tõnu Õnnepalun <i>Joonatanin kirjassa</i>	12
3.2. Feminismi ja postmoderni subjekti Sofi Oksasen <i>Stalinin lehmissä</i>	21
4. ITÄ JA LÄNSI	31
4.1. Joonatanin itä – absurdinkarmeaa menneisyys	31
4.2. Annan itä – lapsuuden onnenmaa	36
4.3. Joonatanin länsi – kuluttamisen ja matkustamisen vapaus	43
4.4. Annan länsi – kapitalismin ylivaltaa	50
5. KOMPLEKSINEN IDENTITEETTI	57
5.1. Häpeä ja ylpeys	57
5.1.1. Joonatan – ”Elää on olla toinen”	57
5.1.2. Anna – häpeän hiljaisuus, puhumisen ylpeys	61
5.2. Sukupuoli ja seksuaalisuus	66
5.2.1. Hegemoninen maskuliinisuus ja heteronormatiivisuus <i>Joonatanin kirjassa</i>	66
5.2.2. Biseksuaalisuus ja naisen stereotyyppit <i>Stalinin lehmissä</i>	70
5.3. Sukupolvikysymykset	75
5.3.1. Häilyvä Joonatan, vakaa Ada	75
5.3.2. <i>Stalinin lehmien</i> kolme naispolvea	79
6. LOPUKSI	84
LÄHTEET	88

1. JOHDANTO

Aloin pohtia kansallista identiteettiäni, kun olin opiskelijavaihdossa Virossa. Suku-laiskansan identiteetissä on monia yhtäläisyyksiä suomalaiseen identiteettiin, mutta sain huomata, että näinkin lyhyen välimatkan päässä voi tuntea jo selvän kulttuurieron. Historian kulku Suomenlahden toisella puolella on ollut varsin erilainen, eikä se ole voinut olla jättämättä jälkiään kansan identiteettiin. Tänä kansainvälistymisen ja globalisoitumisen aikana kansallisesta identiteetistä puhutaankin paljon. Esimerkiksi Euroopan Unioniin ja maahanmuuttajiin liittyvät kysymykset ovat tehneet siitä ajan-kohtaisen aiheen. Varsinkin Itä-Euroopan maissa, joiden poliittista ja taloudellista jär-jestelmää viime vuosikymmen muutti tuntuvasti, kysymys identiteetistä on noussut keskeiseksi.

Identiteetti syntyy diskursseissa, erilaisten merkityksen tuottamisen tapojen tuloksena. Kansalliset identiteetit muodostuvat kansallisen kulttuurin diskurssissa: identifioi-dumme tiettyyn kansakuntaan ja näemme itsemme osaksi tiettyä kulttuuria (Hall 1999, 45, 47–48). Kansallisen identiteetin rakentumisessa tärkeitä tekijöitä ovat yleensä kansan oma, tietyllä alueella sijaitseva valtio sekä kulttuurista yhtenäisyyttä tukeva yhteinen kieli (Bauman 2004, 212–213). Kansallinen identiteetti ei kuitenkaan pysy ajasta aikaan samanlaisena. Kun teknologia kehittyy, tietoisuus muun maailman asioista lisääntyy ja kulkuyhteydet paikasta toiseen käyvät helpommiksi, myös kansal-linen identiteetti saa uusia ulottuvuuksia. Identiteetin – tietoisuuden siitä, sen pohtimi-sen – voidaankin katsoa olevan modernin, entistä heterogeenisemmän yhteiskunnan tuote (Oinonen, Blom ja Melin 2005, 7–8).

Kansallisuus ei siis ole itsestään selvästi olemassa, vaan se *tuotetaan* paitsi arkisin ru-tiinein myös erilaisin symbolein, rituaalein ja kertomuksin (Lehtonen 2004a, 9; Oino-nen, Blom ja Melin 2005, 7). Yksi merkittävä kansallisen identiteetin tuottamisen areena on kaunokirjallisuus. On hyvä muistaa, että kulttuuri on paitsi tuote myös tuot-taja, joka tekee meistä sellaisia kuin olemme. (Löytty 2004a, 99, 101.) Kirjallisuuden-tutkija Auli Viikari (1996, 48) on todennut, että ”[k]ansakunta elää sanoissa, joilla se on kirjoitettu”. Kun kaunokirjallisuus osallistuu vahvasti kansallisen identiteetin ra-kentamiseen, kirjallisuustiede voi puolestaan tuoda oman panoksensa kansallisuuden

ja identiteetin tutkimukseen. Vaikka kaunokirjallisuuden kansalliset identiteetit ovat fiktiivisiä, niihin kiteytyy kuva siitä, millaisena kansallisuus kunakin aikana esitetään ja nähdään – miten sitä tuotetaan. Stuart Hallin (1999, 25) mukaan kaikki identiteetit on mahdollista nähdä tavallaan fiktiivisinä, sillä ne kumpuavat ”minän muuttamisesta kertomuksiksi”. Homi K. Bhabha (1990, 3) esittää puolestaan, että tutkimalla kansallisuuden kertomisen tapoja päästään kielen ja retoriikan ohella käsiksi myös itse ilmiöön – ja voidaan kenties pyrkiä muuttamaan sitä.

Tarkastelen pro gradu -tutkielmassani kansallista identiteettiä kahdessa teoksessa, Sofi Oksasen romaanissa *Stalinin lehmät* (2003) ja virolaisen Tõnu Õnnepalun romaanissa *Joonatanin kirja* (1998, suom. Juhani Salokannel; alkuteos *Hind*, 1995). Vaikka kyseessä on Suomen kirjallisuuden opinnäyte, halusin ottaa tutkielmaan mukaan myös virolaisen kirjailijan teoksen. Tutkimusaiheen ja -aineiston valintaa ohjasivat osaltaan viron kielen ja virolaisen kulttuurin opintoni sekä Tartossa viettämäni vaihto-opiskeluaika. Õnnepalun teokseen tutustuin Tarton yliopistossa virolaisen nykykirjallisuuden kurssilla. *Joonatanin kirja* puhuu samoista teemoista kuin *Stalinin lehmät*, joten katsoin sen sopivan hyvin aineistoksi tutkielmaani. Suomalaista ja virolaista kirjallisuutta yhdistävän tutkielman Suomen kirjallisuuden oppiaineessa on aiemmin tehnyt Heidi Iivari.¹

Vaikka tutkittavien teosten julkaisuajankohdan välillä on melkein kymmenen vuotta, molemmat romaanit kuvaavat Viron uudelleenitsenäistymisen aikaa. *Joonatanin kirjan* tapahtumat sijoittuvat 1990-luvun alkupuolelle, aivan itsenäistymisen jälkeisiin vuosiin. *Stalinin lehmissä* on mukana laajempi aikaperspektiivi: siinä kuvataan paitsi päähenkilön lapsuutta 1980-luvulla ja aikuisuutta vuosituhaten taitteessa myös päähenkilön äidin vaiheita 1970-luvulla ja äidinäidin kokemuksia 1940–50-luvuilla. Molemmista teoksista nostan tarkempaan tarkasteluun päähenkilön; tarkoitukseni on siis tutkia ennen kaikkea yksilön kansallista identiteettiä.

Oksasen teos on kiintoisalla tavalla ikään kuin ulkopuolinen silmäys Viron poliittisiin maisemiin. Päähenkilö rakentaa identiteettiään samastumalla Neuvosto-Viroon, johon

---

¹ Iivari Heidi 2001: Idän ja lännen rajalla. Semioottista tulkintaa Suomen ja Viron 1990-luvun kirjallisuudesta. Suomen kirjallisuuden pro gradu -tutkielma. (Tampereen yliopisto)

hän virolaisen äitinsä kautta tutustuu. Kuitenkin myös asuinpaikka Suomi vaikuttaa väistämättä siihen, millaiseksi hänen kansallinen identiteettinsä muodostuu. Oksasen paljon huomiota saaneessa esikoisteoksessa lukijoita ja kriitikoita puhutti rankka ja yksityiskohtainen syömishäiriön kuvaus. Tiina Ahokas onkin tarkastellut teoksen ilmentämää ruumiillisuutta pro gradu -tutkielmassaan.² Ahokas sivuaa myös kysymystä kansallisuudesta ja toteaa tutkielmansa päätännässä, että *Stalinin lehmien* ilmentämä kansallisuus ansaitsisi tulla perusteellisemmin tutkituksi (Ahokas 2005, 100). *Stalinin lehmien* päähenkilön identiteettiä on analysoitu myös Hille Rantalan pro gradu -tutkielmassa.³ Rantala lähestyy identiteettiä osin tässäkin tutkielmassa käytettyjen lähteiden avulla, mutta mielestäni hänen tutkielmansa jättää identiteetin osalta – etenkin kansallisuuden näkökulmasta – vielä paljon tutkittavaa.

Tõnu Õnnepalun *Joonatanin kirja* tuo työhöni mukaan sisältä päin tulevan näkökulman virolaiseen identiteettiin. Itsenäistyminen ja siihen liittyvät kipeät kokemukset nousivat heti 1990-luvulla suosituksi teemaksi virolaisessa kirjallisuudessa. Virossa *Joonatanin kirjaa* on tutkittu etenkin modernin ja postmodernin käsitteiden sekä sukupuolen ja seksuaalisuuden näkökulmasta.⁴ Suomessa *Joonatanin kirjaa* on tutkinut esimerkiksi teoksen suomentaja Juhani Salokannel. Teos ei kuitenkaan ole Suomessa kovin laajasti tunnettu, kuten ei virolainen nykykirjallisuus ylipäänsäkään.

Teoreettiset apuvälineet kansallisen identiteetin tarkasteluun lainaan kulttuurintutkimuksesta ja sosiologiasta. Esimerkiksi Mikko Lehtosen ja Olli Löytyn kirjoitukset kansallisuudesta ja identiteetistä antavat pohjaa pohdinnoilleni. *Joonatanin kirjan* analyysiä taustoittavat useat Viron kirjallisuutta käsittelevät artikkelit, joista erityisesti Tiit Hennosten kirjoitukset ovat keskeisiä. Molemmissa romaaneissa tapahtumapaikat ja historian vaiheet ovat tulkittavissa maantieteeseen ja historiaan pohjaaviksi. Tutkimusotteeni onkin kontekstualisoiva ja käytän analyysini apuna runsaasti Viron historiaa ja virolaista yhteiskuntaa koskevaa tietoa. Tärkeimpiä lähteitäni ovat kulttuurintutkija Stuart Hallin ja sosiologi Zygmunt Baumanin tekstit. Hall on kirjallisuustietei-

---

² Ahokas Tiina 2005: ”Naisen ruumiin sentit ovat yhtä tärkeitä kuin valtion rajat”. Ruumiillisuus Sofi Oksasen *Stalinin lehmissä* ja Anja Snellmanin *Äidissä* ja koirassa. (Tampereen yliopisto)

³ Rantala Hille 2006: ”Olin jatkuvasti poissa paikaltani, jotenkin poissa sijoiltaan”. Identiteetin rakentuminen Sofi Oksasen romaanissa *Stalinin lehmät*. (Helsingin yliopisto)

⁴ Ks. Annuk 1999, Hennoste 1998, Tüür 2003

lijöidenkin ahkerasti siteeraama teoreetikko; tiedostan, että hänen teorioihinsa tuketumisessa on vaarana toistaa jo moneen kertaan todettua. Katson kuitenkin, että kansallista identiteettiä kulttuurintutkimuksen näkökulmasta käsittelevässä tutkielmassa Hallin teorioiden sivuuttaminen olisi miltei mahdotonta. Hyödynnän ennen kaikkea Hallin ja Baumanin ajatuksia postmodernista yhteiskunnasta ja subjektista.

Oletankin, että tutkittavat fiktiiviset henkilöt *Stalinin lehmien* Anna ja *Joonatanin kirjan* Joonatan edustavat postmodernia subjektia. Otaksun, että heidän kansallinen identiteettinsä on kompleksinen prosessi, joka ammentaa rakennusaineksia niin idästä kuin lännestä, omasta ja vieraasta, menneestä ja tulevasta. Lisäksi oletan, että yksilön identiteetti näissä teoksissa heijastelee ympäröivän yhteiskunnan ilmiöitä laajemminkin. Vaikka kahden teoksen perusteella ei vielä voi tehdä laajoja yleistyksiä, tiettyjen elementtien toistuminen molemmissa romaaneissa auttaa ymmärtämään niitä kollektiivisia jälkiä, joita neuvostoaika on jättänyt virolaisten kansalliseen identiteettiin. Täysin merkityksetön seikka ei ole sekään, että tutkittavana on mies- ja naispäähenkilö; sukupuoleen liittyvät kysymykset kietoutuvat mielenkiintoisella tavalla kansalliseen identiteettiin. Sukupuolikysymysten tarkastelun apuna käytän feminististä teoriaa ja miestutkimusta.

Stuart Hall toteaa, että useiden kulttuurien ”välissä” elävät ihmiset edustavat uudenlaisia identiteettejä postmodernissa todellisuudessa. Tällaisista identiteeteistä on hänen mukaansa tullut yksi suurimmista kulttuurisen luovuuden lähteistä, aihe, jota postmoderni kulttuuri – esimerkiksi kirjallisuus, kuvataide ja elokuvat – käsittelee. (Hall 2003, 122.) Mielestäni tutkimuskohteiksi valitsemani teokset ilmentävät hyvin kiinnostusta muuntuvia identiteettejä kohtaan.

Tutkielmani aluksi luvussa 2 esittelen pääpiirteet niistä teorioista, joihin analyysini pohjaa. Teorioita avaan lisää varsinaisen analyysin yhteydessä. Pääluvussa 3 tarkastelen teoksia postmodernin käsitteen näkökulmasta. Luon silmäyksen *Joonatanin kirjan* postmodernistisiin piirteisiin ja tarkastelen *Stalinin lehmiä* paitsi postmodernistisen myös feministisen kiikarin läpi. Tarkoitukseni ei ole astua syrjään varsinaisesta tutkimuskysymyksestäni, vaan luoda alustaa tulevalle kansallisen identiteetin tarkastelulle: postmoderni ja feminismi liittyvät molemmat identiteettiin. Luvussa 4 analysoin tutkittavien teosten päähenkilöiden kansallista identiteettiä suhteessa idän ja lännen

merkityksiin. Tarkasteltavana on niin konkreettisten kuin mentaalistenkin maisemien
kytkös Annan ja Joonatanin identiteettiin. Luvussa 5 tarkastelen ylpeyden ja häpeän
tuntojen, seksuaalisuuden ja sukupuolen sekä sukupolvikysymysten vaikutusta pää-
henkilöiden identiteettiin – kuitenkin unohtamatta kansallisuuden yhteyttä myös
näihin tekijöihin. Luvussa 6 kokoan Annan ja Joonatanin identiteetin sirpaleet tutki-
mustuloksiksi.

2. TEOREETTISET LÄHTÖKOHDAT

2.1. Postmoderni ja postmodernismi

'Postmoderni' on käsite, joka on ulottautunut nykyaikaa ja sen ilmiöitä koskevaan keskusteluun niin tieteen kuin taiteenkin alueella. Postmodernista puhutaan mm. kirjallisuuden, kuvataiteen, arkkitehtuurin, kulttuurintutkimuksen ja yhteiskuntatieteen kehyksissä. Näin ollen on ymmärrettävää, että käsitteen alle voidaan niputtaa eri yhteyksissä erilaisia merkityksiä. Yhdistävänä piirteenä postmodernin eri variaatioissa on, että se nähdään joksikin, mikä on modernin jälkeistä. Suhde moderniin (kirjallisuuden- ja taiteentutkimuksessa modernismiin) voi ilmetä monella tavalla: postmoderni voi olla reaktiota moderniin, sen kritiikkiä, tai jatkoa sille. (Saariluoma 1992, 13, 17.)⁵ Postmoderniin liitetään yleensä kaikissa viitekehyksissään myös kulttuurinen pluralismi ja rajojen – esimerkiksi 'korkean' ja 'matalan' välisen jaon – hälväminen, subjektin hajoaminen, 'suurten kertomusten' kuolema ja reaalisen todellisuuden korvautuminen merkkien todellisuudella (emt., 16–17).

Yhteiskuntatieteiden näkökulmasta postmoderni haastaa sellaiset perinteiset sosiologiset käsitteet kuten 'järjestelmä' ja 'yhteiskunta'. Olemme liukumassa modernin instituutioista kohti uudenlaista sosiaalista järjestystä. Huomio kiinnittyy ambivalenssiin ja kaiken prosessinomaisuuteen. (Bauman 1996, 195, 285; Giddens 1990, 46.) Zygmunt Bauman (1996, 195) toteaa: "Postmoderni tilanne on jatkuvan liikkeen ja muutoksen areena vailla selkeää kehityssuuntaa".

Postmodernin teoria hylkää kartesiolaisen käsityksen subjektista. Kun Descartes'n filosofiassa ("Ajattelen, olen olemassa") kiteytynyt kartesiolainen subjekti nähdään autonomisena tiedollisena ja moraalisen toimijana, joka tuottaa kielen ja kulttuurin, postmodernin teoriassa asetelma kääntyy ikään kuin pääläelleen: yksityinen ihminen ei tuota kulttuuritodellisuutta, vaan päinvastoin kulttuuri on subjektin alkuunpanija. Toisin sanoen kieli, erilaiset diskurssit ja instituutiot tuottavat subjektin ja hänen käsi-

---

⁵ Saariluoma määrittää postmodernin ja modernin suhdetta pääasiassa kirjallisuudentutkimuksen näkökulmasta, mutta mielestäni hänen käsityksensä voidaan laajentaa koskemaan näiden käsitteiden suhdetta ylipäätään.

tyksensä itsestään ja maailmasta. (Hall 1999, 31, 36; Saariluoma 1992, 30–31.)

Kirjallisuudentutkimuksessa postmodernismi nähdään kirjallisuuden tyyliuunnaksi (vrt. modernismi). Liisa Saariluoman mukaan postmodernistisen kirjallisuuden tyyli-
piirteiksi luokitellaan mm. realismin vaatimuksen väistyminen ja ylipäänsä siirtyminen mimeettisestä kirjallisuuskäsityksestä tekstuaaliseen kirjallisuuskäsitykseen, metafiktion ja intertekstuaalisuuden korostaminen sekä siitä käsityksestä luopuminen, että kirjallisuus on kirjailijan persoonallista itseilmaisua (Saariluoma 1992, 19). Lea Rojola (1996, 25) huomioi, että kirjallisuustieteessä on tyydytty usein tarkastelemaan ainoastaan postmodernistiseksi luonnehditun fiktion muotoratkaisuja sen sijaan, että olisi viitattu postmodernin käsitteen yhteiskunnallisiin piirteisiin. Luonnollisesti kirjallisuuden postmodernismi ei kuitenkaan rajaudu pelkiksi tyylikeinopaletin muutoksiksi, vaan postmodernistinen kirjallisuus myös heijastelee aikamme ilmiöitä (ks. Saariluoma 1992, 11). Ympäröivän todellisuuden peilaaminen postmodernistisessä kirjallisuudessa tapahtuu paitsi rakenteellisilla keinoilla myös tematisoimalla postmodernia.

Tarkastelen tutkielmassani postmodernia identiteettiä, minkä takia suuri osa lähteistäni lähestyy postmodernia kulttuurintutkimuksen ja yhteiskuntatieteiden näkökulmasta. Luvussa 3.1. analysoin kuitenkin *Joonatanin kirjan* postmodernistisia piirteitä kirjallisuudentutkimuksen keinoin. Erityisen kiintoisaa tutkielmani kannalta on se, että postmodernistinen kirjallisuus suhtautuu subjektiin kutakuinkin samalla tavalla kuin postmodernit teoriat yhteiskuntatieteen ja kulttuurintutkimuksen puolellakin. Saariluoma (1992, 27) toteaa: ”Kun [kirjallisuuden] modernismissa subjekti oli kokonaisuutta koossa pitävä, luonnehtii postmodernia subjektin hajoaminen tai puuttuminen”.

2.2. Kansallinen identiteetti ja globalisaation haasteet

Kansalliset kulttuurit rakentavat identiteettejä tuottamalla merkityksiä ”kansakunnasta”, johon voimme identifioitua. Kansallista kertomusta tuotetaan historiassa, kirjallisuudessa, mediassa ja populaarikulttuurissa. Tuotetut kuvat, maisemat, symbolit ja rituaalit representoivat niitä yhteisiä kokemuksia, jotka antavat kansakunnalle merkityksen. Kansakunnan jäsenet näkevät itsensä osaksi tätä kertomusta, osaksi eräänlaista

”kuvitteellista yhteisöä”. (Hall 1999, 47–48; ks. myös Bauman 2004, 212.) Näitä imaginaarisia yhteisöjä, joista kansallinen identiteetti kumpuaa, pidetään yleensä toisistaan selkeästi erottuvina muodostumina, kun taas tiettyyn nimenomaiseen kulttuuriin samastuvien ihmisten oletetaan olevan samanlaisia. Eron ja samuuden tuottaminen kasvattaa yhteisötunnetta ja pitää yllä koettua erilaisuutta suhteessa muihin kulttuureihin. Binaarinen jako ”meihin” ja ”muihin” on siis yksi kansallisen identiteetin rakentamisen keino (Hall 2003, 86; Bauman 1996, 161; Lehtonen 2004d, 255). Stuart Hallin identiteettiteoria perustuukin ajatukseen, että identiteetti muodostuu aina eron kautta, suhteessa johonkin toiseen (Hall 1999, 13, 251).

Eron tekemiseen liittyy läheisesti valta: eroa meidän ja muiden välille ei määritetä useinkaan neutraalisti tai tasa-arvoisesti. Kun määritämme identiteettiämme suhteessa muihin, otamme haltuumme etuoikeutetun tilan, jossa näemme itsemme ensisijaisina muihin nähden (Lehtonen 2004d, 259). Tällaista valtasuhdetta, jossa joku tai jokin ymmärretään itseen nähden paitsi erilaiseksi myös alemmaksi ja toissijaiseksi, tarkastellaan toiseuden käsitteen avulla. Toiseuden käsitteen käyttämiseen tutkimuksellisenä hahmottamistapana liittyy usein emansipatorinen pyrkimys paljastaa ja purkaa valtahierarkioita. (Löytty 2005a, 162, 163.)

Kansallisuuden tuottamiseen liittyvät tavat ja niiden jatkuva uusintaminen. Kansallisen identiteetin olemassaolo edellyttää siis performatiivisuutta – sitä että jatkuvasti toistamme kansallisuutta ilmentäviä käytäntöjä ja rituaaleja. (Lehtonen 2004b, 121–123, 137.) Performointi tapahtuu ennen kaikkea kielen tasolla (ks. Bhabha 1990, 3). Kansallista identiteettiä tuotetaan puheella kansakunnan alkuperästä, jatkuvuudesta, traditiosta ja ajattomuudesta (Hall 1999, 49). Kansallisuus ei kuitenkaan pysy ajasta aikaan samanlaisena, vaan sen tuottamisen tavat muuttuvat (ks. Lehtonen 2004a, 9). Kulkuyhteyksien paranemisen ja tietoverkkojen kehittymisen seurauksena pienenevä maailma sekä kulttuurien yhteentörmäykset ja -sulautumat asettavat haasteensa kansakunnille ja kansallisille identiteeteille (ks. Giddens 1990, 6). Globalisaation myötä identifioituminen tiettyyn kansakuntaan tai ylipäänsä mihinkään on käynyt vaikeammaksi; modernien yhteiskuntien keskeiset rakenteet ja prosessit ovat siirtymässä paikaltaan ja ne kehikot, jotka ovat antaneet yksilölle vakaita tukipisteitä sosiaalisessa maailmassa, horjuvat. Meille aiemmin vankkoja asemia antaneet luokan, sukupuolen, seksuaalisuuden, etnisyyden, rodun ja kansallisuuden käsitteet ovat pirstoutumassa.

Käsitys itsestä yhtenäisenä subjektina on käynyt epävakaaaksi. Tätä epävakautta voidaan kutsua subjektin paikaltaan siirtymiseksi tai pirstoutumiseksi. (Hall 1999, 19–20.)

Hall esittelee viisi yhteiskuntateorioiden ja ihmistieteiden edistysaskelta, joiden voidaan katsoa vaikuttaneen postmodernin subjektin syntyyn. Hall kirjaa tällaisiksi siirtymiksi Marxin kirjoitusten uudelleenluennan 1960-luvulla, Freudin teorian tiedostamattomasta, de Saussuren strukturalistisen kielitieteen, Foucault'n ajatuksen kurinpitovallasta ja feminismin sekä teoreettisena kritiikkinä että yhteiskunnallisena liikkeenä. Muun muassa näiden teoreettisten kehitelmien seurauksena ajatuksen kiinteällä ja vakaalla identiteetillä varustetusta valistuksen subjektista on katsottu korvautuneen käsityksellä postmodernista subjektista, jonka identiteetti on avoin, ristiriitainen, keskeneräinen ja fragmentoitunut. Subjektista tulee ”liikkuva juhla”: se muokkautuu jatkuvasti uudelleen suhteessa niihin tapoihin, joilla sitä representoidaan. (Hall 1999, 23, 36–44.) Postmoderni käsitys pirstaloituneesta identiteetistä on tavattu tulkita usein suorastaan subjektin kuolemaksi.

Voiko postmodernilla – lähes kuolleeksi julistetulla – subjektilla ylipäänsä olla selkeää kansallista identiteettiä? Hall tarkastelee ”globaalin postmodernin” seurauksia kansalliselle identiteetille ja havainnoi kolmenlaisia vaikutuksia: ensinnäkin kulttuurinen homogenisoituminen aiheuttaa identiteettien kansallisten muotojen heikentymistä ja horjumista. Toiseksi kansalliset ja muut paikalliset identiteetit myös vahvistuvat globalisaatioon kohdistuvan vastarinnan vaikutuksesta. Kolmanneksi globalisaatio tuottaa uusia, hybridejä identiteettejä, jotka ovat ottamassa perinteisten kansallisten identiteettien paikan. (Hall 1999, 58.)

2.3. Maantieteellistä ja mentaalista rajankäyntiä

Globalisaatio ei horjuta ainoastaan subjektien identiteettiä, vaan sen myötä kyseenalaistuu myös paikan käsite. Doreen Massey mukaillee Kevin Robinsin ja Anthony Giddensin ajatuksia paikasta ja tilasta:

1900-luvun lopulla liikkuminen, kanssakäyminen ja vaikuttaminen tilassa ovat laajentuneet voimakkaasti, ja aiemmin enemmän tai vähemmän erillisiksi koettujen paikkojen väliset rajat ja raja-alueet ylitetään nykyisin niin tiuhaan, että aiemmin käypä ajatus paikasta on syytä ottaa uudelleen pohdittavaksi. Tilan uudenlainen yhteiskunnallinen organisointi kyseenalaistaa näin [--] perinteisen käsityksemme paikasta. (Massey 2003, 59.)

Massey toteaa myös, että paikkojen rajat ovat avoimempia kuin ennen ja niiden väliset yhteydet ovat merkittävästi monimutkaistuneet. Hänen mukaansa tällaisen kehityksen seurauksena olisi luontevaa luopua sellaisesta paikan käsitteestä, johon sisältyy ajatus paikasta identiteetin lähteenä. Sen sijaan paikan voisi määrittää toimintatilojen leikkauspisteeksi ja yhteyksien, suhteiden, vaikutteiden ja liikkeiden tietynlaiseksi kietoutumaksi. (Massey 2003, 63.)

Paikan määrittelyssä merkitystä onkin sen suhteilla toisiin paikkoihin; vuorovaikutusprosessit tuovat oman lisänsä kunkin paikan olemukseen. Ihmisten ja paikkojen välillä voi itse asiassa nähdä analogian: molempien identiteetti määrittyy suhteessa johonkin toiseen tai toisiin. (Massey 2003, 67, 72.) Paikat ovat yhteydessä toisiinsa ja riippuvaisia toisistaan – niiden taloudellinen kohtalo ja hyvinvointi eivät riipu ainoastaan siitä, mitä niissä itsessään tapahtuu. Paikkojen välinen keskinäinen riippuvuus on kuitenkin eriarvoista; niitä yhteen sitovat sosiaaliset suhteet ovat valtasuhteita. Paikkojen rajat – olivatpa ne kansallisvaltioiden tai vaikkapa läänien raajoja – ovat näiden valtasuhteiden ilmausta. Rajat ovat pitkälti yhteiskunnallisten päämäärien synnyttämiä; ne ovat keino organisoida sosiaalista tilaa. (Eml., 73–75.) Tällä tavalla ikään kuin summittaisesti vedettyjen rajojen sisällä paikan tai kulttuurin identiteettikin on keino-tekoisesti rakennettu (Bauman 1996, 160). Kuitenkin paikan ajatellaan usein olevan symbolinen takuu kulttuurisesta yhteenkuuluvuudesta (Hall 2003, 92).

Myös raja tai rajamaa itsessään on kiinnostava tila. Mikko Lehtosen mukaan rajamaan avoimuus ja määrittelemättömyys tuottavat tarpeen tarkastella sen identiteettiä. Rajaan liittyvän ambivalenssin voi kokea uhkaksi tai mahdollisuudeksi; se voi herättää niin torjuntaa kuin haluakin. Esimerkiksi Suomi on suhteessaan rajanaapureihinsa ilmentänyt monenlaisia tunteita: itänaapuri Venäjä on koettu uhkaavaksi, kun taas Ruotsi on ollut tavoiteltava esikuva ja toisaalta kateuden kohde. (Lehtonen 2004c, 193–194.)

Koska epämääräiset käsitteet 'länsi' ja 'itä' nousevat tutkielmassani keskeisiksi, on paikallaan määrittellä niiden merkitystä. Käytän käsitteitä ensisijaisesti kuvaamaan ideaa ja mentaliteettia, en maantieteellistä paikkaa.⁶ Stuart Hall määrittelee 'läntisen' sellaiseksi yhteiskunnaksi, joka on kehittynyt, teollistunut, kaupungistunut, kapitalistinen, maallinen ja moderni. Lännen käsitteen avulla myös selitetään yhteiskuntien välisiä eroja; länsi toimii ikään kuin vertailustandardina. Hall mainitsee, että vaikka ajatus 'länneestä' on peräisin Euroopasta, 'länttä' on nykyään muuallakin ja toisaalta kaikki Euroopassa ei kuulu 'länteen'. (Hall 1999, 78–79.) Tutkielmassani länsi viittaa Länsi-Eurooppaan, vaikka Hallin mentaalisen lännen määrittelyihin sopisivat myös esimerkiksi Pohjois-Amerikka ja jopa maantieteellisesti Euroopasta idässä sijaitseva Japani. Tutkittavien teosten maailmassa Länsi-Eurooppa on olennaisesti se paikka, johon lännen merkitykset ladataan. Myös Suomi lukeutuu tutkielmassa länteen.

Euroopan itärajan määrittely on vaihdellut pitkälti sen mukaan, miten Länsi-Eurooppa on suhtautunut Venäjään tai Neuvostoliittoon. Euroopan maantieteellinen itäraja on yleensä sijoitettu Ural-vuorille, mutta henkisesti eurooppalaisuus on ollut jotain paljon suppeampaa. Esimerkiksi Venäjän vallankumouksen jälkeen itäraja haluttiin piirtää Neuvostoliiton länsirajan mukaan. Myöhemminkin Venäjä on rajattu Euroopan ulkopuolelle esimerkiksi vetoamalla sen taloudelliseen takapajuisuuteen ja jälkijättöisyyteen. (Mikkeli 1994, 144–145, 154.) Tässä tutkielmassa 'itä' viittaa nimenomaan Neuvostoliittoon ja Venäjään.

Maailman jakaminen länteen ja itään kesti aina 1990-luvun puolelle, Itä-Euroopan kommunistisen järjestelmän romahtamiseen ja kylmän sodan päättymiseen saakka. Kapitalismin nopea leviäminen ja ylikansallisten tuotteiden ja merkkien pesiytyminen kommunismin raunioille näyttää heikentäneen 'lännen' ja 'idän' käsitteiden mentaalista latausta. *Stalinin lehmissä* ja *Joonatanin kirjassa* kuvataan kuitenkin aikaa, jolloin murros vasta kytee pinnan alla tai on juuri tapahtunut, joten länsi-itä-jako, jonka pohjalta lähdin teoksissa esitettyä identiteettiä tutkimaan, on perusteltu.

---

⁶ Idän ja lännen määrittelystä ks. Iivari 2001, 27–35.

3. POSTMODERNIN VIITEKEHYS

3.1. Postmodernismi Tõnu Õnnepalun *Joonatanin kirjassa*

Viron kirjallisuus on aina reagoinut voimakkaasti aikaansa. Kommunismin kaatuminen aiheutti suuria mullistuksia paitsi maan talousjärjestelmässä myös kulttuurissa ja kirjallisuudessa sen osa-alueena. Murros sysäsi sivuun vanhan virolaisen kirjallisuuden kaanonin, ja uusi kaanon on parhaillaan vasta muotoutumassa. (Pakarinen ja Saariluoma 2003, 6.) Muutoksen näkyviä vaikutuksia Viron kirjallisuuteen ovat olleet sensuurin vapautuminen, erilaisten ryhmittymien ja koulukuntien syntyminen ja kirjakielisyyden vaatimuksen väistyminen. Epp Annus kirjoittaa, että murros toi Viron kirjallisuuteen uudenlaiset, moni-ilmeiset ja taiteellisesti korkeatasoiset tekstit. Näillä teksteillä proosaa tarkasteleva Annus viittaa mm. Jüri Ehlvestin, Mati Untin, Mari Saatin ja Tõnu Õnnepalun teoksiin, joita on pidetty postmodernistisina. (Annus 2003, 65.) Postmodernismista puhuminen virolaisen kirjallisuuden yhteydessä on tosin kiistanalaista, koska termi on Virossa niin uusi, ettei se sulaudu sinne ongelmitta (Pakarinen ja Saariluoma 2003, 14).

Tõnu Õnnepalua on joidenkin luonnehdintojen mukaan pidetty suorastaan virolaisen postmodernismin aloittajana (ks. esim. Tüür 2003, 203). Virolaisista aikalaisista Õnnepalun kanssa samoilla linjoilla liikkuvat esimerkiksi Viivi Luik ja Ene Mihkelson, mutta Õnnepalun teoksia on verrattu myös sellaisiin suuriin kansainvälisiin klassikoihin kuin Woolfiin, Bulgakoviin, Camus'hyn ja Dostojevskiin (Annus 2003, 76; Tüür 2003, 203). Õnnepalu aloitti kirjailijanuransa runoilijana neuvostoaikana. Kuvallisuuden hän saavutti kuitenkin esikoisromaanillaan *Enkelten siemen* (1994; suom. Juhani Salokannel; alkuteos *Piiririik*, 1993), jonka hän julkaisi salanimellä Emil Tode. *Enkelten siemenessä* yleisöä ja kriitikoita puhuttivat kansallisen identiteetin hajanaisuuden teema sekä päähenkilön androgyynisyys ja homoseksuaalisuus. *Enkelten siemen* on yksi 1990-luvun käännyimmistä virolaisista kaunokirjallisista teoksista, ja ulkomailla se onkin saanut paremman vastaanoton kuin Virossa. (Viires 2004.) *Joonatanin kirja* jatkaa Õnnepalun esikoisromaanin teemoja siinä määrin, että se on nähty ikään kuin parina *Enkelten siemenelle* (Viires 2004; Hennoste 1998, 75). Kahden mestusteoksensa jälkeen Õnnepalu on julkaissut kolme romaania, joita ei vielä ole

käännetty suomeksi. Önnepalu on kirjoittanut myös salanimellä Anton Nigov. (Estonian Literature Information Centre.)

Joonatanin kirjan nimihenkilö on kolmikymppinen identiteettiään rakentava nuorukainen, joka työskentelee ulkoministeriössä ja pääsee työnsä kautta tutustumaan vauraaseen länteen. Pariisin työmatkallaan Joonatan karkaa Lissaboniin ja tutustuu unelmiensa Eurooppaan. Lopulta matka vie kuitenkin takaisin Kalamäelle, pieneen Viron saaristossa sijaitsevaan maalaiskylään. Romaanin tapahtumapaikat ja -ajat limittyvät ja kulkevat teoksessa osittain päällekkäin. Teoksessa muistellaan lähimenneisyydessä vallinnutta neuvostoaikaa mutta suunnataan samalla tulevaan. Lukija matkaa Joonatanin mukana Kalamäelle, Tallinnaan ja Länsi-Euroopan sydämeen.

Joonatanin kirja ja Önnepalun proosatuotantoa kaiken kaikkiaan on tarkasteltu milloin modernistisen, milloin postmodernistisen tradition otsikon alla. Laajan artikkelikokoelman virolaisen kirjallisuuden modernismista kirjoittanut Tiit Hennoste (1997, 151–154) katsoo, että Önnepalu – kuten moni muukin virolainen nykykirjailija – ammentaa yhtä aikaa molemmista tyylistä. Modernismin ja postmodernismin raja onkin usein häilyvä, ja epäilemättä monet teokset voivat kantaa piirteitä kummastakin. Teoksen suomentaja Juhani Salokannel tulkitsee *Joonatanin kirjan* ennemminkin modernistiseksi kuin postmodernistiseksi. Salokannel rinnastaa Önnepalun proosakerroksen poetiikan mm. Antti Hyryyn ja Juha Mannerkorpeen. Hän keskittyy tarkastelemaan *Joonatanin kirjan* aistimusvoimaista, tarkkaa ja suorastaan runollista kerrontaa. Salokannel (2003, 198) esittää, että romaanissa ”on maailma ja on tajunta, joka havainnoi maailmaa – sekä tuon tajunnan taakse piiloutunut kertoja [--]”. Salokannel huomauttaa kuitenkin, että perusmodernismista Önnepalun tyyli eroaa siinä, että kirjailijan keinoihin kuuluvat myös modernismille perinteisesti vieraammat intertekstuaalisuus ja ironia. Mielestäni *Joonatanin kirjan* tulkinnassa joko modernistiseksi tai postmodernistiseksi onkin kyse lopulta siitä, millaisen painon kullekin tekstin elementille tarkastelussa antaa. Itse koen teoksen nojaavan monilta osin postmodernistiseen ilmaisuun. Teoksen postmodernistisuus ilmenee niin muodossa kuin sisällössäkin.

Postmodernille romaanille pidetään tyypillisenä sitä, että se ei pyri todellisuuden mimmittiseen jäljittelyyn, vaan se rakentaa maailmansa ennen kaikkea tekstuaalisesti. Juoni ei ole postmodernissa romaanissa olennainen. (Saariluoma 1992, 19; Hosiais-

luoma 2006.) Tiit Hennosten (1998, 69) mukaan Önnepalun romaaneissa paikkoja tai henkilöitä merkittävämmäksi nousee niiden ilmentämä symboliikka. *Joonatanin kirjassa* tapahtumat eivät ole niin keskeisiä kuin päähenkilön hetkiin pysähtyvät pohdinnat ja runolliset maalailut. Teos keskittyykin enemmän reflektioon kuin toiminnan kuvaukseen (ks. Annus 2003, 76). Ulkoiset tapahtumat – Joonatanin työkomennus Tallinnasta Pariisiin, sivuhyppy sieltä Lissaboniin ja Madridiin ja niin päähenkilölle kuin lukijallekin jokseenkin sumun peittoon jäävä paluu takaisin Kalamäelle – voisi nähdä pelkästään kuvituksena Joonatanin ajatuksille. Matka on kuvattu niin katkelmallisesti ja suorastaan unenomaisesti, että lukija voi kallistua tulkitsemaan koko suunnattoman seikkailun tapahtuvan vain Joonatanin päässä. Huomioitavaa on myös, että *Joonatanin kirjassa* kertoja on häivytetty taustalle; Joonatan on lähes koko ajan tapahtumien fokalisoija. Ainoastaan teoksen viimeisessä luvussa Joonatania kuvataan ulkoapäin.

Postmodernistiselle proosalle on ominaista järjestysten, kuten kronologian, rikkominen; postmodernismi uhmaa perinteisiä aikarakenteita (ks. Saariluoma 1992, 52–53). *Joonatanin kirjakaan* ei etene kronologisesti vaan soljuu Viron itsenäistymishetken molemmin puolin väliin niin, että ei ole helppoa tunnistaa, milloin on kyseessä nykyhetki, milloin takautuma tai ennakointi. Siirtymät tapahtuvat vauhdilla:

Voi! Tietenkään hän ei uneksinut tuosta ihmisvirrasta hukkuakseen siihen. Hän tulisi sukeltamaan siihen kuin helmenkalastaja. [–] Tuon kuviteltavan, kirjallisen bulevardin kasvojen virrasta hän etsi luonnollisesti vain yksiä kasvoja, niitä ainoita... Miten naurettavaa! Miten erilainen oikea boulevard sitten lopulta olikin kuin hänen kirjallinen bulevardinsa. (JK 39.)

Hetkestä, jossa Joonatan vasta haaveilee lännen boheemia vapautta huokuvista suurkaupungeista, lukija heitetään silmänräpäyksessä aikaan, jossa metropolit ovat aiheuttaneet Joonatanille karvaan pettymyksen. Liisa Saariluoma (1992, 53) kirjoittaa, että postmodernin aikakokemuksen epäjatkuvuutta on pyritty selittämään sillä, että vaikka todellisuus ympärillämme on jatkuvassa muutoksen tilassa, emme voi nähdä muutoksen suuntaa emmekä päämäärää.

Postmodernit aikarakenteet haastavat lukijaa ja toisaalta tarjoavat mahdollisuuksia moniin vaihtoehtoisiin (tai kenties väärin-) tulkintoihin. Romaanin alussa kuvataan hetkeä, jolloin Joonatan tekee päätöksen kirjan kirjoittamisesta. Kun teosta lukee en-

simmäistä kertaa, romaanin aloitus jättää epäilyksen siitä, että koko alkava tarina on tätä Joonatanin kirjaa, taiteellista luomusta ja mielikuvituksen tuotetta. Koko teoksen luettuaan tuon hetken voi kuitenkin sijoittaa Joonatanin matkan jälkeiseen seestymisen aikaan Kalamäellä, jonne hän on päätenyt takaisin maailmanvalloitusyrityksensä jälkeen. Väliin lukija joutuu todella pinnistelemään, että pystyisi kokoamaan ajassa kelluvista sirpaleista ehyen kokonaisuuden. Täysin saumattomasti palaset eivät liimaannu yhteen, vaan kokonaiskuvaan Joonatanin vaiheista jää mielikuvavirtaa tai unta muistuttavaa epäjatkuvuutta ja katkelmallisuutta. Postmodernistisen kirjallisuuskäsityksen mukaan teksti onkin ikään kuin moniaalle levittäytyvä rihmasto, jolle ei ole löydettävissä yhtä, lopullista tulkintaa (Hosiailuoma 2006).

Väliin Önnepalu erottaa yksittäisiä lauseita tai jopa sanoja omiksi kappaleikseen. Fragmentaarisuus saa pohtimaan irralleen poimittujen lauseiden merkityksiä; omia merkityksiään syntyy myös tällaisin kappalejain rakennetusta aukkoisuudesta. Omiksi kappaleikseen erotetut sanat ovat usein tietynlaisia suuria sanoja, kuten ”mielikuvitus”, ”pelastunut” tai ”itsemurha”. Ne toimivat ikään kuin otsikkoina Joonatanin ajatusryöpyille. Aukkoisuuden utterien tulkintayritysten lomassa on kuitenkin hyvä muistaa postmodernistisen kirjallisuuden luonne:

Postmodernille romaanille on ominaista, että teokseen jätetään tahallaan ristiriitaisia elementtejä ja aukkoja, joita ei voida ja joita ei ole tarkoitukseen päättelemällä täyttää. Tämä [-] ilmentää yksilön voimattomuutta todellisuuden hahmottajana ja yksilösubjektin hautautumista erilaisten käsillä olevien koodien ja konventioiden alle. (Saari-
luoma 1992, 49–50.)

Äärimmillään postmodernistinen kirjallisuus hajottaakin subjektin paitsi tekstin maailmassa myös tekstin ulkopuolella: edes lukija ei voi olla ehyt subjekti ja kokonaisuutta koossa pitävä voima.

Yhdeksi kirjallisuuden postmodernismin tunnusomaisimmista piirteistä nähdään korostunut metafiktio. Metafiktio merkitystä postmodernistisen kirjallisuuden määrittelyssä kuvastaa hyvin se, että suomalaisen postmodernismin läpimurtona pidetään Matti Pulkkisen *Romaanihenkilön kuolemaa*, joka on läpeensä metafiktioon keskittyvä teos. (Hosiailuoma 2006.) Myös *Joonatanin kirjassa* metafiktio on olennaisessa osassa. Jo teoksen ensilehdillä lukijalle paljastetaan Joonatanin halu ja sisäinen tarve: hän aikoo kirjoittaa kirjan. Näin lukija tulkitsee heti alusta alkaen, että Joonatan kan-

taa kaikkea kokemaansa mukanaan ikään kuin materiaalina kirjaansa varten. Kirjallisen työn tekemiseen voisi viitata se, että Joonatan pukee havaitsemaansa kysymysten muotoon ja tarkkailee ympäröivää todellisuutta erityisen pohdiskelevalla otteella. Joonatan esittää jatkuvasti kysymyksiä myös itselleen. Hyvin pienet ja arkiset asiatkin hän kääntää mielessään kysymyksen muotoon. Arkihavainnoista avautuvat usein tied suurempiin filosofisiin pohdintoihin:

Kyyhkysiä vetää mummelin leipä ja baarimikkoa Joonatanin raha. Jos vaikka kyyhkyselopulta samastavat mummelin ja leivän ja oikein rakastuvat häneen? (JK, 46.)

Epp Annus tarkastelee 1990-luvun virolaista kirjallisuutta ja toteaa, että uudessa proosassa on nähtävissä kaksi keskeistä suuntaa: ”maailman ja identiteetin kysyminen”. ”Maailman kysymisellä” Annus tarkoittaa fiktion ja reaali maailman suhteen problematiikkaa; ”identiteetin kysyminen” puolestaan ilmenee teksteissä, jotka tematisoivat identiteetin rakentamista, pysyvyyttä ja pysymättömyyttä. (Annus 2003, 66.) *Joonatanin kirja* vaikuttaisi edustavan molempia kysymisen muotoja – ja kuten edellä on todettu, kysyminen tapahtuu paljolti näkyvästi, päähenkilön toimesta.

Joonatanin kirjassa tärkeä henkilö on salaperäinen *hän* (kursiivilla myös teoksessa), jota voi pitää paitsi jonkinlaisena Joonatanin varjominänä tai haaveena myös hänen kirjansa henkilönä. Teoksessa annetaan väliin hyvin suoriakin vihjeitä siitä, että *hän* voisi olla Joonatanin kirjallinen luomus:

Millainen *hän* ylipäätään on? Osaisiko Joonatan kuvata *häntä*, niin kuin kuvataan ihmisiä 1800-luvun paksuissa romaaneissa? (JK, 88.)

Loppujen lopuksihan *hän* on minun omaa keksintöäni, minun mielikuvitukseni yksinäinen asukki ja vilahtaa siellä silloin tällöin (JK, 100).

Joonatan jäljittää *häntä* suurkaupungin näyteikkunoista ja Kalamäen rannoilta. Se, että Joonatan romaanin lopussa löytää *hänet* aivan konkreettisestikin, tukee tulkintaa siitä, että *hän* on tulevan kirjan henkilö; lopussa palataan alkutilanteeseen, jossa lukijalle on paljastettu Joonatanin aiheet kirjan kirjoittamisesta. *Hän* on ikään kuin kirjailijan tapa havainnoida maailmaa. *Hän* sisältää jotakin olennaista Joonatanista; *häneen* heijastuvat Joonatanin sisimmät toiveet ja pelot. Mielestäni *hänelle* oivan vertailukohdan tarjoaa Pirkko Saision omaelämäkerrallinen romaanitrilogia *Pienin yhteinen jaettava* (1998), *Vastavallo* (2000) ja *Punainen erokirja* (2003), jossa kirjailijaksi ryhtyvä pää-

henkilö puhuu itsestään kolmannessa persoonassa. Joonatanin voidaan yhtä lailla katsoa kutsuvan itsestään *häneksi*. Metafiktioon yhdistyy luontevasti ajatus keskeneräisyydestä ja prosessinomaisuudesta. Samalla tavalla kuin kirjoittaminen on prosessi, sitä on myös elämä, identiteetin työstäminen. Teoksen suomennoksessa metafiktio korostuu vielä alkuteosta enemmän; *Hind* (Hinta) on Juhani Salokanteleen käännöksessä vaihtunut *Joonatanin kirjaksi*.

Ehdottomasti postmodernismiin lukeutuva piirre teoksessa on sen runsas intertekstuaalisuus. Suomalaislukijalta monet alluusioiden virolaiseen kirjallisuuteen jäävät varmasti huomaamattakin, mutta Önnepalu viittaa myös maailmankirjallisuuteen, kuten Dostojevskiin *Idioottiin* ja Camus'n *Sivulliseen*. Tiit Hennoste pitää Önnepalun teoksia nimenomaan korosteisena kirjoittamisena. Hänen mukaansa alluusioiden, kuvien, kirjoittamisen kaavioiden, kielellisten kliseiden ja vieraan sanan kerrostumat tulvivat kirjailijan teoksissa yli laitojen ja varjostavat ajatuksia ja ihmisiä. (Hennoste 1998, 72–73.) Laveasti tulkiten omanlaistaan intertekstuaalisuutta on myös Önnepalun tyyllissä: *Joonatanin kirjan* lyyrinen kieli mahdollistaa teoksen lukemisen ikään kuin runoelmana. Linda Hutcheon (1988, 9) kirjoittaakin, että postmodernistiselle kirjallisuudelle on tyypillistä genrejen muuttuminen liukuviksi: ero romaanin ja pitkän runon tai vaikkapa romaanin ja omaelämäkerran välillä saattaa olla varsin häilyvä.

Juhani Salokannel tarkastelee Önnepalun tuotantoa suomalaislukijan näkökulmasta. Hän esittää, että suomalaisen perusmodernismin ”ilmeeksi on [--] tunnistettu neutraalisuutta tavoitteleva, kommentoimaton, toteava ote”, minkä takia ironiaa on pidetty modernismille vieraampana keinona (Salokannel 2003, 199). *Joonatanin kirjassa* ironia on kuitenkin tärkeä tyyllielementti. Jo teoksen runsasta intertekstuaalisuutta voisi pitää postmodernin ironian ilmentymänä (ks. Hutcheon 1988, 11, 125). *Joonatanin kirjassa* kujeillaan keskenään hyvinkin erilaisista lähteistä – esimerkiksi maailman kirjallisuuden klassikoista ja kansankielisestä puheesta – lainattujen aineiden kustannuksella. Ironisesti kuvataan myös teoksen henkilöitä. Ironian terävin piikki kohdistuu poliitikkoihin ja ylipäänsä kansalaisiin, jotka varauksetta uskovat kommunismin kaatumisen avaamiin mahdollisuuksiin. Ironiselta tarkastelulta Joonatan ei säästä itseäänkään: onhan hänkin kuvitellut, että talousjärjestelmän muutoksen myötä koittaisi uusi onni. Lämpimämmän sävyisellä ironialla teoksessa tarkastellaan Kalamäen asukkaita ja erityisesti Ada-tätiä, jonka tilalla Joonatan asuu. Adan arkipäiväisiä touhuiluja ku-

vataan suorastaan hellyydellä. Adalle esimerkiksi muovirasian löytäminen rannasta on suuri tapaus:

Muovinen laatikko oli hyvä saalis, jota Adakin kehui: kyllä sen edestä jo kannatti ”kuleksia siellä rannassa”! Sillä muoviseen laatikkoon saattoi panna jotakin: joko hillopurkkeja (nekin löydetty rannalta, pesty puhtaaksi ja täytetty puolukoilla tai mustikoilla), talviomenia tai (kevätpuolella) lankakeriä. (JK, 77.)

Joonatanin kirjasta tekee postmodernistisen myös sen tematiikka – ja tavat, jolla teemoja käsitellään. Useissa postmodernistisen kirjallisuuden määritelmässä korostetaan subjektin hajoamista tai katoamista (Saariluoma 1992, 27; Hutcheon 1988, 11; Hosiainluoma 2006). *Joonatanin kirjan* nimihenkilö on kyllä selkeästi kokeva ja havainnoiva subjekti, mutta hänen olemassaolonsa ja identiteettinsä ovat hajanaisia, ja tämän pirstaleisuuden kuvaamisesta romaanissa pitkälti on kyse. *Joonatanin kirjan* alkulehdellä on mottona sitaatti Fernando Pessoaalta: ”Elää on olla toinen.” Tähän vierauden, omassa elämässäänkin ulkopuolisena olemisen teemaan romaanissa pureudutaan. Joonatan ei löydä epävakaalle identiteetilleen kiinnekohtia. Hän on juuri uudelleenitsemäistyneen pienen Viron kansalainen. Joonatan kuvailee kommunismin ajan käytäntöjä; lähimenneisyys neuvostokansalaisena on jättänyt jälkensä häneen. Maan itsenäisyyden myötä Joonatan on hetkellisesti huumaantunut uusista mahdollisuuksista, kuten länsimaisten tuotteiden kuluttamisesta ja vapaasta matkustamisesta. Itä ja länsi ovat romaanissa voimakkaasti latautuneita mentaalisia käsitteitä. Identiteetin rakentaminen tälle idän ja lännen rajalle ei kuitenkaan onnistu helposti. Tiit Hennoste (1998, 70) huomioikin, että Önnepalun romaaneissa pyritään etsimään ”kolmatta vaihtoehtoa” ja purkamaan itä-länsi-jaon tyyppisiä dikotomioita.

Joonatanin identiteettikriisiä syventää hänen homoseksuaalisuutensa. Vähemmistöryhmien nostamista marginaalista keskiöön ja valtakulttuurin hegemonioiden horjuttamista pidetään postmodernille kulttuuritalanteelle ominaisina piirteinä. (Hutcheon 1988, 12; Hall 1999, 9–10). Voisikin pohtia, onko homoseksuaalisuuden tema vaikuttanut siihen, että Önnepalun romaanit on kotimaassaan tulkittu postmodernistisiksi. Viron kirjallisuudessa aihe on uusi, sillä Neuvostoliitossa homoseksuaalisuudesta ei olisi voinut kirjoittaa. Toisaalta homoseksuaalisuus on ikaikainen aihe kaunokirjallisuudessa, eikä vähemmistöjen nostaminen keskiöön mielestäni ole ainoastaan postmodernistiselle kirjallisuudelle leimallinen piirre. Kirjallisuus on aina ollut kiinnostu-

nut erilaisista sivullisista henkilöistä.⁷ Huomionarvoista Joonatanin homoidentiteetin kuvauksessa on kuitenkin se, että Önnepalu on ensimmäinen virolainen kirjailija, joka on tarttunut aiheeseen avoimesti (Viires 2004). Teosten suomentaja Juhani Salokannel (2003, 191) mainitseekin Önnepalun teosten olevan homokirjakauppojen kulttitavaraa.

Postmodernismiin voisi liittää myös ajatuksen performatiivisuudesta ja jäljittelystä (Hosiaisuus 2006). *Joonatanin kirjaan* tämä linkittyy mielestäni siten, että teoksessa tärkeäksi teemaksi nousee teeskentely. Teeskentely ilmenee niin yksilötasolla kuin laajemmassa mittakaavassakin:

[H]än täällä sievästi ja verukkeita keksimättä teeskentelisi valtion virkamiestä, valtiossa, joka se puolestaan teeskentelee olevansa ihan eri valtio [--] – se teeskentelee (kuten muuten hänkin, Joonatan) vailla ilkeitä taka-ajatuksia, siksi vain jotta sekin otettaisiin muiden kanssa leikkimään, jotta senkin annettaisiin osallistua tuohon samaan valtiokatrilliin, jota johtavat kokeneet salonkileijonat, ne joiden teeskentely on jo niin vanhaa perua ja niin moninkertaista, että sen alle ei mahdu enää muuta [--]. (JK, 22.)

Joonatanin suhdetta niin työhön, kotimaahan kuin toisiin ihmisiinkin vaivaa aitouden puute, tunne siitä, että kaikki on vain jonkinlaista peliä. Tämän voisi yhdistää myös ajatukseen siitä, että postmodernistisessä todellisuudessa (tai vaikkapa kirjallisuudessa) esille nousee pinta, jonka alla ei välttämättä olekaan mitään syvyyttä. Teosta analysoinut Kadri Tüür kiinnittää tähän huomiota artikkelissaan ”Maisema Joonatanin kirjassa. Modernia vai postmodernia?”. Hän tulkitsee teoksen luonnonkuvauksia Joonatanin mielenmaisemina. Tüür esittää, että taidokkaat ja runollisetkin luontokuvat ovat ikään kuin kulissia: ne voi tempaista sivuun ja niiden takana on vain tyhjää. Tämä tyhjyys hahmottaa Joonatanin identiteetinetsintää: hän pyrkii täyttämään merkityksillä maisemien takana piilevää autiutta. (Ks. Tüür 2003, 204.)

Myös tekijän itsensä *Joonatanin kirjan* loppuun liittämä tulkintakehikko tarjoava ”Saatekirje” esittää yhdeksi teoksen tulkintavaihtoehdoksi kertomuksen miehestä, joka halusi tempaista verhot ikkunan edestä, mutta verhojen takana olivatkin toiset verhot ja näin jatkui loputtomiin. Tämän voi tulkita niin, että pääsyä kulissien taakse ei yksinkertaisesti ole. Herää myös epäily, että kulissien takana ei olekaan mitään.

---

⁷ Ks. Colin Wilson: *Sivullinen ihminen*. (Sanasato 2007)

Kadri Tüür tarkastelee artikkelissaan myös *Joonatanin kirjan* kaupunkimaisemia. Hän muistuttaa, että urbaanien maisemien estetisointia, taiteen kohteeksi tulemista, on yleensä pidetty modernisaation tunnusmerkkinä. Kaupunki on ollut modernismin kauden kirjailijoille tärkeä tila. (Tüür 2003, 209.) Sävyssä, jolla Joonatan haaveilee lännen vauraista metropoleista, onkin kieltämättä samoja kaikuja kuin esimerkiksi suomalaisessa modernismissa ilmenneessä kaupunkipalvonnassa ja teknologian ihannoinnissa. Mielestäni *Joonatanin kirjan* suurkaupunkifantasioihin liittyy kuitenkin olennaisesti pettymys, jonka Joonatan nuo unelmiensa kaupungit nähtyään kokee, ja kenties siitä siinnyt kriittisyys. Suurkaupunkien aiheuttama pettymys kääntyy myös Viron länsimaalaistumisen uudelleenarvioinniksi. Katsellessaan Viroon kohoavia uusia rakennuksia Joonatan pohtii:

Tämä olisi vain yksi niitä hirveitä taloja joita on pitkin maailman kaikkia kaupunkeja. Joskus Joonatan on luullut että tällaisia taloja rakennetaan vain siinä maassa jota hän piti rumuuden kotimaana, mutta nyt kun sen maan kuori on haljennut ja lysähtänyt tomuksi, hän on tullut tietämään että rumuuden pesäpaikka ei ollut tuo entinen valtakunta vaan koko se vuosisata joka ei oikein millään tahdo mennä ohi. (JK, 104.)

Keskeneräinen rakennus kasvaa Joonatanin mielessä aikakauden symboliksi. Zygmunt Bauman yhdistää monet epäonnistuneet yhteiskuntamallit ja kokeilut moderniin aikaan. Hän esittää, että vasta postmoderni aika kykenee kriittisesti tarkkailemaan niitä. Baumanin esimerkkejä hirmukokeiluista ovat mm. Neuvostoliitto ja holocaust. (Bauman 1996, 22–24, 35.) Tässä mielessä *Joonatanin kirja* solahtaa teemoiltaan hyvinkin vakaasti postmodernistiseen aaltoon. Juuri neuvostovallan murtuminen, uudelleenitsenäistyminen, menneisyyden varjoista irti pääseminen ja siirtymäkauden vaikeudet ovat teoksen keskiössä.

Bauman (1996, 21) esittää provokatiivisesti, että postmodernilla tarkoitetaan lupaa tehdä mitä mieleen juolahtaa. Temaattisesti tämä sopii Joonatanin tekoihin mitä mainioimmin. Tärkeältä Pariisin-työmatkaltaan Joonatan lähtee sanaakaan sanomatta päämäärättömälle vaellukselle Portugaliin ja Espanjaan. Päähänpistona voisi pitää myös urbaanin Joonatanin halua muuttaa syrjäiselle Kalamäelle puolierakoksi. Bauman jatkaa määrittelyään: ”[S]illä [postmodernilla] tarkoitetaan vauhtia, jolla asiat muuttuvat, mielentilojen pikaista vaihtumista niin, ettei ajatuspinttyimiä ehdi syntyä” (emt.). *Joonatanin kirjassa* eletään murrosvaihetta, jolloin talousjärjestelmä vaihtuu.

Kaikki tapahtuu hurjalla nopeudella: rajavartijat poistuvat ja läntinen valuutta sekä tuotemerkit virtaavat valtioon. Neuvostoliiton ideologian tilalle omaksutaan malli kulluttamaan vapaasta individualistista. Bauman lisää: ”[P]ostmodernilla tarkoitetaan riemukasta vapautta tavoitella kaikkea, sillä tarkoitetaan mieltä askarruttavaa epävarmuutta siitä, mikä olisi tavoittelemisen arvoista ja millä perusteella sitä tulisi tavoitella” (emt.). Vapaudesta ja mahdollisuuksien paljoudesta seuraakin valinnanvaikeus. Joonatanin mieli jää keikkumaan entisen ja tulevan rajalle: valitsisiko loisteliaan länsimaisen elämäntyylin vai eristäytyisikö vanhaa aikaa huokuvaan maaseutukylään kirjoittamaan:

Hän ei tiedä, ovatko kolmannen kerroksen paljaina törröttävät betonipylväät ne kolme pistettä, joihin tämän keskeneräisen lauseen on määrä päättyä, vai onko jokainen pylväs sitten kuitenkin ajatusviiva, josta puheenvuoro jatkuu heti kun historia vain herää hetken torkahduksestaan. Hän ei tiedä kumpaa oikein haluaisi. Haluaisiko hän näkyvän muuttuvan? (JK, 103.)

Unessa hänen on valittava eikä hän valitse kumpaakaan, ja se on mahdollista (JK 253).

Joonatanin kirja täyttää monilta osin postmodernin kirjallisuuden kriteerit. Huomionarvoista on, että teoksen teemat ja rakenne tukevat toisiaan. *Joonatanin kirja* kuvaa postmodernia aikaa postmodernin romaanin keinoilla. Identiteetin hajanaisuuden teema kertautuu romaanin rakenteen hajanaisuudessa.

3.2. Feminismi ja postmoderni subjekti Sofi Oksasen *Stalinin lehmissä*

Stalinin lehmät on Sofi Oksasen esikoisromaani. Teos sisältää omaelämäkerrallisia aineksia: Oksanen on päähenkilönsä tavoin virolaisen äidin ja suomalaisen isän tytär ja hänellä on omakohtaista kokemusta syömishäiriöistä. Kirjailijan haastatteluissa ja *Stalinin lehmien* kritiikeissä onkin alituisen nostettu esiin teoksen autobiografisia puolia. Oksanen itse kuitenkin määrittelee kirjoittavansa fiktiota omasta elämästään. Hän toteaa ainoastaan historiallisten tosiseikkojen olevan faktaa. (Ropponen 2004, 39.) Oksanen on sittemmin julkaissut toisen romaanin *Baby Jane* (2005) ja debytoinut näytelmäkäsikirjoittajana *Puhdistus*-näytelmällään (2007), josta ilmestyi vastikään myös samanniminen romaanisovitus (2008). *Puhdistus* ja samaten Oksasen Radioteatterille kirjoittama kuunnelma *Siniposkiset tytöt* (2005) käsittelevät *Stalinin lehmien* tapaan

Viron historian kipupisteitä ja niiden vaikutusta yksilöön. *Stalinin lehmien* saavuttamasta suosiosta kertoo, että siitä on otettu jo useita painoksia ja se on myös käännetty viroksi ja ruotsiksi. Ilmestymisvuonnaan *Stalinin lehmät* oli ehdokkaana Helsingin Sanomien esikoiskirjapalkinnon ja Runeberg-palkinnon saajaksi.

Stalinin lehmien päähenkilö Anna on hieman alle kolmekymppinen nainen, joka on varhaisesta teini-ikästään saakka kärsinyt vakavasta syömishäiriöstä. Annan syömishäiriön taustalta voidaan jäljittää paitsi läntisessä kulttuurissa vallitseva vinoutunut naiskuva myös monikansallisen identiteetin aiheuttama hämmennys. Puoliksi suomalaisen ja puoliksi virolaisen Annan kokemus kansallisuudestaan on sekoitus ylpeyttä ja häpeää. Identiteettinsä sekasorron Anna projisoi ruumiiseensa. Nykyhetken sijoittuvassa kehystarinassa Anna on minäkertojana. Päähenkilön lapsuuteen sijoittuvissa jaksoissa käytetään sen sijaan ulkopuolista kerrontaa, mutta Anna säilyy kuitenkin fokalisoijana. Lapsuusjaksojen kerrontaratkaisu on arvatenkin tietoinen tyyliä: pienet lapsethan puhuvat itsestään usein kolmannessa persoonassa. Kerronnassa on paikoin lapsenomainen tuntu: ”Se ei ole reilua. Että missään ei saa julkisesti pitää hametta, vaikka siinä on Annan hyvä olla. Anna ei tykkää asiasta yhtään.” (SL, 38.)

Annan tarinan rinnalla teoksessa kulkee kuvaus hänen isoäitinsä Sofian vaiheista 1940–50-luvuilla ja Katariina-äidin nuoruudesta 1970-luvulla. Epäkronologisesti etenevää kerrontaa ankkuroidaan aikaan ilmoittamalla menneeseen sijoittuvien lukujen alussa tapahtumien vuosiluku. *Stalinin lehmien* pirstaleinen ja haastava aikarakenne voidaan nähdä postmodernistisena, mutta kaiken kaikkiaan tarina muodostuu kuitenkin eheämmäksi kuin *Joonatanin kirjassa*. Siinä missä *Joonatanin kirja* keskittyy lähes yksinomaan päähenkilön tuntemusten reflektointiin, *Stalinin lehmissä* toiminnalla ja konkreettisilla tapahtumilla on enemmän merkitystä.

Stalinin lehmiä luonnehditaan kirjan takakannessa vahvasti feministiseksi esikoisromaaniksi. Oksanen itse on julistautunut feministiksi. Näin ollen feministisen teorian mukaan ottaminen tutkielmaan tuntuu perustellulta; teoksen feministiset ainekset ansaitsevat tulla tarkastelluiksi, vaikka vain pikaisestikin. Feminismi soveltuu lisämausteeksi tähän tutkielmaan myös siksi, että Stuart Hall lukee feminismin yhdeksi tekijäksi, joka on vaikuttanut postmodernin subjektin syntyyn (ks. luku 2.2.). Feminismin ja kirjallisuuden suhteesta kirjoittanut Pam Morris (1997, 14) toteaa: ”[I]dentiteetti

on aina virtaava, aina prosessinalainen, ei koskaan valmis”. Feminismin käsitys identiteetistä on siis yhteneväinen postmodernin käsityksen kanssa.

On kuitenkin huomioitava, että feministiset postmodernit ajattelijat puolustavat mieluummin moninaista subjektia ja moninaisia identiteettejä kuin puhuvat suoranaisesti subjektin kuolemasta (Kosonen 1996, 10). Feministisessä tutkimuksessa ajatus subjektin kuolemasta nähdäänkin maskuliinisena. Modernisaation myötä rakentunut subjektiutus on ollut ennen kaikkea miesten subjektiutta; siksi miehillä on myös varaa purkaa se. Naisille postmoderni merkitsee pahimmillaan sitä, että heikennetään sellaista, mikä ei ole vielä vahva. (Rojola 1996, 31; Di Stefano 1990, 75–76). Feministisissä ja myös esimerkiksi etnisyyden teorioissa subjektin käsite on koettu tarpeelliseksi; naiset ja etniset ryhmät pyrkivät luomaan omaa minuutta ja identiteettiä sekä pohtimaan subjektiutensa asemaa. Siksi postmoderneissa teorioissa julistettu subjektin kriisi saataan kokea uhkana. (Ahokas ja Rantonen 1996, 67.)

Toisaalta postmoderni epävakaa subjekti antaa feministeille mahdollisuuden etsiä uudenlaista subjektiutta, joka tukisi naisidentiteettiä. Kun subjektiuden perustaksi on länsimaisen ajattelutavan mukaan koettu (sukupuoli)ero – minä on subjekti vasta, kun se rakentaa itsensä objektin, Toisen, vastakohtaksi – feminismi etsii uutta subjektiutta, jossa ero ei olisi enää hierarkkinen. Minän ja Toisen suhde ei siis perustuisi enää valtaan ja alistukseen, vaan uusi feminiininen subjekti olisi moninainen, avoin ja vastavuoroisuudesta elävä. (Rojola 1996, 26, 30–32, 40.)

Pam Morris kirjoittaa, että feministejä kiinnostaa kirjallisuus vaikutusvaltaisena kulttuurisena toimintana, joka ruumiillistuu instituutioissa. Feministit tutkivat, miten kirjallisuus voi kulttuurisena käytäntönä ottaa osaa sellaisten merkitysten ja arvojen tuottamiseen, jotka lukitsevat naiset epätasa-arvoon. (Morris 1997, 17.) Sofi Oksanen puolestaan mainitsee kirjailijantyönsä tavoitteeksi valtarakenteiden tiedostamisen ja purkamisen (Ropponen 2004, 40). Feminismin tavoitteena onkin alun alkaen ollut patriarkaatin vallan murtaminen, naisen nostaminen tasa-arvoiseksi miehen rinnalle. Dekonstruktion ja jälkistrukturalismin vaikutuksesta feminismiin ja naistutkimukseen on tarjoutunut myös uudenlaisia lähtökohtia. On havahduttu huomaamaan, että sukupuolisortoa ei tulisi pitää yksiselitteisesti ensisijaisena sarron muotona. Myös naisten keskinäisiä valtasuhteita olisi paikallaan tarkastella kriittisesti. (Ahokas ja Rantonen 1996,

66, 68.) Postmoderni feminismi suuntaakin kritiikkinsä fallosentrismin lisäksi feminismiin omiin käytäntöihin, jotka voivat yhtä lailla olla pelkistäviä, epätasa-arvoisia, piilorasistisia tai elitistisiä (Bordo 1990, 133). Jos ”naista” käytetään abstraktina kaikki naiset sisäänsä sulkevana terminä, esimerkiksi yhteiskuntaluokasta, etnisyydestä, seksuaalisesta suuntautuneisuudesta ja iästä aiheutuva naisten keskinäinen erilaisuus jää huomiotta (Ahokas ja Rantonen 1996, 68).

Postmoderni feministinen identiteettiteoria puhuu maskuliinisen tai feminiinisen todellisuuden sijaan kompleksisesta todellisuudesta, jossa sukupuolta käsitellään yhtenä merkitsevänä säikeenä muiden tekijöiden (kuten edellä mainitut luokka, etnisuus, ikä jne.) joukossa (Bordo 1990, 139). Postmoderni feminismi on vastakkainasettelujen sijasta kiinnostunut ryhmien sisäisistä eroista; binaaristen ryhmä- ja yksilöidentiteettivalintojen sijaan tarkastellaan identifikaatioiden monimutkaisuutta ja liikkuvuutta (Ahokas ja Rantonen 1996, 66, 68). Susan Bordon mukaan uusien, naiseuden kokemuksen monimuotoisuutta kuvaavien narratiivien luomisessa on tärkeää tiedostaa ennakkoluulot ja syrjintä. Hänen mielestään tiedostamisen tulisi yltää opetussuunnitelmien, lukemistojen ja tutkimusintressien tasolle. (Bordo 1990, 138.) Myös kaunokirjallisuus voi osaltaan tuoda esiin moniulotteista, uudenlaista naissubjektuutta. Päivi Kosonen (1996, 16) kirjoittaakin, että taidemuodot, niin matalat kuin korkeat, mahdollistavat uusien subjektimallien luomisen ja uusien identiteettien rakentamisen.

Stalinin lehmien Anna on edellä mainittujen naiseuden kokemuksen monimuotoisuuden ja uudenlaisen naissubjektuuden näkökulmasta kiinnostava tarkasteltava. Annan sukupuoli kytkeytyy elimellisesti identiteetin muihin tekijöihin, ja Anna voidaan myös nähdä feminismiin syrjittynä tai Toisena. Perusteellisemmin analysoin Annan sukupuolta ja seksuaalisuutta sekä niiden yhteyttä kansallisuuteen luvussa 5.1. Tässä yhteydessä luon kuitenkin katsauksen Annaan postmodernina naissubjektina ja erittelen *Stalinin lehmien* feministisiä aineksia.

Annan kokemus naiseudestaan linkittyy voimallisesti kysymykseen kansallisuudesta: hän rakentaa naisidentiteettiään pitkälti Virosta saamiensa mallien varassa. Hän pukeutuu hameisiin kuten naiset ”onnellisuus-paikoissa” ja leikkii maalla isoäidin luona sukkanauhoilla, lierihatuilla ja korkokengillä. (SL, 37, 52.) Suomessa Annan täytyy

pukeutua housuihin ja sulautua massaan. Äidin häpeän kautta ”etnisuus”, puoliulko-maalainen tausta muodostuu ongelmaksi myös Annalle:

Kyllähän minä ymmärsin, että jos puoliverisyydestäni tiedettäisiin, minua haluttaisiin vain siksi, että olen ryssähuora ja jos minua ei haluttaisi, minua ei haluttaisi siksi, että olen ryssähuora, ryssäinen pikku limapillu. Niin äiti sanoi. (SL, 65.)

Negatiiviset mielikuvat, joita virolaisiin ja venäläisiin Suomessa liitetään, määrittävät Annan kokemusta kansallisuudestaan ja naiseudestaan. Anna kokee virolaistaustan paljastumisen vaaralliseksi, sillä Suomessa etenkin virolainen *nainen* on halvassa maineessa. Tuomio ”ryssähuoraksi” on ehdoton: se on syy sekä halun että hyljeksinnän kohteeksi joutumiselle. ”Ryssähuoran” kansallisuus näyttääkin määrittävän haluttavuutta enemmän kuin hänen naiseutensa. Mielenkiintoista on, että äidin pelko ulkomaalaisuuden esiintuomisesta ohjaa Annan käsitystä virolaisuudesta vähintään yhtä paljon – ellei enemmänkin – kuin suomalaisten asenteet.

Virolaistaustasta huolimatta Annan kansallisessa identiteetissä on myös suomalainen puoli. Suomalaisen naisen stereotypiaa käsittelevässä artikkelissaan Pirjo Markkola kehottaa pohtimaan suomalaisuutta, jotta ei lähdetä oletuksesta, jonka mukaan suomalainen nainen on valkoinen, luterilainen, heteroseksuaalinen, suomenkielinen, työväen- tai keskiluokkalainen ja maalta kotoisin. Markkola muistuttaa, että suomalainen nainen voi yhtä lailla olla esimerkiksi ruotsinkielinen, yläluokkainen, lesbo, romani, saamelainen, tataari tai juutalainen, ja hän voi olla maaseudun lisäksi kotoisin vaikkapa Venäjältä, Somaliasta, Englannista tai Helsingistä. Markkola toteaa, että on harhaanjohtavaa rakentaa yhtä ja yhtenäistä suomalaista naiseutta. (Markkola 2002, 89.)

Oksasen päähenkilö kyseenalaistaa suomalaisnaisen oletusarvon paitsi virolaisilla juurillaan myös biseksuaalisuudellaan. *Stalinin lehmien* kritiikeissä ja Oksasen haastattelussa teoksen on mainittu purkavan heterokeskeisiä stereotypioita syömishäiriöistä. Hiidenkivi-lehden haastattelussa Oksanen kritisoi sitä, kuinka syömishäiriöiden ainoaksi syyksi nähdään usein mainosten ja naistenlehtien luoma vääristynyt naiskuva ja naisten tarve miellyttää miehistä katsetta. Oksasen mukaan syömishäiriöiden syyt

johdetaan liian usein seksuaalisesta suuntautumisesta.⁸ Sen takia hän onkin jättänyt tietoisesti määrittelemättä romaanin Annan kumppanien sukupuolen. Hän arvelee, että biseksuaalin tai lesbon päähenkilön syömishäiriö olisi tulkittu ongelmaksi hyväksyä seksuaalinen suuntautuminen ja toisaalta heteroksi mainitun päähenkilön olisi vain nähty vahvistavan perinteistä käsitystä syömishäiriöistä ainoastaan heteronaisten ongelmana. (Ropponen 2004, 40.)

Toisaalta Annankin syömishäiriön synnyn taustalla näyttäisi olevan merkitystä ulkopuolisella katseella: ”Annan pitää prinsessoida ruumiinsa sellaiseksi, että se kääntää kaikki päät [--]”(SL, 232). Annan motiivi katseiden saamiselle on kuitenkin toisaalla: Anna kokee, että laihduttamalla hän ”pääsee näkymättömyydestä [--] ilman kielletyn tiedon, vierasverisyyden, levittämistä” (SL, 232). Hänelle katseet kääntävä vartalo on suojakuori, joka estää näkemästä hänen sisäänsä. Kun ”prinsessoitu ruumis” kiinnittää huomion, kysymys kansallisuudesta ikään kuin unohtuu – laihdutettu vartalo piilottaa häpeällisen ulkomaalaisen alkuperän. Kiinnostavaa on, että Anna ei kuitenkaan tyydy ”näkymättömyyteen”, jonka itsessään voisi ajatella pitävän ulkomaalaistaustan salassa. Annan laihdutuksessa kyse on siis paitsi toisten ihmisten hyväksynnän, yhtä lailla huomion tavoittelusta. Tavallaan Anna pyrkii laihdutuksellaan ”ryssähuoran” maineen puhdistamiseen. Saavutettuaan ihannoidut ruumiin mitat Anna kokee tulevansa ”juuri sillä tavalla hyväksytyksi kuin on tarpeen” (SL, 232):

Annalle ei vihelletä sen takia, että hänen äitinsä puhuu korostuksella. [--] Ei siksi, että hänen kuvitellaan olevan prostituoitu [--]. Ei siksi, että hän on virolainen, venäläinen, suomalainen[.] (SL, 232.)

Pia Sievisen (2003, 16) haastattelussa Oksanen kertoo lukeneensa teoksensa kirjoittamisvaiheessa syömishäiriöitä käsittelevää kirjallisuutta ja oppineensa, että kahden kansallisuuden välissä elävillä on tavallista suurempi riski sairastua syömishäiriöön. *Stalinin lehmien* Annan syömishäiriön voidaankin nähdä olevan pitkälti ilmausta kansallisen identiteetin epävakaudesta. Teoksen *Suomineiton hei! Kansallisuuden sukupuoli* johdannossa muistutetaan oivaltavasti: ”Kansallisuus on myös ruumiillista,

---

⁸ Miia Rautiainen (2007, 15) huomioi anoreksiaa kuvaavia nuortenromaaneja käsittelevässä pro gradu -tutkielmassaan, että heteroseksuaalinen selitysmalli on valloillaan paitsi arkiajattelussa ja mediassa myös osassa syömishäiriöitä koskevaa tutkimuskirjallisuutta.

ruumiissa koettua ja elettyä [--] ”(Gordon, Komulainen ja Lempiäinen 2002, 25). Kansallisuuden ja syömishäiriön yhteyttä alleviivaa Annan huomio: ”Naisen ruumiin sentit ovat yhtä tärkeitä kuin valtion rajat” (SL, 181).

Annan äidin suvun vaiheet Neuvosto-Virossa ovat olleet jatkuvan pelon ja kontrollin alla elämistä; kontrolli heijastuu Annaan, joka ulkoisen valvonnan puutteessa pyrkii itse hallitsemaan omaa ruumistaan. Anna ikään kuin potee sukunsa traumat kehossaan (ks. Ahokas 2005, 65). Suvun rankkojen vaiheiden kokeminen ruumiin kautta konkretisoituu, kun Annan itse aiheutettu nälkä rinnastuu varhaisempien sukupolvien nälkään Siperian vankileireillä. Annan ruumis uupuu bulimiasta samalla tavoin kuin hänen esivanhempiansa ruumis väsy Siperian pakkotyöleireillä. (SL, 255, 352, 382.) Tiina Ahokas (2005, 67) tulkitsee, että tahallisuudella itsensä näännyttämällä Anna kenties tavoittelee yhteisiä kokemuksia esivanhempiansa kanssa. Eittämättä syömishäiriö heijasteleekin juurettomuuden tunteita ja kaipuuta virolaisen suvun luokse:

Terapeutini mielestä minun oli täytynyt tuntee oloni hirveäksi, kun sukulaiseni rajan takana olivat joutuneet seisomaan tyhjien tiskien takana, ja samaan aikaan minulla oli ollut kaikkea.

Mutta ei minulla ollut kaikkea.

Minun maailmanihan oli toisaalla. (SL 370.)

Ylenpalttisesta ahmimisestaan huolimatta Anna ei tunne elävänsä yltäkylläisyydessä, sillä hänen ”maailmansa” ei ole se fyysinen todellisuus, jossa hän elää. Sukulaisten maallinen puute rinnastuu Annan henkiseen pahoinvointiin, jonka ilmentymää syömishäiriö on. Syömishäiriön yhteydestä kansallisuudentunteisiin kertoo myös se, että Anna kantaa Viron-matkojensa tuomisina Suomeen hapankermaa, hapankaalikeittoa ja muita virolaisia ruokia, joiden hän kokee levittävän ”suloista kodin tuoksua” (SL, 383).

Stalinin lehmii tarkasteltaessa on kiintoisaa myös tutkia, millä tavalla feminismi toimii tekstissä. Pam Morris esittelee erilaisia näkökulmia feminismiin ja kirjallisuuden suhteeseen. Hänen mukaansa kirjallisuus voi terävöittää havaintoja yhteiskunnallisesta todellisuudesta. Tekstit auttavat ymmärtämään niitä tapoja, joilla yhteiskunta toimii naisten kannalta haitallisesti. (Morris 1997, 16.) *Stalinin lehmissä* kenties näkyvimmäksi juonteeksi yhteiskunnan haitallisuudesta naiselle nousee kulttuurissa vallitseva ulkonäköpaine. Annan ankara laihdutus linkittyy osaksi naisen vartalolle historian

mittaaan esitettyjä vaateita: ”korsetti tai lootusjalat tai viisikymmentä kiloa” (SL, 477). Susan Bordon mukaan noin 90 prosenttia syömishäiriöistä kärsivistä henkilöistä onkin tyttöjä ja naisia. Hän muistuttaa, että syömishäiriöt ovat kulttuurisesti ja historiallisesti sijoittuneita: niitä esiintyy erityisesti kehittyneissä teollisuusyhteiskunnissa, ja ne ovat yleistyneet rajusti viime vuosikymmeninä. (Bordo 1993, 49–50.)

Stalinin lehmissä osoitetaan, että ennen kaikkea länsimainen yhteiskunta ohjaa naisia tavoittelemaan tietynlaista ulkonäköä keinolla millä hyvänsä. Vääristyneen naiskuvan länsimaisuus korostuu, kun Anna löytää isoäitinsä luota Nõukogude naine⁹ -lehtiä, joiden reipas, suorastaan raavas naiskuva poikkeaa suuresti länsimaisesta:

Nõukogude naisessa näyttää olevan säännöllisin väliajoin haastatteluja lypsäjistä, agronomeista ja kalankasvattajista, tuskin ainuttakaan kokovartalokuvaa naisesta, tai ainakaan mitään sellaista, missä ruumiin muoto olisi näkyvässä, sen sijaan on naisia harava ja viikate kädessä, naisia ompelukoneen äärellä, tehtaan työläisten ryhmäkuvia [--] (SL, 418–419).

Neuvostoliittolainen nainen on lypsäjä tai agronomi, työntekijä, aktiivinen toimija siinä missä mieskin. Vaikka teos suhtautuu kriittisesti Neuvostoliittoon ja sen käytäntöihin, tämä pieni aikakauslehtien äärellä tehty huomio osoittaa, että myöskään kapitalismiin suuntaaminen ei ole pelkästään positiivista. Kun yhteiskunta muuttuu vapaan kilpailun areenaksi, myös naisesta tulee esine ja markkinatavara. Neuvostoliittolaisen lehden naiskuva osoittaa, että naisen asema katseen kohteena ei ole itsestänselvyys, vaan se vallitsee vain tietynlaisessa kulttuurissa. Nõukogude naisessa ei ole jumppaohjeita ja dieettivinkkejä, joiden ajatellaan kuuluvan naistenlehtiin; sen sijaan neuvostonaisille annetaan ruoka- ja ompeluohjeita.

Rivien välissä pohditaan myös länsimaisen vaateteollisuuden merkitystä syömishäiriöiden synnylle. Teoksessa kerrotaan, että Neuvostoliitossa ei ollut tarjolla vaatekokoja kaikille naisille, minkä takia oli mahdotonta päätellä, minkälainen naisen vartalo keskimääräisesti oli tai millainen sen tuli olla. Anna pohtii: ”Valmisvaatteilla ei onnistuttu luomaan myyttiä vartalosta, joka kuuluisi jokaisella olla [--]” (SL, 384). Samassa yhteydessä todetaan, ettei Neuvostoliitossa ollut edes mallinukkeja, mikä korostaa jälleen, että naisen esineellistäminen katseen kohteeksi on nimenomaan länsimainen il-

---

⁹ Neuvostonainen (suomennos Anna Turusen)

miö. Ulkonäköpaineen ja sen aiheuttamien syömishäiriöiden länsimaisuudesta kertoo myös Annan huomio:

[E]hkä en olisi kehittynyt oksennustaidoissa ja painonpudotuksessa yhtä taitavaksi, ellei minulla olisi ollut pääsyä kaikkiin niihin vinkkeihin, joita syömishäiriökirjallisuus ja lehdet tarjoavat. Ehkä en olisi keksinyt oksentamista ollenkaan.(SL, 409.)

Kommentti osoittaa, miten ilmiö ruokkii itseään: tieto syömishäiriöistä lisää niitä.

Annan käyttämä termi ”syömishäiriökirjallisuus” voi viitata paitsi teoreettisiin lähteisiin myös kaunokirjallisuuden tai populaarikulttuurin teksteihin, joissa syömishäiriöt ovat esillä. Rankasti kärjistäen syömishäiriöt voisi nähdä jopa eräänlaisena trendinä. Syömishäiriö on ”prinsessarutto”, tauti, joka yhdistää lehtien palstoilla poseeraavat julkimot ja täydellisyyttä tavoittelevat tytöt (SL, 238). ”[J]okaisesta laihduttajasta tulee prinsessa ja jokaisen laihdutus on uutinen [--]”, Anna toteaa (SL, 181).

Toinen Morrisin (1997, 16) nimeämä tapa feminismiin toimintamekanismeista teksteissä on niiden mahdollisuus vaikuttaa emotionaalisesti: tekstit voivat lisätä narkasitusta sukupuolisyrrintää kohtaan. *Stalinin lehmät* toimii tällä tavalla näyttämällä suomalaiset seksituristimiehet – Annan isä mukaan luettuna – epämiellyttävinä niljakkeina. Sukupuolisyrrinnästä lukiessaan tuntee inhoa ja myötähäpeää alhaisesti käyttäytyviä miehiä kohtaan.

Mökin pihalla Jussin vaimo grillaa lenkkiä ja surkuttelee, kun tuo Jussi on niin väsynyt aina lomilla, ne matkatyöt ovat aina niin rasittavia, ei mies edes grillata jaksa [--]. Anna istuu muutaman metrin päässä ja katsoo, kuinka äidin kasvoista näkyy hänen halunsa kysyä Jussin vaimolta, että eikö tämä tosiaan tiedä, eihän tämä voi olla niin typerä, ettei tiedä! Eihän ole mahdollista, että Jussin vaimo ei tajua Jussin väsymystä viikkojen ryyppäämisen jälkeiseksi krapulaksi, eikä ymmärrä ettei yleiskuntoa nostavia luontaistuotteita suinkaan osteta purkkikaupalla kovan työtahdin takia, vaan potenssin varmistamiseksi ikääntymisestä huolimatta, sillä eihän Moskovon nuoria venakoita voinut vastustaa. (SL, 123.)

Oksasen teoksessa miesten käytös kytkeytyy kansallisuuteen: kun suomalaiset miehet käyttäytyvät Venäjällä rahvaanomaisesti, he edustavat paitsi itseään myös kansaansa. Vastenmielisen käytöksen näyttäminen sisältää myös ajatuksen siitä, että kohtelemalla halventavasti virolaisia (romaanissa myös venäläisiä) naisia, tulee samalla halveeranneeksi koko kansaa. Feministisesti suuntautuneessa luennassa ärtymystä aiheuttaa myös se, kuinka Annan isä valjastaa tyttärensä välineeksi etsiessään tuliaisvaatteita

Moskovan naisilleen. Isä ottaa Annan mukaan ostosreissuille ja hankkii sitten myöhemmin naisilleen samanlaiset trikoot, jotka Anna on halunnut. Anna ja hänen äitinsä ovat heti perillä isän likaisista puuhista. (SL, 227.)

Sukupuolisyrynnän näyttäminen tapahtuu myös muilla areenoilla: Annan isän mielestä äidin kuuluu nöyränä hoitaa kotiaskareet ja palvella olutta vaativaa miestänsä.

Kesällä hän ei päästä äitiä ja Annaa yksin Viroon, sillä hän haluaa tulla mukaan ryyp-päämään, jättää kaiken mahdollisen ja mahdottoman äidin tehtäväksi ja maata paikoillaan vetämässä viinaa niin paljon kuin vain napaan mahtuu[.] (SL, 244).

Toki on huomioitavaa, että Annan lapsuus sijoittuu 1980-luvulle, jolloin perinteiset roolit perheessä olivat valloillaan voimakkaammin kuin nykypäivänä. Kiintoisaa on, että vaikka äiti alistuu kuuliaisesti tekemään kaikki kotityöt, hän haluaa kasvattaa Annan pois kiltin kotiäidin roolista. Annan mukaan äiti ei anna hänen tehdä keittiössä mitään, mikä tähtäisi siihen, että Annasta tulisi ”jonkun ruoanlaittaja” (SL, 362). Voisikin tulkita, että äiti etsii omanlaistaan emansipaatiota Annan kautta.

4. ITÄ JA LÄNSI

4.1. Joonatanin itä – absurdinkarkea menneisyys

Mikko Lehtonen määrittää Suomea autotopian ja heterotopian käsitteiden avulla. Autotooppisessa käsityksessä olennaista on paikan samuus itsensä kanssa, kun taas heterotooppisessa paikkakäsityksessä huomio kiinnittyy eroihin ja siihen, millainen paikka on suhteessa toisiin paikkoihin. Lehtonen esittää, että Suomen voi nähdä heterotooppisena rajamaana, joka saa identiteettinsä jatkuvassa neuvottelussa idän ja lännen samoin kuin etelän ja pohjoisen välillä. (Lehtonen 2004c, 190.) Samanlainen rajamaa-asema pätee yhtä lailla, ellei jopa voimakkaamminkin, Viroon. Viro ja Suomi asettuvat molemmat Euroopan kartalla lännen ja idän rajavyöhykkeelle sekä maantieteellisesti että mentaalisesti. Viro on ollut alistettuna itään ja pyrkii siitä vapauduttuaan takaisin kohti länttä. Konkreettisenä näyttönä ”paluusta” ovat EU- ja NATO-jäsenyydet. (Aalto 1998, 137; ks. myös Zetterberg 2007, 735–736.)

Lehtosen mukaan rajamaan voi käsittää ainakin kolmella tavalla: määrittelemättömänä ei-kenenkään-maana, kahden toistaan koskettavan tilan kamppailun kenttänä tai kahden alueen liittymänä, joka yhdistää muutoin toisistaan erillisiä alueita ja synnyttää uusia hybridisiä muotoja. Rajamaa saa identiteettinsä suhteestaan niihin toisiin ja/tai kolmansiin, joiden rajamaata se on. (Lehtonen 2004b, 190–191, 192.) Hybridin käsite ohjaa ajattelemaan, että kansakunnat, kulttuurit ja etniset ryhmät eivät ole puhdaita ja selvärajaisia, vaan syntyvät psoessuaalisesti monien ainesten ja vaikutteiden yhdistelminä (Huttunen, Löytty ja Rastas 2005b, 31). Hybridi siis kyseenalaistaa essentialistiset käsitykset kulttuurista jonakin alkuperäisenä ja pysyvänä (Bhabha 1994, 58).

Viron asema rajamaana tulee hyvin ilmi *Joonatanin kirjassa*. Juuri uudelleenitsenäistynyt Viro on kamppailun kenttä: läntiset tuotteet ja kulttuuri ovat vyöryneet kommunismista vapautuneelle alueelle ja valtaavat nyt tilaa itselleen. Muutosvaiheen ihmiset omaksuvat uusia vaikutteita mutta eivät ole täysin vapaita vanhoistakaan. Kirjan nimihenkilön Joonatanin identiteetissä voi nähdä hybridiyttä; hän määrittää kansalli-

suuttaan ja olemassaoloon suhteessa itään ja länteen samoin kuin menneeseen ja tulevaan.

Stuart Hall kirjoittaa, että entisen Neuvostoliiton maissa on turvauduttu uudelleen omiin etnisiin identiteetteihin. Omiksi kansakunnikseen julistautuneet alueet pönkittävät identiteettiään tarinoilla myyttisistä alkuperistä. (Hall 1999, 51.) *Joonatanin kirjassa* välähtää hienoisesti esille virolaisten usko omaan, ainutlaatuiseen alkuperään. Kun paavi vierailee Virossa, kansallispukuiset nuoret toimitetaan antamaan hänelle lahjoja. Omaa kulttuuria ja etnistä alkuperää representoidaan siis vaatetuksella ja esineillä. Hall (1999, 51) mainitsee myös, että Neuvostoliiton vanhasta valtapiiristä irtautuneet alueet ikään kuin tavoittelevat ”jäsenyyttä rikkaan lännen kerhossa”. Paavin vierailu symboloi *Joonatanin kirjan* virolaisille kenties pääsyä lähemmäksi länttä. Eri-tyistä häkellystä paavia katsomaan tulleiden kansalaisten keskuudessa aiheuttaa se, että tämä on opetellut vironkielisen lauseen. Viron puhumista ja ylipäänsä koko paavin vierailua maassa pidetään kunnianosoituksena; paavi ikään kuin vahvistaa pienen Viron olemassaolon vierailukelpoisena valtiona. (JK 63, 67.) Samanlaista ylpeyttä omasta alkuperästä ilmenee valtiovierailulla Pariisissa: Joonatan seuraa oman maansa ministerin ja Ranskan presidentin keskustelua ja kiinnittää huomiota siihen, kuinka presidentti mainitsee käyneensä heidän ”huomionarvoisessa historiallisessa pääkaupungissaan” (JK, 136).

Hallin mukaan kansallinen kulttuuri ei ole koskaan ollut yksinkertaisesti vain uskollisuuden, sitoutumisen ja symbolisen identifioitumisen kohde. Se on ennen kaikkea kulttuurisen vallan rakenne. Kansakunnat koostuvat keskenään yhteensopimattomista kulttuureista, jotka on usein yhtenäistetty väkivaltaisesti. Yhtenä kansakuntana pidetyn yksikön sisällä on monia kulttuureja, jotka kamppailevat vallasta. (Hall 1999, 53.) Neuvostoaikana tämä valtakamppailu tarkoitti Virossa venäläisen kulttuurin hegemoniaa, joka ilmeni hyvin totaalisella tavalla: virolainen identiteetti, kieli ja kulttuuri pyrittiin tukahduttamaan (Aalto 1998, 145).

Joonatanin kirjassa eletään aikaa, jolloin venäläinen valta on juuri murtunut ja otettu takaisin virolaisille. Vieraan vallan vaikutus ei ole kuitenkaan hetkessä kadonnut;

Neuvostoliiton voimakas ote, ”homo sovieticus”-ideologia¹⁰, on iskostunut takaraivoon. Joonatan muistaa juhlapuheet, joissa on korostettu, että Neuvostoliitto on ”kotimaa” (JK, 94). Kaukasialaismummit television uutislähetyksessä palauttavat Joonatanin mieleen vanhat naiset, joita hän on nähnyt Neuvostoliiton juna-aseilla.

Joonatan muistaa että aina kun hän näki noita pakaaseineen jostakin jonnekin [--] matkalla olevia junamummeita, hänen mieleensä iski yksi ja sama sana: ”Sota.” (JK, 94).

Itä on uhka vielä nykyhetkessäkin; pelätään pahinta – sotaa. Teos kuvaa 1990-luvun alkupuolta, jolloin uudelleenitsenäistymisen jälkeinen epävarmuus leimasi poliittista ilmapiiriä. Pami Aallon vuonna 1996 tekemässä haastattelututkimuksessa¹¹ kävi ilmi, että erityisesti Tshetsenian sota herätti virolaisissa huolestuneisuutta ja sitä pidettiin osoituksena Venäjän potentiaalisesta vaarallisuudesta Viron kaltaisille pienille valtioille (Aalto 1998, 146).¹²

Aalto kirjoittaa Neuvostoliiton ajan tarkoittaneen Virossa pitkälti neuvostokäytäntöjä, jotka ulottuivat paitsi institutionaaliselle tasolle myös jokapäiväiseen elämään. Kontrollin ja terrorin seurauksena ihmiset vieraantuivat yhteiskuntajärjestelmästä ja vetäytyivät julkisesta elämästä. (Aalto 1998, 139–140.) Joonatan kuvailee tätä sisäänpäin kääntymistä:

Paksusta ruskeasta tai punaisesta kankaasta tehdyt verhot (usein niissä oli vuorikin) peittivät ikkunan myös keskellä päivää. Joonatanin muistikuvan mukaan ihmiset olivat siihen hyvin tyytyväisiä, se teki heidän olonsa kodikkaaksi. (JK, 36.)

Joonatanin muistikuvat ihmisten ”tyytyväisyydestä” ja verhojen luomasta ”kodikkuudesta” värittävät ironialla. Tyytyväisyys tarkoittaa tyytyväisyyttä vain vallitsevissa olosuhteissa. ”Kodikkuus” kertonee myös siitä, mitä verhojen suojassa pystyi tekemään: Seppo Zetterberg (2007, 710) kirjoittaa, että ”suljettujen ovien ja peitettyjen ikkunoiden takana vietettiin kristillisiä merkkipäiviä, kuunneltiin ulkomaisia radio-

---

¹⁰ ”Homo sovieticus” -projekti oli Neuvostoliiton käytäntö, jolla pyrittiin luomaan yhteistä identiteettiä idän suurvaltaan alistetuissa valtioissa (Aalto 1998, 138).

¹¹ Aallon tutkimus koostuu viidentoista ’intellektuelliksi’ määritellyn virolaisen haastattelusta (Aalto 1998,150).

¹² Aallon tutkimuksesta on jo yli kymmenen vuotta aikaa, mutta Venäjän uhkaa Virossa tunnetaan yhä nykypäivänäkin. Maiden väliset kireät suhteet kärjistyivät keväällä 2007, kun Viron hallitus siirretti venäläistä soturia esittäneen patsaan Tallinnan keskustasta sotilashautausmaalle. Patsaan siirto aiheutti mellakoita ja Venäjän protesteja (ks. Zetterberg 2007, 706).

asemia ja luettiin kädestä käteen kiertäviä kiellettyjä kirjoja”. Zetterbergin mukaaan kodit olivatkin eräänlaisia vastakulttuurin tukikohtia (emt.).

Joonatan muistelee myös muita kommunismin aikaisia käytäntöjä ja tapoja – silmitöntä jonottamista, töykeää palvelua ja lihan keittämistä salaa muilta – hieman huvittuneena. Neuvostoliitto on Joonatanille eräänlainen absurdin menneisyyden synonyymi. Absurdin taustalla on kuitenkin kauhua. Ironisen asenteen voi tulkita keinoksi, jolla kommunismin aikaisia raskaita kokemuksia pystyi käsittelemään. Myös neuvostovaltan mureneminen saa Joonatanin havaintojen kautta kuvattuna surkukupaisia sävyjä: rajavartijat tekevät työtään rutinoituneen laiskasti, ja heidän koiransakin vain talsivat apeina isäntiensä vierellä. Joonatanista tuntuu, ”että he eivät [--] olleet enää edes ihan varmoja siitä mistä se raja oikein menee jota heidän on valvottava” (JK, 73). Suurvalta ikään kuin vetäytyy pois Viroota yhdessä rajavartijoiden kanssa.

Idän ja menneisyyden rinnastuminen havainnollistuu hyvin, kun Joonatan majoittuu Länsi-Euroopan-matkallaan halpaan hotelliin. Huoneen likaiset ja rumat näkymät herrättävät Joonatanin mielessä kotoisia kaikuja:

Katossa roikkuu keltatäpläistä lasia oleva kärpästen kakkima lampunvarjostin, joka sekini näyttää aivan kuin jostakin kotimaan ja lapsuusajan asunnosta tai luokkahuoneesta varastetulta... Oven alareunassa on leveä rako josta vetää, tuuli vinkuu hiljaa ja hellittämättä.(JK, 166.)

Sekä kotimaa että lapsuus viittaavat menneeseen neuvostoaikaan, jonka tunnusmerkki Itä-Euroopan ränsistyneisyys on. Myös ulkopuolisten määritelmässä Viro nähdään kommunismin raunioita tarkoittavaksi Itä-Euroopaksi. Joonatan lukee sanomalehdestä lännen karuja määritelmiä kotimaastaan: lihavoitu uutisotsikko julistaa, että ”arvostetun länsimaisen tutkimuslaitoksen arvion mukaan täällä on kyse edelleen konfliktialttiista alueesta” (JK, 236). ”Konfliktialtis alue” tuskin viittaa pelkästään Viroot; luultavammin sillä tarkoitetaan koko Itä-Eurooppaa. Termi ’Itä-Eurooppa’ kattaa entiset itäblokin maat, joita ei lännen määrittelyissä erotella ja joista ei kenties edes olla kiinnostuneita yksittäin. Stuart Hall muistuttaa, että hallitseva kulttuuri on taipuvainen niputtamaan yhteen hyvinkin erilaisia identiteettejä, vaikka ainoa niitä todella yhdistävä tekijä olisi lopulta vain se, että hallitseva kulttuuri kohtelee niitä ”samoina”. Hall käyttää esimerkkinä merkitsijää ’musta’, joka sisällyttää itseensä lukuisia toisistaan

suuresti eroavia identiteettejä. (Hall 1999, 69.)

Joonatanin kirjassa päähenkilön ranskalainen rakastettu Georg käyttää Itä-Eurooppaa tällaisena yleispätevänä merkitsijänä: hän näkee Joonatanin ennemmin itäeurooppalaisena kuin virolaisena:

Georg luuli, että ”idästä” saapuneena Joonatan ei tajua rahasta mitään [--] (JK, 49).

Ainakaan Georgia ei häirinnyt se että raha, jota he yhdessä kuluttivat, tuli Joonatanin kaltaisen ”köyhän itäeurooppalaisen” taskusta (JK, 51).

”Itää” ja ”itäeurooppalaisuutta” korostetaan lainausmerkein. Lainausmerkit osoittavat, että ilmaukset on poimittu suoraan Georgin puheesta. Ne ilmentävät myös, että ”itä” nähdään paitsi Joonatanin kotimaan maantieteelliseksi sijainniksi myös ikään kuin hänen persoonansa mentaaliseksi ominaisuudeksi.

Apuvälineeksi Joonatanin itäeurooppalaisuuden tarkasteluun sopii Edward Saidin käsite orientalismi. Orientalismilla Said tarkoittaa Euroopassa tuotettua käsitystä idästä. Saidin mukaan orientalismi on paitsi itää (Orienttia) tutkiva oppiala, yhtä lailla koko se haaveiden, kuvitelmien ja kielen repertuaari, jolla idästä puhutaan (Said 1987, 73). Said viittaa orientalismilla lähinnä Lähi-Itään, mutta häntä tulkinneet teoreetikot ovat laajentaneet orientalismin koskemaan itää tai vieraita kulttuureja ylipäänsä (ks. esim. Hall 1999, 111). Huomioitavaa on, että orientalismiin liittyy arvohierarkia. Saidin mukaan lännen ja idän suhde on ennen kaikkea valtasuhde, lännen hegemonia itään nähden. (Said 1987, 5, 42.) Georgin silmissä ”itä” vaikuttaisikin olevan jokin suorastaan eksoottinen paikka. Toisaalta Georg luulee, että itäeurooppalainen Joonatan ei ymmärrä rahasta mitään – Georg siis kokee jonkinlaista älyllistä ylemmyyttä Joonataniin nähden. Lopulta Georgin suhtautumista itään ja itäeurooppalaisuuteen on mahdollonta tulkita täysin luotettavasti, koska hänen ajatuksensa kerrotaan Joonatanin fokalisointia kautta. Kyse onkin siis ennen kaikkea siitä, että Joonatan kokee Georgin näkevän hänet nimenomaan itäeurooppalaisena.

Vaikka Joonatan pitää ulkopuolisten määrittelyjä yksisilmäisinä ja pelkistävinä, hän syyllistyy itsekin stereotyyppiseen ajatteluun. Hän käyttää Itä-Eurooppaa selityksenä ja suorastaan tekosyynä ongelmilleen. Antaessaan Pariisin-matkallaan rahaa kerjäläisille Joonatan ajattelee ”alhaista voitonriemua” tuntien, että kerjäläisten taskuissa on

enemmän rahaa kuin hänellä (JK, 170). Lännessä matkustellessaan Joonatan joutuu kuitenkin huomaamaan, ettei kaikkea voi laittaa talousjärjestelmän piikkiin, vaan näkymät voivat lopulta olla hyvinkin samanlaisia – yhtä lailla kammottavia ja lohduttomia – esimerkiksi Pariisissa ja Moskovassa (JK, 244–245). Joonatan huomaa, ettei myöskään Viro muutu toisenlaiseksi, vaikka ulkoiset puitteet ja käytännöt vaihtuvatkin:

Täällä on helppo unohtaa (etenkin jos vähän auttaa gintonicilla), mitä sitä tosiasiaassa on: että ei ole joutunut minnekään 'ulos' eikä päässyt mistään 'pois'. Eikä pääsekään – todennäköisesti. (JK, 43–44.)

Neuvostovallan kaatumisesta huolimatta ”itä” jää osaksi Joonatanin identiteettiä; menneisyyden jälkiä ei ole mahdollista pyyhkiä pois. ”Enköhän minä itsekkin kuulu siihen kadonneeseen valtakuntaan”, Joonatan myöntää (JK, 85).

4.2. Annan itä – lapsuuden onnenmaa

Nykymaailmassa jokainen kuuluu väistämättä johonkin kansakuntaan tai ainakin kansalaisvaltioon – tavallaan kansallista tai kansallisvaltiollista identiteettiä ei siis ole mahdollista valita. Kansallisvaltio ei ole vain symbolinen vaan myös reaalin identiteettiä tuottava fakta. (Lehtonen 2004c, 196.) Passiin kirjattu virallinen kansalaisuus onkin yksi selkeästi ihmisten kansallista ja kulttuurista paikkaa asemoiva tekijä (Huttunen, Löytty ja Rastas 2005b, 32–33). *Stalinin lehmien* Anna on tässä mielessä suomalainen. Hänellä on Suomen passi ja hän on asunut muutamaa varhaislapsuuden vuotta lukuun ottamatta koko ikänsä Suomessa. Annan identiteetin suomalaisuus rajoittuu kuitenkin pitkälti ainoastaan reaaliseen kehykseen, jonka maa hänelle antaa. Symbolinen identifikaatio suuntautuu Viroon.

Anna kasvaa käytännössä kaksin äitinsä kanssa. Isä on jatkuvasti työmatkoilla Venäjällä, ja kun hän harvoin käy kotona, Anna vierastaa häntä. Etäisyyttä isään kuvastaa se, että häntä ei romaanissa kertaakaan puhutella nimellä. Isän nimeä ei mainita edes luvuissa, jotka sijoittuvat Annan äidin nuoruuteen, aikaan, jolloin äiti ja isä ovat tutustuneet, vaan hänestä käytetään näissäkin jaksoissa vain ilmauksia ”suomalainen” tai ”mies”. Annan elämästä kerrottaessa isä on yksinkertaisesti ”isä” tai ”isukki” – jäl-

kimmäinen nimitys ei tosin vaikuta aidolta hellittelynimeltä vaan pikemminkin ironiselta sanavalinnalta.

Tarkemmin määrittelemättömässä ”sysisuomalaisessa pikkukaupungissa” äiti eristyy muusta maailmasta ja potee voimakasta ikävää Viroon. Äidin kaipaavat mielialat heijastuvat Annaan ja saavat myös Annan pitämään Viroa todellisena kotimaanaan. Koti on jossakin muualla, kaukana ”siellä”:

Siellä kotona joka paikassa on lounastunti, jolloin kaupat ja virastot ja museot ja muut ovat kiinni joko kahdestatoista yhteen tai yhdestä kahteen (SL, 425).

Äiti haluaa kuitenkin kasvattaa Annasta suomalaisen; hän ikään kuin valitsee Annalle identiteetin:

Äiti päätti puolestani [--], ettei minun tarvitse Sysi-Suomessa kasvaneena ja siten muka sydämen syvintä solaa myöten sysisuomalaisena muistaa sitä maata, josta hän on tullut, ei vaikka me kävimmekin siellä, ei, vaikka hän ikävöi takaisin. [--] Minusta piti tulla suomalainen, vaikka olin jatkuvasti poissa paikaltani, jotenkin pois sijoiltaan[.] (SL, 45.)

Äiti yrittää erottaa Annan virolaisista juuristaan puhumalla tälle vain suomea. Syynä viron kielen kieltämiseen on äidin mukaan se, että virolaiset samastetaan Suomessa venäläisiin. Äiti on päättänyt, että ”[h]än ei merkitse lastaan ryssäksi, joka Suomessa on aina ryssä, vaikka joulukinkun kanssa paistaisi ja Turun sinapin kanssa tarjoaisi” (SL, 42). Äidin ronski ja kuivakka huumori paljastaa suomalaisten ryssävihan syvyyden: vaikka suomalainen kulttuuri olisi pienintä erikoisuutta – tässä suomalaisten ylpeilynaihe Turun sinappi – myöten hyväksytyt, suomalaiselle ryssä on aina ryssä. Äiti uskoo, että ei ole keinoa, jolla ryssän leimasta sen kerran saatuaan voisi päästä. Siksi hän kokee tarpeelliseksi vierottaa lapsensa juuristaan kaikilla tavoin. ”Virolaisuuttaan ei passaa Suomessa mainostaa”, äiti tietää (SL, 42).

Anna oppii viron kielen kuitenkin väistämättä. Jos Annalta lipsahtaa suomenkielisen puheen sekaan viron kielen sana, äiti rankaisee häntä luunapilla tai tukistuksella (SL, 42). Vähitellen Anna lopettaa viron puhumisen, mutta kielen ymmärrys ei katoa. Toisen äidinkielen vaihtaminen lisää entisestään Annan kansallisen identiteetin tukahuttamista. Äidin kielipolitiikalla on muitakin haitallisia seurauksia. Koska äiti puhuu Annalle kieltä, joka on hänelle itselleen ollut alkujaan vierasta, äidin ja tyttären väliseen tunnesuhteeseen jää etäisyyttä:

Terapeutini mielestä oli aika merkillistä, ettei äiti puhu lapselleen omalla kielellään mitään, edes imeväiselle, [--] vain vierasta kieltä, joka ei istu vielä suuhun ja tuntee siin ja on vieras ja outo ja niinpä puhe lapsellekin on vierasta ja outoa. (SL, 45.)

Äidin ja tyttären välisen kommunikaation puutteet näkyvät Annan aikuisuudessa tunne-elämän vaikeuksina esimerkiksi parisuhteessa. ”Vieras ja outo” kieli, jota äiti on puhunut Annalle pikkulapsesta saakka, kääntyy Annan myöhemmissä suhteissa vierauden ja outouden tunteiksi: Anna ei oikein osaa päästää ketään aidosti lähelleen.

Toisen äidinkielen merkitystä Annalle osoittaa se, että jotkut asiat ja esineet ovat olemassa hänelle vain vironkielisinä. Esimerkiksi ”sahver”, kylmähuone, tai ”kittel”, kotitakki, ovat asioita, jotka esiintyvät vain virolaisessa todellisuudessa, ja sen takia Anna käyttää niistä viron kielen sanaa (SL, 105, 106). Kieli kytkeytyy ympäröivään kulttuuriin ja välittää siitä ainutlaatuista tietoa: esimerkiksi ”koogukaev”, vinttikaivo, kuuluu Annan sukulaisten arkipäivään Virossa, kun se taas Annan Suomen todellisuudessa olisi kenties museoon kuuluva muinaisesine (SL, 108).

Stuart Hall kirjoittaa maahanmuuttajien identiteetin yhteydessä diasporasta, joka voisi haastaa perinteisen paikan käsitteen. Hall esittää, että diasporan voi ymmärtää kahdella tavalla. Ensinnäkin hänen mukaansa sillä voidaan kuvata alkuperäismaastaan poijoutuneen kansan pyrkimystä palata kotimaahansa, joka on heidän kulttuurinsa todellinen alkulähde. Diasporalla voidaan kuitenkin Hallin mukaan viitata myös sellaiseen kansojen hajaantumiseen, missä nämä eivät milloinkaan voi kirjaimellisesti palata paikkoihin, jotka ovat jättäneet taakseen. Heidän on päästävä jonkinlaiseen sovintoon niiden uusien, usein alistavien kulttuurien kanssa, joiden keskellä he elävät. Näin ollen he muokkaavat itselleen uudenlaisia kulttuurisia identiteettejä hyödyntämällä tietoisesti tai tiedostamatta yhtä tai useampaa kulttuurista repertuaaria. Ajatus ”juurista” korvautuu ajatuksella ”reiteistä”. (Hall 2003, 120–122.) Monikulttuurisuuden kysymyksiä käsittelevässä *Suomalaisessa vieraskirjassa* diasporaksi määritellään sellainen ryhmä, jonka jäsenet ovat lähtöisin yhdestä paikasta mutta sodan, katastrofin tai muun syyn vuoksi levittäytyneet asumaan useampaan paikkaan (Huttunen, Löytty ja Rastas 2005b, 33).

Diasporan käsitettä on totuttu käyttämään tarkasteltaessa kokonaisia kansoja tai ihmis-

ryhmiä – Hall käyttää esimerkkinä kolonisoituja mustia. Hallin mallia voidaan kuitenkin soveltaa myös yksittäisen ihmisen tarkasteluun. Itse asiassa Hall kehottaakin tekemään juuri niin:

Itse kukin voi niin halutessaan pohtia, koskeeko edellä hahmoteltu kulttuurin ymmärtämistavan muutos (’juurista’ siirrytään ’reitteihin’) ehkä vain siirtomaaherruuden, orjuuden ja syrjinnän kokeneita diasporassa eläviä ihmisryhmiä, vai onko siitä kenties hitaasti ja epätasaisesti edeten tulossa kulttuurin ja identiteetin muutoksia myöhäis-modernissa koskeva yleisempikin malli. (Hall 2003, 126.)

Stalinin lehmien Annaa voisi kutsua toisen polven maahanmuuttajaksi. *Suomalaisen vieraskirjan* kirjoittajat huomauttavat kuitenkin, että toisen polven maahanmuuttaja on käsitteellinen mahdottomuus – heidän mukaansa ilmaisulla maahanmuuttaja tulisi viitata vain vastikään maasta toiseen muuttaneisiin ihmisiin (Huttunen, Löytty, Rastas 2005a, 13). Joka tapauksessa maahanmuuttajaäidin kokemus kansallisuudesta vaikuttaa suoraan myös Annaan. Anna on syntynyt Suomessa, mutta hänen henkinen siteensä äidin kotimaahan Viroon on vahva. On myös paikallaan huomioida Annan Viron-suvun kokemus diasporasta: Annan sukulaisia on kyyditetty neuvostoaikana Siperiaan. Aiempien sukupolvien kokemus juurilta joutumisesta yltää Annaan asti. Annaa itseään tarkasteltaessa diaspora ilmenee Hallin esittämänä paluun mahdottomuutena: koska Anna ei ole milloinkaan lähtenyt Virosta, hänen ei ole koskaan mahdollista palata sinne. Näin ollen Annan on muokattava kansallinen identiteettinsä sovittamalla suomalaiset ja virolaiset ainekset yhteen. Annan virolaisuus nouseekin näkyväksi kenties juuri sen takia, että hän ei asu Virossa.

Diasporassa elävät yksilöt eivät ole sidottuja yhteen ainoaan tienooseen, vaan he kykenevät käyttämään hyödykseen useita erilaisia merkityskarttoja ja sijoittamaan itsensä samanaikaisesti useaan kuvitteelliseen paikkaan (Hall 2003, 122). Suomi ja Viro ovatkin Annan identiteetissä yhtä aikaa läsnä, sekä reaalina että kuviteltuina. Annan identiteetissä eivät kohtaa ainoastaan eri paikat vaan yhtä lailla myös aikatasot. Kun Anna aikuisiällä tekee tupakanhauksi tai kampaamokäynneiksi naamioituja matkoja Tallinnaan, hänen mieleensä palaa se, kuinka kampaaja on tuonut sangolla vettä takahuoneesta ja äiti on muistellut kiinnittäneensä kampauksen oluella. Mustanmäen torille matkaavia ”poroturisteja” katsellessaan Anna muistaa lapsuudesta valuuttakauppoihin viedyt turistit ja tiskin alta myydyt hajuvedet. (SL, 373–374.) Aikuinen Anna tun-

tuukin elävän yhtä aikaa Suomen reaalisessa todellisuudessa ja kuvitteellisessa lapsuuden Virossa.

Hall (1991, 71) esittää diasporan yhteydessä ajatuksen kääntämisestä. Termillä kääntäminen Hall kuvaa prosessia, jolla kahden kulttuurin välissä elävät ihmiset rakentavat identiteettiään. Hall kirjoittaa:

Heidän on pakko tulla toimeen asuttamiensa uusien kulttuurien kanssa ilman että he yksinkertaisesti sulautuisivat niihin tai menettäisivät täysin identiteettinsä. He kantavat muassaan jälkiä niistä erityisistä kulttuureista, traditioista, kielistä ja historioista, jotka muovasivat heidät. Erona on kuitenkin se, että he eivät ole eivätkä tulekaan koskaan olemaan yhtenäisiä sanan vanhassa merkityksessä, koska he ovat väistämättä useiden toisiinsa kytkeytyvien historioiden ja kulttuurien tuotteita ja kuuluvat samaan aikaan moniin ”koteihin” (eivätkä vain yhteen nimenomaiseen ”kotiin”) (Hall 1999, 71.)

Ihmisiä, jotka joutuvat muovaamaan identiteettinsä tällä tavalla kahden kulttuurin ristipaineessa, Hall kutsuu käännetyiksi (Hall 1999, 72). Annalle kääntämisprosessi on vaikea. Hän vaalii pitkään ajatusta Virosta ainoana oikeana kotina. Kokemuksen vahvuutta kuvastaa hyvin se, että Anna vertaa itseään maanpaossa oleviin ihmisiin (SL, 450). Kaipuu ilmenee pienissä arkielämän yksityiskohdissa: Anna käyttää kotivaatteenä Haapsalusta ostamaansa kukallista mummojen kotitakkia ja yksin ollessaan etsii televisiosta Viron kanavan, että saisi kuunnella hänelle niin rakasta kieltä (SL, 41, 108). Mielikuva Virosta todellisena kotina juontuu Annan äidin tunnekokemuksista. Kotimaataan ikävöivä, sulkeutunut äiti muuttuu Viron-matkoilla iloisemmaksi ja reippaammaksi. Äidin tunnereaktiot siirtyvät suoraan Annaan: ”Se on Annan oma maailma. Annan maailma on se, missä Annan äiti on onnellinen.” (SL, 37.)

Doreen Massey esittelee feminismiin pohjautuvan ajatuksen paikasta eräänlaisena ”äitinä” tai ”naisena”. Näkemyksen mukaan kotia koskevat ajatukset liitetään usein ”äitiin”, jonka luokse maailmalta voidaan palata. Joidenkin feministien mukaan tällainen ajatusmalli on maskuliininen ja sivuuttaa siten naisten itsensä halun vaihtaa paikkaa. (Massey 2003, 71.) Mielestäni *Stalinin lehmien* Anna on kuitenkin oiva esimerkki siitä, ettei halu palata kuvitteellisen, paikkaan sidotun ”äidin” luokse ole välttämättä sidoksissa sukupuoleen. Annalle Virosta muodostuu hänen äitinsä tunnesiteiden kautta ikään kuin toinen ”äiti”, jonka luona Anna tuntee olevansa kotona, ”vakauden kaivatussa tyyssijassa” (Massey 2003, 71). Romaanissa tuodaan monella tavalla ilmi myös

Annan kokemus potentiaalisesta äitiydestään. Anna vertaa virolaisten sukujuuriensa aiheuttamia tunteita vammaisen lapsen äidin tunteisiin (SL, 90). Vertauskuvallisen äitiyden lisäksi Anna pohtii myös todellista äitiyttä. Romaanin loppupuolella hän vuodattaa lähes kahden sivun verran ajatuksiaan syömishäiriön ja mahdollisen äitiyden yhteensovittamisen vaikeudesta (SL, 472–473). Annan tietoisuus siitä mahdollisuudesta, että hän itse voisi olla äiti, osoittaa, että ei ole ristiriitaista olla yhtä aikaa äiti ja kaivata äidin luo. Roolia ei tarvitse nähdä kahlitsevana; jokaisella äidilläkin on äiti.

Aikuisiällä Anna etääntyy äidistään eikä varsinaisesti ikävöi Virossa asuvia sukulaisiakaan; kaipuu kohdistuu virolaisiin kansana ja Viroon lapsuuden onnenmaana. Paikan romantisointi joksikin vakiintuneeksi, yhtenäiseksi ja muuttumattomaksi on kuitenkin varsin ongelmallista. Doreen Massey (2003, 71) kirjoittaa: ”Vaikka voimme uneksia muistojamme paikoista, ne itse ovat muuttuneet eivätkä vastaa muistojamme.” Anna joutuu todistamaan, miten hänen lapsuutensa Viro muuttuu toisenlaiseksi. Huomatessaan, että lapsuuden onnelaa ei enää ole olemassa, Anna alkaakin kyseenalaistaa ajatuksensa ”kotiinpaluusta”:

Pitäisikö minun jäädäkin kotiin? Tai pikemminkin siihen, mitä siitä on jäljellä? Tännehän minä olen koko ajan pyrkinyt. (SL, 426.)

Syömishäiriötä poteva Anna kokee myös laihtuksensa olleen yritystä päästä Viroon. Tätinsä luona Haapsalussa hän pohtii: ”Tässäkö se sitten on minne halusin laihtuttaa?” (SL, 426). Annan ”kotiinpaluu” Viroon on mahdoton paitsi siksi, ettei hän itse asiassa ole koskaan lähtenyt Virosta, myös siitä syystä, että hänen ”kotinsa” on lopulta olemassa vain hänen muistoissaan ja haaveissaan.

Tavattuaan samanhenkisen Vilenin, joka suunnittelee matkaa Balkanille, Anna oivaltaa mahdollisuutensa: ”Jos Virosta on tulossa liian suomalainen ja liian amerikkalainen, eikö minun sitten pitäisikin lähteä etsimään kotiani kauempaa?” (SL, 454). Anna ei siis kaipaa Viroa, vaan merkkejä – esineitä, käytäntöjä, lainalaisuuksia – lapsuutensa onnelasta. Anna luettelee kaipaavansa esimerkiksi kolhoosinsinisiä kuorma-autoja, ikuisia tulliselvityksiä ja jopa luteita (SL, 448–449). Annan lähtöaiheet kariutuvat kuitenkin näkemuseroihin Vilenin kanssa: Vilen haluaa viehättyä entisten sosialististen maiden ”dekadenssista ja rappioromantiikasta”, Anna puolestaan ei etsi seikkailua, vaan kotia (SL, 455).

Vaikka Annan muistot ja kokemukset Virossa ovat pääasiassa positiivisia, hän huomioi samat negatiiviset neuvostokäytännöt kuin Joonatankin. Samoin kuin *Joonatanin kirjassa* myös *Stalinin lehmässä* kuvaillaan muun muassa jonottamista:

Eteenpäin pitää jonottaa, joka paikassa odottaa ja jonottaa, taksijonoissa virastoissa kahvilassa kangaskaupassa tullissa, päästäkseen jonnekin on ensin jonotettava, halutessaan jotain on jonotettava, vaikka sitten lihakaupan tyhjälle tiskille, jonka vieressä kylmältaat hurisevat tyhjinä... (SL 82.)

Oman lisänsä neuvostotodellisuuden mielettömyyteen tuo Annan äidin harjoittama länsimaisen tavaran salakuljetus, joka levittää pelon verhon Viron-vierailuiden ylle. Matkoilla koettu pelko ja uhka nousevat esiin Annan aikuisiällä yllättävissä yhteyksissä: ruokaostoksilla kaupan kassa vertautuu tulliin, jonka läpi on kuljettava Viroomentäessä. Bulimiaa sairastava Anna salailee massiivisia ruokaostoksiaan muilta; salailu vertautuu laittomaan länsimaisen tavaran piilotteluun tullitarkastuksissa. (SL, 28.)

Huomioitavaa on kuitenkin, että Anna havainnoi neuvostotodellisuuden varjopuolia ulkopuolisen silmin. Hän on Virossa vain käymässä; hänellä on aina mahdollisuus palata Suomeen, jossa oudot, epämiellyttävät ja pelottavat lainalaisuudet eivät ole voimassa. Myös Viron-vierailuilla Anna pystyy elämään ylellisemmin kuin maassa asuvat sukulaisensa. Äiti silottelee köyhän maan arkitodellisuutta Annalle esimerkiksi ostamalla hänelle serviettejä vessapaperiksi ja leikkaamalla pois leivän kuoren, jota ”niin moni on kaupassa kosketellut – hyi sentään [--]” (SL, 410). Etuoikeutettu asema saa Annan kenties näkemään ympäröivän todellisuuden positiivisemmassa valossa, mutta toisaalta se repii vielä suuremmaksi etäisyyttä hänen ja virolaisten välillä. Sukulaisten silmissä Anna on ”soome preili”, fiini pikku hienohelma, jonka kanssa Annan virolainen serkku ei suostu edes leikkimään (SL, 105, 410).

Stalinin lehmässä tarkastellaan Neuvostoliiton julkisuuskuva kriittisellä ironialla:

Neuvostokansalainen ei voinut olla prostituoitu, jobbari, rahanvaihtaja, parittaja eikä varas, koska neuvostokansalainen halusi olla vain neuvostokansalainen, eikä neuvostokansalaisen moraalilla sallinut tuollaisia asioita. Eikä yksikään neuvostokansalainen halunnut muuttaa pois neuvostovaltiosta, loikata Länteen osallistuakseen kapitalistien juonitteluihin länsimaiseen hapatukseen porvareiden harjoittamaan työväenluokan sortoon. (SL, 67.)

Etenkin 1940–1950- ja 1970-luvuille sijoittuvissa jaksoissa näytetään ahdinko, jota vieraan vallan alle alistettu kansa kokee. Äidin ja äidinäidin kielteiset kokemukset ja yleisempi kuvaus Neuvostoliitosta alleviivaavat Annan positiivisen neuvostokuvan subjektiivisuutta. Se, mikä kenties on Viron asukkaille häpeällistä ja rumaa, on Annalle kaunista:

[M]ukulakiviä, aurinkoa ja naurua sadatteluista ja jonoista huolimatta. [--] Rapistuvia moisioita ja tuulimyllyjä, ruokokattoja ja niissä sammalta, katajantuoksuisilla pannunalusilla muhkuraisia alumiinikattiloita ja sään harmaannuttamia maitolaitureita saarnikujien päässä. (SL, 38.)

On myös huomattava, että neuvostovallan aikana Anna on vielä lapsi, jonka ymmärrys ei riitä näkemään järjestelmän epäkohtia. Aikuisenakin Annan kuva Neuvostovirosta kuorruttuu nostalgialla; henkilökohtaiset muistot Neuvostoliitosta ovat ennen kaikkea muistoja lapsuuden parhaista hetkistä.

4.3. Joonatanin länsi – kuluttamisen ja matkustamisen vapaus

Viron talousjärjestelmän muutos on tapahtunut uskomattoman nopeaa vauhtia. Seppo Zetterberg (2004, 69) vertailee Suomea ja Viroa ja toteaa yhdeksi keskeiseksi eroksi valtioiden välillä sen, että Viro ei ole lähtenyt rakentamaan pohjoismaista hyvinvointiyhteiskuntaa, vaan se on valinnut äärioliberalistisen mallin. Poliittinen järjestelmä on siis muutamassa vuodessa keikautettu ääri-laidasta toiseen. *Joonatanin kirjan* nimihenkilö tarkastelee muutoksen ilmenemistä ihmisten arkielämässä:

Ulkomaanmatkoilla hän [--] on huomannut, ettei mikään erota lihajonossa seisovaa ihmistä siitä joka työntää ostoskeskuksessa täyteen kuormattuja kärryjään [--]. Lajiero on pelkästään näennäinen[--]. Sen todistaa vaikka sekin miten vikkelästi laji on muuntautunut toiseksi, miten nopsasti jonottajat ovat oppineet työntämään kärryjä. (JK, 40.)

Supermarketien lisäksi muutos on tuonut mukanaan hienot trendikahvilat, joissa Joonatan viettää ruokatuntinsa jyrkien ”kiskurihintaan kuivahtaneita wienerleipiä” (JK, 46). Rahasta ja kulutuksesta muodostuukin *Joonatanin kirjassa* keskeinen identiteetin rakentamisen keino. Joonatan vaikuttaa suorastaan kiintyneen rahaan. Hänen on ”saa-tava kuluttaa sitä, ripotella sitä joka askeleella [--]”(JK, 46). Raha lumoo; sillä saa

kaikkea ”kaunista ja kallista”, mitä entisellä halveksittavalla rahalla ei ole saanut (JK, 87). Stuart Hallin (1999, 65) mukaan globalisaation uusimmissa muodoissa maailmanlaajuisia verkkoja hallitsevat edelleenkin läntisen moderniteetin kuvat, tuotteet ja identiteetit. Zygmunt Bauman (1996, 149) lisää, että kulutuskulttuuri on nykyään tärkeä areena ”itsen ja itsetunnon rakentamiselle” ja ”sosiaalisen hyväksynnän saamiselle”. Joonatanille vapaus ja kansainvälistyminen merkitsevät ennen kaikkea lännen tuotemerkkien pääsyä Viroon; vapaus on vapautta ostaa ja kuluttaa. Talousjärjestelmän muututtua Joonatan pääsee vihdoinkin tarkastelemaan lähempää ”noita kaukaa puoleensa vetäneitä esineitä” (JK, 87).

Joonatanin suhtautumisessa rahaan ja tavaraan ilmenee pakonomaista himoa ja jopa fetisismiä: esineet ovat ostamisen hetkellä ”kiihottavia” (JK, 87). Stuart Hall (1999, 204) määrittelee fetisismien kokonaisuuden korvaamiseksi osalla tai subjektin korvaamiseksi esineellä.¹³ *Joonatanin kirjassa* raha ja tavara, mitä sillä saa, edustavat vapautta, jota Joonatan on pitkään tavoitellut. Ostamalla länsimaisia tavaroita Joonatan pyrkii samastumaan ihaillemaansa länteen ja kenties jopa omalla tavallaan kostamaan kommunismille, joka aiemmin on estänyt hänen pääsytensä läntisen materian äärelle. Länsimainen tavara osoittautuu kuitenkin pelkäksi harhaksi, kun hienot tuotteet eivät kotiin ostettuina ja pakkauksistaan riisuttuina juuri eroakaan ”hävinneen valtakunnan” esineistä (JK, 87). Tavoiteltu länsimainen tavara itsessään ei siis lopulta ole merkityksellistä; tärkeämpää on, että Joonatanilla on viimein mahdollisuus ostaa sitä. Tavaroiden taian säryttyä Joonatan alkaa sääliä rahaa, ”sen ihmeenomaista liikkuvuutta, joka kuolee ikävissä massiivisissa rasittavissa esineissä” (JK, 87). Rahan sääliminen on omiaan ilmentämään kulutukseen muodostuvaa tunnesuhdetta.

Neuvostoliitossa kuluttaminen on ollut täysin toisenlaista. Joonatan muistaa, miten jotakin ostaakseen on täytynyt seistä kaupan tai kahvilan jonossa, käyttää hyväksi tuttavuussuhteita tai suostutella jotakuta (JK, 48). Rahaa kuluttaakseen on joutunut suorastaan näkemään vaivaa. Uudenlaisen kulutuskulttuurin mahdollistuttua Joonatan tuhlaa rahaa vain ”silkasta mielenkiinnosta” nähdäkseen ”mitä rahalla tosiasiaa [--] voi saada”(JK, 50). Joonatan siis myöntää halunsa osallistua suureen kulutusjuhlaan,

---

¹³ Hall käsittelee fetisismiä etnisyyden representoinnin käytäntönä. Vaikka itse lähestyn fetisismiä eri näkökulmasta, tukeudun Hallin määritelmään käsitteen sisällöstä, koska katson, että sitä voidaan pitää yleispätevänä.

mutta toisaalta hän vähättelee rahan merkitystä ja toteaa ikään kuin vain testailevansa, mikä rahan arvo todellisuudessa on. Stuart Hallin mukaan fetisismiin sisältyykin epäämistä. Hall pitää epäämistä strategiana, jonka avulla voimakkaalle halulle antautaan samanaikaisesti kuin se kielletään. (Hall 1999, 206.) Ajatus yhtäaikaisesta antautumisesta ja kieltämisestä sopii hyvin Joonataniin ja hänen suhteeseensa rahaan.

Rahan mahti ulottuu *Joonatanin kirjassa* jopa ihmissuhteisiin. Tavaroiden ”kiihottavuutta” voisi pitää merkinä siitä, että kulutus saattaa jopa korvata ihmissuhteisiin liittyvät seksuaaliset ja emotionaaliset kokemukset. Jussi Ojajärvi tarkastelee väitöskirjassaan ihmissuhteiden korvautumista tavaroilla. Ojajärvi analysoi Juha Seppälän novellia ”Supermarket” ja Mari Mörön romaania *Kiltin yön lahjat* ideologiakriittisestä näkökulmasta. Hänen tutkimuskohteenaan on kapitalismin ja subjektin problematiikka: väitöskirjassa tarkastellaan, miten kapitalismi vaikuttaa yksilön toiminnan ja minuuden rakentumiseen (ks. Ojajärvi 2006, 20). Joitakin Ojajärven analyysissä esiin nousevia ajatuksia voidaan soveltaa myös *Joonatanin kirjaan*. Ensinnäkin Ojajärvi huomioi, että Seppälän novellissa konkreettisia seksuaalisia objekteja merkityksellisempää näyttää olevan niiden kulutus itsenäistyneenä käytäntönä. Tärkeämpää kuin eroottinen ja emotionaalinen mielihyvä sinänsä on mahdollisuus hylätä epätydyttävät objektit – kyseisessä novellissa naisen sukupuolielimet – ja etsiä tilalle jatkuvasti lisää uusia objekteja. (Ojajärvi 2006, 52.) Kaikuja tällaisesta toimintamallista näkyy myös Joonatanin asenteessa: hänen ajatuksensa ja puheensa rakkaudesta ja ihmissuhteista kääntyvät usein markkinatalouden kielelle:

Tunteet, suhteet, halut, mikään ei saa maata, kaikki täytyy päästää kiertoon, kaiken on tuotettava voittoa! (JK, 100).

[R]akkaus on realisoitava, sen kohde on omistettava (tai on tultava sen omistamaksi) tai muuten on kyse surkeasta epäonnistumisesta, halveksittavasta häviöstä! (JK, 159).

Tunteet ja suhteet ovat yhtä lailla vaihdettavissa kuin tavarat. Kapitalismin logiikka, mahdollisuus ostaa jatkuvasti uutta vanhan tilalle, ujuttautuu ihmissuhteisiin. Merkillepantavaa on myös vapaisiin markkinoihin liittyvä kilpailu ja voiton tavoittelu: rakkauden tunteen on oltava maksimaalinen ja suhteen on tuotettava täydellinen tyydytys tai muuten on kyse ”halveksittavasta häviöstä”.

Joonatan määrittää suhdettaan rakastettuunsa Georgiin paljolti rahan kautta. Hän kiinnittää huomiota Georgin asunnon kalliiseen sisustukseen ja on huvittunut siitä, että varakkaampi Georg syö ravintola-ateriansa muina miehinä hänen laskuunsa. Joonatan tuntee katkerana Georgin suorastaan vertaavan häntä rahaan:

Georg himoitsi häntä *niin kuin* rahaa: kuin laskun allekirjoitusta, kuin tilinomistajan nimeä, kuin pankkikortin taikanumeroa [--] (JK, 50–51).

Toisaalta Joonatan itsekin kokee ikään kuin ostavansa Georgin rakkauden (JK, 51). Ojajärvi esittää, että *Kiltin yön lahjat* -romaanissa intersubjektiiivinen suhde korvautuu symbolien suhteella. Tällä hän viittaa romaanin tavaravälitteiseksi muuttuvaan ihmisuhteeseen: romaanin äiti korvaa pienelle tyttärelleen poissa kotoa viettämänsä yöt antamalla ”kiltin yön lahjoja”, jotka yleensä ovat halpoja esineitä. Rakkauden sijaan tytär saa siis äidiltään tavaraa tai rahaa. Ojajärvi tulkitsee, että todellisuudessa ”lahjat” ovat eräänlaista palkkaa, jota äiti maksaa tyttärelleen siitä, että tämä suostuu olemaan yksin kotona. (Ojajärvi 2006, 151–152.) Tavallaan *Joonatanin kirjassakin* henkilöiden välinen aito suhde muuttuu symbolien suhteeksi: Joonatanin ja Georgin suhteessa kulutus korvaa tunteiden ilmaukset. Joonatan ostaa Georgin läheisyyttä tarjoamalla ravintola-ateriat ja maksamalla laskut. Aito fyysinen läheisyys ei sen sijaan näytä onnistuvan: suhteen päätyttyä Joonatan muistaa, miten Georg on moittinut häntä siitä, että hän koskettaa tätä vuoteessa ”kuin sokea, kuin joku ventovieras, välinpitämätön sivustakatsoja” (JK, 29).

Itäeurooppalaisen Joonatanin ja rikasta länttä edustavan Georgin suhde ei säästy kulttuurieron aiheuttamilta ongelmilta. Kenties suurimman kuilun Georgin ja Joonatanin välille repäisee kieli:

”Me emme löytäneet yhteistä kieltä.” Niin joskus sanotaan, tarkoittaen ”kieltä” kuvaannollisessa merkityksessä. Heidän osaltaan se oli pitänyt paikkansa aivan suoranaisesti. (JK, 60.)

He saattoivat kyllä ”keskustella vapaasti” [--] jopa ”eksistentiaalisista aiheista”, ja väliin tuntui siltä että he tavoittivat täydellisen keskinäisen ymmärryksen, mutta sitten jossakin naurettavassa arkielämän tilanteessa koko tuo rakennelma luhistui. (JK, 61.)

Sen lisäksi, että kieli on kommunikaation väline ja työkalu, se on myös identiteetin – erityisesti kansallisen identiteetin – perusta ja vertauskuva. Joonatan ja Georg kommunikoivat tulkintani mukaan Georgin äidinkielellä, ranskaksi. Viro, ”täydellisen ou-

to, vokaalipitoinen kieli” jää paitsioon, ja Joonatanin identiteetin äidinkieleen kytkeytyvät puolet tukahtuvat (JK, 137). Voisi tulkita, että myös kommunikaatio-ongelmien ja kulttuurieron hälventämiseksi Joonatan ja Georg yrittävät rakentaa yhteyttä kuluksella, joka näyttäisi muodostuneen eräänlaiseksi uudeksi, universaaliksi kieleksi.

Joonatan ärtyy Georgiin myös siksi, että tämän näkemys Itä-Euroopasta on varsin epärealistinen ja romantisoiva. Georg kokee hyvää omaatuntoa asioista, joita hän on Joonatanin kotimaan vapauttamisen puolesta tehnyt. Georg on osallistunut mielenosoituksiin ja hän on ”kerran oikein sylkäissytkin yli Neuvostoliiton suurlähetystön muurin” (JK, 51). Joonatan suhtautuu kriittisesti myös Georgin vasemmistolaisuuteen, joka on täysin erilaista kuin hänen itsensä tuntema vasemmistotodellisuus. Vasemmistolaiseksi itsensä määrittelevä Georg taistelee ”epäoikeudenmukaisuuden skandaalia” vastaan; Joonatan puolestaan on joutunut kokemaan ääri vasemmistolaisen järjestelmän nimissä kansaansa kohtaan harjoitettua epäoikeudenmukaisuutta (JK, 215).

Vaikka Joonatan ei missään nimessä kaipaa sosialismia, kapitalismin maailmankuva laittaa hänet toisinaan pohtimaan edellisen mallin hyviä puolia:

[S]itä että raha on kuin ilmaa – välttämätöntä, liikkuvaa, näkymätöntä – sitä hän ei en-tuudestaan tiennyt. Sen hän on oppinut vasta viime vuosina. (JK, 48.)

Raha on kuin ilmaa – jokapäiväinen välttämättömyys hengissä selviämisen kannalta. Aiemmassa järjestelmässä päivittäinen arkielämä ei ole ollut samassa määrin rahasta kiinni. Henri Bromsin (1998, 89) mukaan ”yksi itäblokin vapauksista oli vapaus olla tekemättä mitään, se, ettei se ollut lännen polkumylyssä, ei tarvinnut [--] tuottaa, myydä, kuluttaa ja käyttää [--]”. Uusi järjestelmä on kuitenkin yhtä väistämätön kuin vanha: Joonatan ymmärtää, että hänen ei kannata edes yrittää ”hiipiä juuri hänen niskoilleen määrätyn talouslain ohitse”, vaan kulutukseen ja sen eri puoliin on vain sopeuduttava (JK, 47). Tuhlaamisen nautinto ei jatku loputtomiin, vaan jotakin tavoiteltua – Joonatanin tapauksessa kenties ulkomaanmatkan – saavuttaakseen on välttämätöntä myös säästää, ajoittain suorastaan kitsastella.

Vapaan kulutuksen lisäksi kapitalistinen järjestelmä mahdollistaa vapaan liikkumisen. Matkustaminen onkin ollut Joonatanin pitkäaikainen haave. Doreen Massey (2003, 71)

toteaa, että ”[k]yky lähteä, matkustaa ja palata saattaa olla yhtä tärkeää [--] vahvan ja itsenäisen identiteetin kannalta kuin kiintymys johonkin paikkaan”. Päästäkseen ulkomaille Joonatan on hankkiutunut töihin ulkoministeriöön. Päivät siellä ovat pitkästyttäviä ja tyhjiä. Eve Annuk (1999, 29) tulkitsee, että Joonatanin työskentelyn pääsisältö on lähinnä kyseisen työn tarpeellisuuden tai tarpeettomuuden pohdiskelussa. Joonatanin suurin motivaatio työpaikalla kohdistuu ulkomaan paikan tavoitteluun. Euroopan paikkaa Joonatan havittelee yrittämällä olla itse mahdollisimman eurooppalainen:

Voihan hän odottaa almuja. Odottaa, että hänen yritteliäisyytensä pannaan merkille ministeriössä [--] että nähdään miten lainkuuliaisesti hänen kenkävahansa kiiltää, miten eurooppalainen ryhti on hänen solmionsa solmussa. (JK, 45.)

Joonatanin haave toteutuu, kun hän pääsee työmatkalle Pariisiin. Lännen hohto näytetään suorastaan kliseisissä vaurauden tunnusmerkeissä: ajetaan taksilla kalliiseen hotelliin, jossa univormuun pyntäytynyt hissipoika saattelee majoittujat upeasti sisustettuihin huoneisiin. Vaurauden näkeminen on kuitenkin vieraannuttava ja hämmentävä kokemus: oma köyhyys ja vaatimattomuus paljastuvat. (JK, 120.)

Vaikka Viro on sujahtanut sukkelasti uuteen poliittiseen järjestelmään, lännen eteneminen valtiossa tapahtuu muilta osin hitaammin. Esimerkiksi rakennustyömaat kielivät välivaiheesta:

Nuo nosturit! Niiden ikuisesti muuttumaton muodostelma, kesken liikkeen jähmettynyt tanssiaskel hänen ikkunansa kehyksissä: kaksi pystysuoraa mastoa, kaksi vaakasuoraa puomia, toinen kohti länttä, toinen kohti itää. (JK, 130.)

Keskeneräisiin rakennuksiin ja uinuviin työmaihin kiteytyy jotain Viron avuttomuudesta ja voimattomuudesta muutoksen myllerryksessä. Vaikka esimerkiksi teknologia kehittyy, Viron omat taloudelliset mahdollisuudet ovat vaatimattomat, eikä kaikkien ideoiden toteuttamiseen riitä varoja (Maimik 2004, 160). Välivaiheesta kertoo myös puomien osoittaminen länteen ja itään. Vaikka Viro suuntaa kohti länttä, se ei ole vielä voinut – jos koskaan voikaan – irrottautua täysin idän otteesta. Viro oli aiemmin Neuvostoliiton länsirajaa; nyt siitä on tullut ”uuden Euroopan” itäraja.

Järjestelmän muutokseen liittyy myös varjopuolia. Joonatan kuuluu hyväosaisiin, joilla on varaa kalliisiin drinkkeihin ja ulkomaanmatkoihin, mutta hänen työmatkansa varrella ”kaatopaikan jengin” roskisdyykkarit ovat matkalla ruoanetsintään (JK, 106).

Peeter Maimikin (2004, 148) mukaan itsenäistyminen on vaatinut Virolta paljon ja kehityksestä on maksettu kova hinta: ”Saavutuksia punnitaan tulevilla kehityksellä. Viron liberalistinen talous on tuottanut yhteiskunnallisen tasapainottomuuden ja segmentoitumisen, ja sosiaaliset kuilut ovat valtavat.” Länsi-Eurooppaan suuntaaminen ei myöskään pelasta globaaleilta ongelmilta kuten ilmastonmuutokselta ja luonnonkatastrofeilta – ongelmat pikemminkin kasvavat sitä mukaa, mitä laajemmalle läntinen kulutusideologia leviää. Sanomalehti kertoo Joonatanille, että ilmaston lämpenemisen aiheuttaman jäätiköiden sulamisen seurauksena ”matalat rannikkoseudut [--] voivat kokonaan lakata olemasta”(JK, 241). Joonatan päätelee, että vain kymmenen metriä merenpinnan yläpuolella sijaitseva Kalamäe kuuluu lehden mainitsemiin riskialueisiin. Tietoisuus tästä joka paikkaan ulottuvasta turvattomuudesta aiheuttaa Joonatanille väliin silmitöntä ahdistusta.

Idän ja lännen fyysiset ja mentaaliset kuvat kulkevat teoksessa rinta rinnan. Teosta analysoinut Kadri Tüür (2003, 204) esittää, että *Joonatanin kirjan* maisemat ovat ennen kaikkea sielunmaisemia ja maantieteelliset paikat välineitä tuoda näitä näkyviin. Teoksen maisemien välittämän tiedon voisikin näin ollen kyseenalaistaa: ehkä maisemat eivät annakaan luotettavaa informaatiota ajasta ja paikasta, vaan ne välittävät pikemmin fantasiailla sävytynyttä Joonatanin subjektiivista kokemusta ympäristöstä. Kulkiessaan maailmalla Joonatan kantaa mukanaan itäistä taustaansa ja omaksuu uusia paikkoja vertaamalla niitä vanhoihin. Joonatanin pako Pariisin-työmatkalta päättyy lopulta Portugaliin, jonka sijainti Euroopan reunalla vertautuu Viroom. Samoin seis-
tessään ulkomailla tarkemmin määrittelemättömässä niemenkärjessä Joonatanin mielen palaa kotoinen Roiden niemi:

Niin, ulkonaisesti nuo kaksi niemeä eivät muistuttaneet toisiaan. Samanlaisuus oli hänen päässään, kuten aina. Sekä kartalla: kumpainenkaan niemenkärki ei leikkaa valtamerta vaan kumpainenkin maansa, valtioiden ja pikkuvaltioiden väliin litistettyä, ihmisten kahinoihin ja vihanpitoon jo ajat sitten kyllästynyttä sisämerta. Se vain että Roiden niemi tähtää aina usvaiseen länteen (aivan kuin ”tulevaisuuteen”, miksi hän sillä tavoin ajattelee?), tuo toinen siellä kirkkaaseen itään (”menneisyyteen”? miksi hänestä tuntuu siltä?), jossa aurinko on oman matkansa kulkenut... (JK, 250.)

Itä ja länsi ikään kuin kurottelevat toisiaan kohti ja sekoittuvat toisiinsa. Hieman romantisoiden voisi tulkita, että yllä olevassa katkelmassa Joonatanin kansallisen identiteetin itäinen ja läntinen puoli ikään kuin sulautuvat yhteen toisiaan täydentäväksi kokemukseksi.

Luule Epner (1994, 102) tulkitsee toista virolaista nykykirjailijaa, Mati Untia: ”Jos maantieteellinen ja sosiaalipoliittinen reaalisuus, johon kuulutaan, voi osoittautua harhaksi, niin olemassaolon henkinen ulottuvuus on tietystä mielessä luotettavampi”. Mielestäni tämä sitaatti sopii myös Joonataniin: hänen todellisin kotimaansa ei lopulta ole sen enempää idässä kuin lännessä – se on hänen mielessään. Joonatan toteaa:

[E]läminen yhdessäkään huoneessa tai asunnossa ei ole sen vertaista kuin kuviteltu elämä kuvitelluissa huoneissa ja asunnoissa (JK, 84).

Tässä voidaan nähdä jälleen kytkös myös teoksen metafiktiivisyyteen; Joonatanin kansallinen identiteetti ei voi todellisuudessa olla niin täysi ja ehjä kuin hänen ”kirjasaan”, hänen luomassaan haaveiden ja kuvitelmien maailmassa.

4.4. Annan länsi – kapitalismin ylivaltaa

Annalle Viron itsenäistyminen ja sen myötä tapahtuva nopea länsimaalaistuminen aiheuttavat turvattomuutta. Hämmentyneenä ja ahdistuneena Anna tarkkailee lännen merkkien tunkeutumista katukuvaan:

[S]e oli 90-luvun puoliväliä ja hämmästelinkin jo silloin, mitä kaikkia muutoksia olikaan tapahtunut, vaikka edellisestä käynnistä oli ollut aikaa vain puolisen vuotta. Uusia lasitorneja, kun ennen Viru-hotelli oli ainoa todella korkea rakennus, oikea valkoinen majakka, kaikkialla välkkyi jotain uutta, muutokset löivät minua joka puolelta [--]. Tuolla on pankkiautomaatti! Ihmisiä jonossa pankkiautomaatin edessä! Yrityksiä, yksityisiä kauppiaita, ravintoloita, baareja[.] (SL, 201.)

Anna ei tee eroa siinä, ovatko uudistukset hyviä vai huonoja: hän kokee kaikenlaisen muuttumisen uhkaavan lapsuutensa maisemaa. Jopa selvästi edistyksestä ja kansan hyvinvoinnin kohenemisesta kertovat muutokset tyrmistyttävät Annaa. Hän huomioi: ”Katukiveystä oli korjattu. Tiet olivat sileämpiä” (SL, 376). Annalla on pakonomainen tarve pitää kiinni lapsuutensa idyllistä. Kuvaavaa on, että hän ei huomaa muutoksia Suomessa. Tietysti muuttuminen on räikeämpää talousjärjestelmän vaihdoksen kokeneessa Virossa, mutta mitä todennäköisimmin parinkymmenen vuoden aikana myös Helsinki tai Annan sysisuomalainen kotikaupunki ovat jonkin verran vaihtaneet ilmetään. Anna näyttää itsekin tiedostavan valikoivan katseensa:

[J]okainen uusi mainos [Virossa] häikäisi silmiäni, vaikka samoja en Helsingissä huomannut ollenkaan [--] (SL, 376).

Stuart Hall esittää, että kansakuntien välinen kulttuurinen vaihto ja globaali kuluttajuus luovat ikään kuin yhteisten identiteettien mahdollisuuksia ajassa ja tilassa kaukanakin toisistaan sijaitsevien ihmisten välille. Kun ollaan samojen tavaroiden kuluttajia, samojen palveluiden asiakkaita ja samojen viestien yleisöjä, identiteetti ikään kuin yhdenmukaistuu. Ulkopuolisten vaikutusten lisääntyessä kulttuurisia identiteettiä on vaikea säilyttää koskemattomina. (Hall 1999, 61.) Annalle lännen tuotteiden ja kuvien pääsy Vieroon tarkoittaa nimenomaan kulttuurisen identiteetin heikentymistä, ellei peräti tuhoutumista. Anna kokee identiteettinsä uhatuksi, kun tuttu neuvostomiljöö alkaa täyttyä mainosvaloista ja muista lännen merkeistä. Anna tuntee, että hänen lapsuutensa idylli hajoaa, kun Viro alkaa muistuttaa Suomea, jossa hän ei ole koskaan viihtynyt:

Haluan nähdä jotain siitä, minkä muistan, mikä oli minun maailmaani! [--] Haluan nähdä edes yhden kuvan tallinnattaresta, joka kulkee ylpeästi Viru-katua pitkin muovikassi käsilaukkunaan, toisessa kädessä kakkurasia [--]. Minä haluan kakkurasioita ja leivoslaatikoita katseltavaksi kaduille, enkä pitsalaatikoita, kuten Suomessa! (SL, 420.)

Länsimaiset värit ovat vääriä (SL, 424).

Anna mainitsee jo lapsena pelänneensä, että ”slaavilaisuus oli amerikoitumassa Pep-sin sinisiksi kirjaimiksi ja Ronald McDonald -pelleiksi” (SL, 193). Annan taipumusta nähdä venäläinen tai virolainen kulttuuri aidoksi ja koskemattomaksi voidaan pitää haavekuvana, jota Stuart Hall kutsuu koloniaaliseksi fantasiaksi (Hall 1999, 65). Hall huomioi, että lännestä katsottuna ”periferiassa” sijaitsevat alueet mielletään nähdä ”etnisesti puhtaiksi” ja niiden koetaan joutuneen läntisen moderniteetin vaikutusten häiritsemiksi (emt.). Anna ei hyväksy globalisaation seurauksena kiihtyvää ja väistämättä tapahtuvaa kulttuurista vaihtoa – ainakaan silloin, kun se tapahtuu entisen Neuvostoliiton alueella.

Stalinin lehmien virolaisille lännen merkkien rantautumisella maahan on suuri symbolinen merkityksensä. He pääsevät viimein irtautumaan kommunismin ylivallassa ja suuntaamaan kohti länttä. Annan äidin nuoruuteen sijoittuvissa jaksoissa kerrotaan toistuvasti, miten virolaiset ihailevat Suomea, joka on lähin portti kiellettyyn länteen.

Jotkut ovat jopa päässeet käymään Suomessa ja kertovat kokemuksistaan vaikuttuneina: Suomen margariini on parempaa kuin Viron voi, ja suomalaiset perunat maistuvat oikeille perunoille (SL, 71). Myös Suomesta Viroon tuotu kuviollinen vessapaperi aiheuttaa suorastaan hurmioitunutta hämmästyä (SL, 73). Huomioitavaa on myös se, että mielikuvat ovat todellisuutta vahvempia: koska Annan äiti ei pysty rahtaamaan Suomesta Viroon niin paljon tuliaisia kuin niille olisi otettavia, hän vaihtaa suomalaisiin kahvipusseihin virolaista korvikekahvia. Suomalaisesta pussista juotua korviketta kehutaan oikeana, hyvänä kahvina (SL, 107).

Samoin kuin *Joonatanin kirjassa* myös *Stalinin lehmässä* länsimaalaisten tuotteiden ihannoiti yltä suoranaiseksi fetisismiksi. Läntiset tavarat korvaavat lännen poissaolon: omistamalla tuontiesineen pääsee ikään kuin osalliseksi sen edustamasta kulttuurista. Tiettyjen tuotemerkkien tunnistaminen ja nimeäminen näyttää olevan tärkeää. Haltioitunutta innostusta ulkopuolisen silmin tarkkailevan Annan fokalisaatio tuo ylistävään ihailuun ironisen sävyn: äidin jalat ovat ”lenkkarilehtikullan verhoamat” ja ”hiki Fii-deodorantin Pikkumustalla maustettua ambrosiaa” (SL, 107). Anna seuraa sivusta, kuinka Adidaksen verryttelyhousuihin pukeutunut parittaja herättää huomion: ”[I]hmiset kääntyvät katsomaan [--], miten Adidaksen verkkareissa kuljetaan” (SL, 216). Nopeasti itsenäistymisen jälkeen teiden varsille, raitiovaunujen kylkiin ja keskustan talojen katolle ilmestyy mainoksia, jotka kuuluttavat ylikansallisia tuotemerkkejä: Toyotaa, Hondaa, McDonald’sia (SL, 423).

Mikko Lehtonen huomauttaa, että kansallisuus ei ole ainoastaan saavutettu identiteetin tila vaan ideaali, jota kohti pyritään. Kansakunnan rakentumisessa on siis merkitystä myös toiveilla ja halulla, sillä millainen kansa haluaisi olla. (Lehtonen 2004b, 126.) Uudelleenitsenäistyneen, nuoren Viron kansalleen haluaman identiteetin malli löytyy mitä ilmeisimmin Länsi-Euroopasta. Niinpä Virossa ryhdyttiinkin heti Neuvostoliiton romahtamisen jälkeen tuottamaan vauhdilla läntistä identiteettiä. On kuitenkin hyvä muistaa, että Viron kulttuuriin on haettu läntisiä malleja aiemminkin, jo ennen ensimmäistä itsenäisyyden ajanjaksoa. Tiit Hennoste kirjoittaa ’itsekolonisoinnista’¹⁴. Käsitteellä Hennoste tarkoittaa, että kolonisoitu kansa omaksuu vapaaehtoisesti kolonisoijan kulttuurisia arvoja ja tapoja. Hennosten mukaan jonkin asteista itseko-

---

¹⁴ Enesekolonisatsioon, suomennos Anna Turusen.

lonisointia on pidetty suorastaan edellytyksenä itsenäistymiselle; Virossa koettiin, että itsenäisten kansakuntien joukkoon pääseminen edellytti tiettyjen eurooppalaisten arvojen allekirjoittamista. (Hennoste 2003, 88–89.)

Hennoste ei kuitenkaan mainitse, mihin maahan tai kansaan hän kolonisoijalla viittaa. Suuresta Pohjan sodasta itsenäistymiseensä saakka Viro kuului Venäjään. Sitä ennen, jo 1200-luvulta lähtien Viron alue oli saksalaisten siirtomaa ja kulttuuriprovinssi, ja Venäjän vallan ajanakin Viron yläluokka koostui baltiansaksalaisesta väestöstä. (Ks. esim. Zetterberg 2007, 258–266; Viires 2005, 178.) Hennosten mainitsemat ”eurooppalaiset arvot” viittanevatkin enemmän Saksaan kuin Venäjään. Toisaalta esimerkiksi 1900-luvun alussa vaikuttanut eurooppalaistumista ajanut Noor-Eesti-ryhmittymä vieroksui sekä (baltian)saksalaisia että venäläisiä vaikutteita (Zetterberg 2007, 477)¹⁵. Mielestäni käsite itsekolonisointi onkin hieman harhaanjohtava, koska varsinaisesti virolaisia hallinneiden maiden arvojen sijaan Virossa pyrittiin omaksumaan eurooppalaisia arvoja yleensä. Joka tapauksessa jo ennen ensimmäistä itsenäisyyden ajanjaksoa harjoitettu ulkopuolisten kulttuurivaikutteiden hakeminen on hyvä pitää mielessä: Neuvostovallasta vapautuneessa Virossa ei siis ole kyse uuden läntisen mallin omaksumisesta, vaan paluusta jo aiemmin ihannoitujen läntisten arvojen äärelle.

Stalinin lehmien virolaisille länsi, jota Suomikin edustaa, symboloi täyttä vapautta ja onnea. Annan äiti oppii jo nuorena, että ”Neuvostoliitossa on hyvä elää, jos on auto, asunto ja suomalainen rakastaja” (SL, 62). Voidaankin pohtia, onko Katariinan ja suomalaisen miehen melko onnettomalta vaikuttavan avioliiton taustalla ollut ainoastaan Katariinan pyrkimys päästä muuttamaan Neuvostoliitosta. Suomeen lähteminen ei kuitenkaan tarjoa Katariinalle onnea sen enempää henkisessä kuin materiaalisessa-kaan mielessä. Myös Annan lapsuudessa Suomessa asuminen tarkoittaa jatkuvaa kukkaronnyörien kiristelyä. Äiti ei ole töissä, ja isä on suurimman osan ajasta poissa kotoa. Äiti ei halua pyytää isältä rahaa, vaan sinnittelee minimillä. Virolaiset eivät kuitenkaan suostu uskomaan, että lännessä eläminen ei tarkoita pelkkää absoluuttista onnellisuutta:

Kukaan ei uskonut, jos äiti kertoi, että Suomessa on työttömyyttä, kallista ruokaa ja

---

¹⁵ Nooreestiläiset ajattelivat, että eurooppalaisuus oli tuotava ensin Viroon ja omaksuttava siellä, minkä jälkeen eurooppalaistunut virolainen kulttuuri oli vietävä Eurooppaan. Näin Euroopalta hankittaisiin arvostus ja suurelle maailmalle osoitettaisiin oman olemassaolon oikeutus. (Zetterberg 2007, 477.)

kalliit asunnotkin, joiden saaminen on kiinni rahasta, eikä vain asuntojonon pituudesta, suhteista tai lasten lukumäärästä. Puhelinkin raksutti Suomessa sykäyksittäin, eikä niin että koko illan voi puhua kerran maksetuilla kopeekoilla. Kukaan ei uskonut, sillä eihän VAPAUDESSA sellainen ollut mahdollista. (SL, 271.)

Katkelmasta ilmenee, miten kommunismin alle painetussa Virossa länsi on kasvanut todellisuudesta irronneeksi fantasiaksi, johon kaikki toiveet kohdistetaan. Katariinan kertomat faktat horjuttavat haaveita täydellisestä vapautumisesta. Vallitsevia olosuhteita siedetään unelmien voimalla; siksi reaktio tietoihin, jotka kyseenalaistavat täyden vapauden olemassaolon, on niiden jyrkkä torjuminen.

Mikko Lehtonen esittää, että minuus on performatiivinen seikka. Hän väittää: ”Kun esitämme identiteettiämme itsepintaisesti päivästä toiseen, meillä on tuo identiteetti. Sama pätee myös kansalliseen identiteettiin.” (Lehtonen 2004b, 123.) Lehtonen toteaa performatiivisuuden liittyvän kulttuurintutkimuksessa viime vuosina käytyyn identiteettikeskusteluun, jonka perusväittämän mukaan identiteettejä ei niinkään ”ole”, vaan ne pikemminkin tuotetaan ajatuksilla ja teoilla. Lehtonen lisää, että myös kansa ja kansallinen identiteetti ”tehdään tekemällä”. Tämä prosessi on paitsi ajallinen myös tilallinen. Olennaista ei ole ainoastaan se, milloin identiteettejä performoidaan vaan myös se, missä performoiminen tapahtuu. Lehtonen käyttää metaforana näyttämöä, jolla identiteetit dramatisoidaan, välitetään, omaksutaan ja uusinnetaan. (Emt., 123–124.)

Stalinin lehmissä identiteetin performoiminen saa hyvin konkreettisen sävyn. Identiteetti on ikään kuin puku, johon sonnustaudutaan ja jota voidaan tilanteen mukaan vaihtaa. Muutettuaan Suomeen Annan äiti lopettaa hameisiin pukeutumisen ja vaihtaa korkokengät matalakantaisiin. Äiti haluaa myös Annan pukeutuvan mahdollisimman suomalaisesti, jotta tämä ei saisi osakseen tarpeetonta huomiota. Anna kokee suomalaisen imagon vieraaksi, suorastaan teeskentelyksi:

Annan on naamioiduttava Suomessakin suomalaiseksi pukeutumalla farkkuihin, sulauduttava, vaikka hän ei oikeasti haluaisi (SL, 37).

”Naamioituminen” viittaa äidin motiiveihin suomalaisen pukeutumisen taustalla: todellista alkuperää ei sovi paljastaa. Ajatus naamioitumisesta linkittyy kiintoisesti myös äidin jatkuvaan pelkoon vakoojista ja nuuhkijoista. ”Naamioimalla” lapsensa äiti tavallaan toteuttaa omissa toimissaankin Neuvostoliiton logiikkaa.

Suomalainen pukeutuminen saa eri konteksteissa erilaisen merkityksen: kun Suomessa pitää sulautua massaan ja varoa paljastamasta virolaista taustaa, Virossa täytyy päinvastoin erottautua näyttämällä länsimaiselta. Viron-matkoilla äiti haluaa Annan olevan mahdollisimman ”import”: vaatteiden on oltava viimeisimpien läntisten muotivirtausten mukaisia. Näyttämällä ulkomaalaiselta saa osakseen paitsi ihailua ja kateutta myös parempaa palvelua:

Annalla on vaaleansiniset Seppälästä ostetut puuvillahousut ja raidallinen teepaita ja farkkutakki. Niillä pääsee ihan mihin vaan.(SL, 70.)

Virolaisten silmissä länsimainen vaatetus kertoo varallisuudesta. Suomalainen pukeutuminen on eräänlaista äidin leikkiä: Suomessa köyhyyteen tottunut äiti voi kokea hetken aikaa olevansa varakkaampi.

Anna puolestaan tarkkailee virolaisia ja venäläisiä naisia, jotka pukeutuvat naisellisesti ja käyttävät sukkanauhoja, hattuja ja räikeitä meikkejä. Hän hakee tukea virolaiselle identiteetilleen pukeutumisleikeillään, joita hän harrastaa Virossa maalla, isoäitinsä luona. Teini-iän kynnyksellä äiti kieltää Annan vaate- ja meikkileikit, koska hänen mielestään murrosikään puhkeava tytär näyttää hameissa ja meikeissä ”lutkalta”. (SL, 51.) Pukeutumisleikkien kieltäminen irrottaa Annan etäämmälle virolaisesta kulttuurista, johon hän kovasti haluaisi samastua.

Kun Anna varttuu, äiti ei pysty enää vaikuttamaan hänen pukeutumiseensa. Anna alkaa ilmentää vaatteillaan oman paikkansa löytämistä ja identiteetin vakiintumista:

Suomalaisittain pukeutuminen itärajan takana alkaa tuntua yhä kiusallisemmalta. Anna haluaa pitää sielläkin omat vaatteensa, ne, joissa hänen peräänsä katsotaan hänen oman muotonsa takia, ei siksi että hän on *kapmaan* kasvatti.(SL, 232.)

Viron itsenäistyttyä kansallisuuden performoiminen ulko-olemuksella käy miltei mahdottomaksi. Aiemmin venäläisiksi leimatut nuttura- ja lettikampaukset, jotka ovat kuuluneet äidin Annalta kieltämien kampausten joukkoon, ovat yleistyneet niin suomalaisten kuin virolaistenkin nuorten naisten hiusmuodiksi (SL, 374). Samaten vaatemuoti lahden molemmin puolin yhtenäistyy.

Vaikka Anna ja etenkin hänen äitinsä kokevat Viron todelliseksi kotimaakseen, he tulevat kohdelluiksi siellä läntisinä turisteina. Annan lapsuudessa tällaista kohtelua

haetaankin länsimaisella pukeutumisella. Itsenäistymisen jälkeen Annalle ja hänen äidilleen näyttäytyvät myös turistiuden huonot puolet. Äidin auto varastetaan Tallinnan keskustassa (SL, 435). Anna puolestaan joutuu kukkakauppiaan huiputtamaksi (SL, 438). Epäoikeudenmukaisuuden kokeminen ”omassa maassa” tuntuu erityisen pahalta: myytti kodista ja ”äidistä”, jonka luo on palattu, murtuu.

5. KOMPLEKSINEN IDENTITEETTI

5.1. Häpeä ja ylpeys

5.1.1. Joonatan – ”Elää on olla toinen”

Merkittävä osa itsemäärittelystämme on seurausta maailmassa elämisestä ja toisten ihmisten kohtaamisesta. Emme määrittele itseämme tyhjiössä ja ainoastaan omista lähtökohdistamme käsin. (Ruuska 2004, 219.) Identiteetin määrittelyyn tarvitaan jatkuvaa rajan vetämistä tutun ja vieraan tai itsen ja Toisen välillä. Paitsi yksilöllinen myös kansallinen identiteetti rakennetaan usein erojen tai jopa vastakohtien avulla. Erojen ja vastakohtien tunnistaminen sinänsä ei tuota toiseutta; toisinaan olisikin sopivampaa puhua vain erilaisuudesta toiseuden sijaan. (Löytty 2005a, 166, 181–182.) Olli Löytyn mukaan toiseuden käsite soveltuu parhaiten apuvälineeksi tarkasteltaessa valtasuhteita, joita erojen tunnistaminen synnyttää (emt., 162). Mikko Lehtonen (2004d, 256) kirjoittaa, että toiseus syntyy nimenomaan suhteessa määrittelijän ’ensimmäisyyteen’. Vaikka tarkastelenkin tässä luvussa kansallisuuteen kietoutuvaa toiseutta, on hyvä muistaa, että toiseus ei liity ainoastaan etnisyyteen tai kansallisuuteen (ks. emt.).

Toiseuteen liittyy paitsi tietyn subjektin tai ihmisryhmän määrittelemisen Toiseksi, myös näiden ihmisten alistaminen käsitykselle toiseudesta: Toiseksi nähty alkaa siis itsekään pitää itseään Toisena (Hall 1999, 228). *Joonatanin kirjan* nimihenkilö kokee itsensä Toiseksi länsieurooppalaisiin nähden. Toiseuden kokemus aiheuttaa Joonatanille ulkopuolisen tunteen. Ulkopuolisuuden teema onkin *Joonatanin kirjassa* ilmeinen. Teemaa alleviivaavat romaanin motto ”Elää on olla toinen” ja intertekstuaaliset viittaukset Camus’n ja Dostojevskin teoksiin. Ulkopuolisuuden tunne kytkeytyy läheisesti Joonatanin kansalliseen identiteettiin; ulkopuolisuus seuraa Joonatania kaikkialle, yhtä lailla Kalamäelle ja Pariisiin.

Joonatanin kokemus toiseudesta konkretisoituu hänen suhteessaan ranskalaiseen Georgiin. Georgin asenteesta paistaa, että Länsi-Eurooppa on normi, josta Joonatan hänen silmissään poikkeaa. Kun Joonatan tuo Georgin jouluksi Kalamäelle, hän huo-

maa inhon rakkaansa kasvoilla. Georgia kyllä ilahduttaa tuttujen länsimaisten tavaroiden runsaus kaupan hyllyillä, mutta silti hän on epäluuloinen:

Oletko sinä aivan varma että tätä voi syödä, että minä en saa siitä myrkytystä? Te nyt voitte olla täällä tottuneita, mutta minä... (JK, 61.)

Georgin nirppanokkaisuus saa Joonatanin häpeilemään kotimaataan ja itäeurooppalaisuuttaan. Georg hyväksyy Joonatanin, kun he ovat Ranskassa, Georgin omalla ”puhtaalla” maalla, mutta hänen Viroa kohtaan tuntemansa kauhu tekee Joonatanistakin likaisen muukalaisen hänen silmissään. Zygmunt Bauman kirjoittaa saastumisen pelosta, joka usein liitetään muukalasiin. Ajatus saastumisesta voi olla metaforinen mutta myös konkreettinen: muukalaisten pelätään esimerkiksi tartuttavan tauteja ja laiminlyövän henkilökohtaisen puhtautensa. Epäily muukalaisten likaisuudesta saateen liittämiseen melkein mihin tahansa, kuten heidän puhetapaansa, uskonnollisiin rituaaleihinsa tai jopa heidän suosikkiruokansa tuoksuun. (Bauman 2004, 80.) Baumanin mukaan muukalaiset ovat ihmisiä, jotka jäävät ”meidän” ja ”muiden” väliin – he ikään kuin kiistävät hyväksytyjen vastakkainasettelujen oikeutuksen. Vaikka Joonatan ei Georgin silmissä yksiselitteisesti Baumanin luonnehdinnan mukaiseksi muukalaiseksi määrityäkään, hänen voidaan nähdä hämmentävän oman ja vieraan välistä rajaa Georgin elämässä. Muukalaisten tavoin Joonatan – tai vähintään hänen edustamansa kulttuuri – aiheuttaa Georgille ”sekaannusta ja pelkoa”, kuten Bauman toteaa muukalaisten aiheuttavan. (Emt., 70–71.)

Georgin suhtautumisessa Joonatanin näyttäisi ilmenevän ksenofobiaa eli vieraanpelkoa. Joonatanin viehtymyksessä Georgiin ja laajemmin tämän edustamaan Länsi-Eurooppaan on puolestaan nähtävissä ksenofiliaa, vieraan ihailua. Olli Löytyn mukaan ksenofilia on jäänyt selvästi ksenofobiaa vähemmälle huomiolle. Syynä tähän on mahdollisesti se, että ihailu mielletään yleensä positiiviseksi. Löytty esittää, että kuitenkin myös ksenofilia toiseuttaa kuvauskohteensa ksenofobian lailla. (Löytty 2004b, 229; 2005a, 180.) Ksenofilialle ja ksenofobialle on yhteistä se, ”että kummassakaan ei tunnisteta vierasta tämän erityisyydessä”. Molemmissa toinen koetaan tyhjäksi tilaksi, johon ksenofobiset pelot tai ksenofiiliset toiveet voidaan projisoida. (Lehtonen 2004d, 265.) Joonatanin ja Georgin suhteessa ero, toisen vieraus itseensä nähden, näyttää olevan merkittävässä osassa – se on kenties ollut jopa alkuperäinen kiinnostuksen kipinä syyttäjällä. Stuart Hall kirjoittaakin (1999, 63), että vaikka globalisaatio aiheuttaa

kulttuurin homogenisoitumista, homogenisoitumisen rinnalla esiintyy viehtymystä eroon.

Joonatanin toiseuden tunteet ilmenevät niin ikään hänen Ranskan-matkallaan. Joonatan havainnoi vaurauden tunnusmerkkejä, kuten hissipojan ”kultakoristeisen univormun” ja hotellihuoneesta löytyvän ”kalliin, kellahtavan, kohokuvioisen kirjepaperin”, jotka vertautuvat hänen nuhjuiseen Moskovan-laukkuunsa (JK, 120, 123; ks. luku 4.3.). Hotellihuoneessa Joonatan heittäytyy muhkean vuoteen päiväpeitteelle ja ajattelee samassa: ”Niin ei tehdä. Kengissä on kuraroiskeita, jotka ovat peräisin vielä *siitä* kaupungista” (JK, 122). Tiit Hennoste toteaa, että Länsi-Euroopan rikkaus, siisteys ja kauneus rinnastettuna Itä-Euroopan köyhyyteen ja rähjäisyyteen on Önnepalun muisakin romaaneissa esiin nouseva päähenkilöä vaivaava ongelma. Hänen mukaansa itäeurooppalaiset henkilöhahmot tuntevat ahdistusta ja alemmuutta ”Pariisin vitriinien edessä” – vaikka niidenkin loiston takaa paljastuu lopulta tyhjiys. (Hennoste 1998, 69.) Pyrkimys päästä osaksi ihailtua ja kiellettyä länttä on kuitenkin valtaisa. Joonatan tarkkailee lumoutuneena ulkomaalaisia ministereitä ja haaveilee: ”Voi! Kunpa hänkin, Joonatan, kuuluisi *heidän* joukkoonsa [--]”(JK, 143).

Toiseuden kokeminen näytetään *Joonatanin kirjassa* myös laajemmassa perspektiivissä: virolaiset kansana kokevat itsensä alemmaksi Länsi-Eurooppaan nähden:

Joonatan seuraa silmäkulmastaan, miten kadulle pysähtyy mersu (uudempi ja parempi kuin heidän ministerillään, sen näkee omin silmin) ja siitä astuu ulos ”ulkomaalainen liikemies”, niin kuin lehdet heitä kunnioittavasti kutsuvat. Kunnioittavasti ja kateellisesti, sillä mitenkään heitä ei pysty jäljittelemään vaikka mersu olisi vielä uudempi ja puku vielä kalliimpaa merkkiä. (JK, 44.)

Katkelmasta paljastuu virolaisten kova pyrkimys sulautua länteen – ja toisaalta tunne siitä, ettei se ikinä onnistu, että on ikuisesti huonompi Toinen. Kansan epävarmuus ilmenee myös, kun paavi vierailee Virossa. Turvajärjestelyt ovat mittavat, sillä ”[o]lisihan hirveän kiusallista jos paavi ammuttaisiin juuri heidän kaupungissaan” (JK, 64). Sisäministerin televisiopuheen mukaan paavin vierailu on ”nuorten valtiolisten rakenteiden koetinkivi”(JK, 64). Pieni, nuori Viro joutuu jatkuvasti ikään kuin testaamaan pätevyyttään länsivaltojen joukossa.

On tarpeen kuitenkin muistaa myös toiseuden kääntöpuoli: Joonatanilla ja muilla *Joo-*

natanin kirjan virolaisilla on niin ikään omat Toisensa. Pami Aallon mukaan venäläinen on yhä itsenäistymisen jälkeenkin virolaisen tärkein Toinen, jota vasten identiteetti konstruoidaan. Suurin osa Aallon (1998, 143–144) haastattelututkimukseen vastajista piti itseään venäläisiä länsimaalaisempina ja sivistyneempinä. Virossa venäläisyys koetaan usein vieraana ja jopa epämiellyttävänä toiseutena (Iivari 2001, 38). Joonatanin suhdetta venäläisiin ei juurikaan valoteta. Sen sijaan Ada-tädin puheista päästään virolaisten Toisen jäljille: Ada tuntee pistävää vihaa siitä, että kolhoosi on ”pannut männyntaimelle” puolet Kalamäen pelloista – sitä Ada ei aio antaa ”niille” anteeksi (JK, 97). Ada käyttää venäläisistä valloittajista ilmausta ”ne”¹⁶. Oman piirin ulkopuolelle sulkeminen käyttämällä tällaista ulosrajaavaa diskurssia on yksi identiteetin vahvistamisen keino. Zygmunt Bauman (1996, 161) kirjoittaa: ”Ystävien ’meys’ saa kiittää materiaalisuudestaan vihollisten ’he-yttä’”. Bauman myös vertaa identiteettiä taukoamatta piiritettyyn linnoitukseen, jota uhkaavat tunkeilevat viholliset, voimien heikentyminen ja tarkkaavaisuuden herpaantuminen (emt.). Linnoitus-vertaus saa neuvostovallan alle painetusta Virosta puhuttaessa varsin konkreettisen sävyn.

Adan Toisina teoksessa näyttäytyvät siis venäläiset. Joonatanin Toisina voisi sen sijaan pitää Kalamäen väkeä – Ada mukaan luettuna. Urbaani Joonatan kokee olevansa henkisesti sukulaistätinsä sekä paikallisten tuttaviansa Vittorio-kääpiön ja Hullu-Eedin yläpuolella. Tästä esimerkiksi käy Joonatanin kohtaaminen Vittorion kanssa:

[H]än pelkäsi, että toinen [Vittorio] ryhtyy kertomaan vielä enemmän heidän ”yhteisistä kiinnostuksistaan” – postikonttorissa, ihmisten kuullen... Sanalla sanoen kääpiö oli hävettänyt häntä[--]. (JK, 113.)

Joonatan tuntee häpeää myös kerätessään merenrantaan huuhtoutuneita roskia; hän kenties pelkää tulevansa verratuksi romujen haalimisesta tunnettuun Hullu-Eediin, jonka lisänimikin jo kertoo, että häntä pidetään älyllisesti muita alempana (JK, 77). Kalamäen ihmisten elämänpiiri on hyvin rajattu ja sulkeutunut. Joonatan kokee kiistatta itsensä sivistyneemmäksi, kansainvälisemmäksi ja kaiken kaikkiaan ylemmäksi kuin nämä muut. Toisaalta Joonatan tuntee myötähäpeää myös maansa poliitikkoja kohtaan. Valtiovierailulla Ranskassa Joonatan seuraa sivusta virolaisministerin käytöstä ja nolostuu tämän puolesta:

---

¹⁶ Samoin *Stalinin lehmissä* Annan isoäiti kutsuu venäläisiä ”niiksi” (ks. SL, 266).

Mitä tuo ministeri tuossa höpisee? Rahaa? Sitäkö se rupesi jo pyytämään? Olisi nyt sentään voinut vielä vähän malttaa, jättää rahan pyytelyn myöhemmäksi...(JK, 137.)

Häpeän ja ylpeyden välinen raja on veteen piirretty viiva. Siitä kielii esimerkiksi Joonatanin havainto: ”Minäkin voin elää samaa elämää jota ihmiset elävät, minä pystyn siihen, minusta on kyllä tähän maailmaan!” (JK, 28). Joonatan kokee toisaalta itsensä huonommaksi ja saamattommaksi kuin toiset, mutta samalla hänen pohdiskeluihinsa sisältyy ajatus omasta erityisyydestä. Erityisyyden kokemuksen voi tulkita myös ylpeydeksi. Usein alemmuuden- ja ylemmyydentunteet ovat yhtä aikaa läsnä:

Minä olen eilen syntynyt ja ikivanha. Nuorena hento ja vanhana voimaton. Liian hullu ja liian viisas. (JK, 148.)

Onko tämä nyt sääliä vai ylevää vai molempia samalla kertaa? (JK,156).

Välillä Joonatanin pohdinnat paisuvat suorastaan kaikkivoipuuskuvitelmiiksi: Joonatanista tuntuu, että vallankumous on tapahtunut ”vain hänen sitkeän painostuksensa ansiosta, hänen ylpeän ja uhmakkaan pelastumisen rukouksensa ansiosta” (JK, 33). Maansa ministerin kanssa ulkomailla vieraillessaan Joonatan toteaa, että oikeastaan hän itsekin voisi ihan yhtä lailla olla ministeri (JK,120). Vaikka Joonatan kokee länessä liikkueensa itsensä ”köyhäksi itäeurooppalaiseksi”, Virossa hän on keskivertokansalaisen yläpuolella sitä liiemmin kyseenalaistamatta. Hän tienaa työstään kohtuullisen hyvää palkkaa ja viettää lounastuntinsa trendikahviloissa. Hän kyllä huomaa dyykkaajat työmatkansa varrella mutta lopulta ummistaa silmät kansansa vaikeuksilta. Itäeurooppalaisuuden ongelma on Joonatanille ennen kaikkea itsekäs identiteettikysymys; kansansa huono-osaisten puolesta hän ei juuri ole huolissaan.

5.1.2. Anna – häpeän hiljaisuus, puhumisen ylpeys

Häpeä on olennainen *Stalinin lehmien* Annan identiteettiä määrittävä tekijä. Anna ajattelee häpeän kasvaneen häneen jo kohdussa ja toteaa sen olevan niin merkittävä osa identiteettiään, että hän ei edes ymmärtäisi itseään ilman sitä (SL, 87). Anna häpeää virolaisuuttaan Suomessa ja suomalaisuuttaan Virossa. Suomessa häpeä ilmenee

virolaisten sukujuurien pakonomaisena salailuna. Anna sepittää peitetarinoita: hän ei suinkaan lähde tätinsä luokse Haapsaluun, vaan Lempäälään (SL, 185). Kun koulussa tehdään sukupuu, Anna keksii koko äitinsä puoleisen suvun (SL, 116). Virolaisuuden salailun myötä Anna oppii salaamaan ja häpeämään vähän kaikkea. Esimerkiksi syömishäiriönsä paljastumista hän varjelee tarkkaan. Salailu on niin jokapäiväistä, ettei Anna itsekään aina muista motiivia siihen:

Minä olin vakuuttunut siitä, että Hukka [Annan kumppani] saisi minut kiinni aivan kohta, vaikka en tiennyt tarkalleen mistä ja miksi. Siitähän, että lipsauttelin liian paljastavia kommentteja matkoistani Tallinnaan? [--] Siitähän, että olin väärän kokoisena väärässä paikassa, sovituskopissa liian pienissä housuissa varkaissa viilettämässä kauppaan viime minuuteilla vetämässä puhelinta seinästä ja valmistautumassa kunnan ahmintaan? (SL, 185.)

Virossa Anna häpeää suomalaisuuttaan, koska hän tietää virolaisten Suomi-kuvan rajoittuvan huonosti käyttäytyviin ”vodka- ja huoraturisteihin” (SL, 87). Toisaalta Anna häpeää myös sitä, minkälaisen kuvan suomalaiset saavat Virossa Tallinnan satamassa. Annalla näyttäisikin olevan pinnan alla tahtoa muuttaa stereotyyppisiä mielikuvia niin Virossa kuin Suomessa, mutta hän ei voi puuttua ihmisten asenteisiin, koska ei halua paljastaa alkuperäänsä. Annan molempiin suuntiin levinnyttä häpeää kuvastaa hyvin se, että hän kertoo Hukalle Viron-matkansa tarkoituksesi edullisen tupakan ja alkoholin hakemisen – samaisesta syystäkin muutkin suomalaiset käyvät Virossa. Heti rajan yli saavuttuaan Anna kuitenkin välttää kaikin keinoin ”porolta näyttämistä” kiertämällä kaukaa suomalaisturistien suosimat paikat ja puhumalla vain viroa. (SL, 373–374.)

Annan häpeä on pitkälti äidiltä opittua. Äiti on kasvattanut Annan kätkemään virolaisuustaan:

Äiti kiristi, painosti, vannotti minua vaikenemaan puoliverisyydestäni, vaikka totuudesta olisi todisteita [--], eihän minun puheeni, ihonväri tai nimeni mitään paljastanut [--] (SL, 64).

Ristiriitaista on, että äiti suhtautuu kielteisesti myös suomalaisuuteen eikä järin osoita halua integroitua: hän kieltäytyy esimerkiksi laittamasta ruuaksi ”mitään, mikä olisi voinut haista Sysi-Suomelle”(SL, 24). Äidiltä saamansa mallin mukaan Annan ei siis olisi suotavaa näyttää virolaisuuttaan, mutta ei myöskään suomalaisuuttaan – paitsi Virossa, jossa suomalaisuuden performointi taas viedään äärimmilleen arvonnousun ja paremman palvelun toivossa.

Annan häpeää lisää isän puolen sukulaisten nuivuus virolaista äitiä kohtaan. Myös Anna on sukulaistensa silmissä outolintu: hänen mukaansa isänpuoleinen mummo ei osaa suhtautua ”ulkomaanelävistä siinneeseen, kuten ei kukaan mukaan sysisuomalaisesta suvusta”(SL, 23). Muualta tullutta ihmetellään avoimesti kuin kummajaisista: ”Isukin siskon tytär istuu lattialla äidin edessä ja tuijottaa äitiä suu auki” (SL, 290). Annan äiti on ensimmäinen ulkomaalainen, jonka isänäiti on koskaan tavannut. Mummo on kyllä tavannut karjalaisia, ja siksi hän yrittääkin löytää yhtäläisyyksiä virolaisen äidin ja karjalaisten väliltä: ”Jos äiti otti kahvia, mummo sanoi, että karjalaisetkin joivat kahvia”(SL, 23). Anna arvelee, että mummon puheet on tarkoitettu kömpelöksi lähestymisyritykseksi (SL, 24). Ulkomaalaisen tapaaminen on rajoittunutta elämää viettäneen mummon elämää kuohuttava tapaus. Mummo kyllä yrittää olla suvaitsevainen mutta epäonnistuu siinä.

Leena Suurpää (2005, 42) kirjoittaa, että suvaitsevaisuutta voidaan pitää yhtenä nykyihmisten keskeisenä normina, jonka avulla määritellään avoin, nykyaikainen, kansainvälinen ja ”hyvä” ihminen. Suvaitsevaisuuteen on siis suotavaa pyrkiä. Suurpää kartoittaa käsitteen ’suvaitsevaisuus’ historiaa ja toteaa, että valistusajan filosofien keskusteluissa suhde suvaitsevaisen ja suvaittavan välillä määrittyi hierarkkiseksi: oli ikään kuin valtaväestön velvoite sietää vähemmistöjä. (Emt., 45–46.) Mielestäni suvaitsevaisuuteen liitetään yhä tänäkin päivänä ajatus erilaisuuden hieman vastentahoisesta sietämisestä. Olli Löytty (2004b, 230) toteaa: ”Sisältäähän ajatus suvaitsevaisuudesta aina oletuksen, että on myös asioita, joita ei tarvitse erikseen suvaita ja jotka ovat ikään kuin luonnollisia ja normaaleja.”

Annan mummo ilmentää yritystä väen väkisin suvaita Annan äitiä. Mummon vastenmielisyys oman piirin ulkopuolisia kohtaan paljastuu kuitenkin viimeistään, kun hän toteaa, ettei pidä karjalaisista: ”Olisivat vain pysyneet siellä, mistä tulivatkin, ryssät” (SL, 24). Aiemmin mummo on verrannut äitiä karjalaisiin; kommentti kavaltaa, ettei virolaisen äidinkään olisi mummon mielestä kenties ollut suotavaa tulla Suomeen. Anna huomaa, että suvaitsevaisuus saatetaan tuoda julki myös säälinä. Hän kokee Suomessa järjestetyt vaatekeräykset ja muun virolaisten eteen tehdyn hyväntekeväisyistyön ennemminkin säälin ilmauksena kuin vilpittömänä haluna auttaa. Annan kriittisissä silmissä keräyksiin ja tavarantoimituksiin liittyy halventavia sävyjä. Hän

toteaa: ”Myös yritykset veivät mielellään viallisia tuote-eriä Viroon, sillä kyllä ne sinne kelpasivat” (SL, 65).

Häpeä on sidoksissa aikaan ja paikkaan: ”Rajan takana salaaminen oli jännittävää, Suomessa se oli häpeää. Ja kun myöhemmin sekaverisyydestä tuli Suomessa jopa eksoottista, oli siitä rajan takana puolestaan tullut häpeää” (SL, 88). Jommallakummalla puolella lahtea häpeä on aina ajankohtaista. Häpeä on tunnistamatonta ja ääneen lausumatonta: ”Annasta tuli tyttö, joka ei hävennyt mitään, vaikkei mitään muuta ollutkaan kuin häpeää ja hiljaisuutta, häpeän hiljaisuutta ja hiljaisuuden häpeää” (SL, 88). Häpeän ja hiljaisuuden suhde on eräänlainen noidankehä: Anna vaikenee asioistaan, koska hän häpeää, ja toisaalta hän häpeää myös vaikenemistaan. Häpeän yhteys syömishäiriöön on ilmeinen: Anna kokee häpeänsä olevan ”jotain mistä ei saa kiinni, vaikka kuinka olisi yrittänyt säännöstellä sen syömisiä ja juomisia” (SL, 88). Häpeä jopa personoituu: Anna kokee, että häpeä potee syömishäiriötä hänen kehossaan.

Samoin kuin *Joonatanin kirjassa* myös *Stalinin lehmässä* päähenkilön kansallisuudestaan tuntemaan häpeään sekoittuvat ylpeyden tunnot. Ne nousevat pintaan esimerkiksi silloin, kun Anna kuulee koulussa vitsailtavan Neuvostoliiton ja venäläisten kustannuksella. Anna tuohtuu ja tajuaa jälkeinpäin: ”[O]lin hiukan liian kiivas ollakseni joku, joka ei ole asianomainen, hieman liian hyökkäävä ja tietäväisyydessäni ylemmyyttä tunteva [--]” (SL, 117). Tällaiset hetkittäin esille pulpahtavat ylpeyden tunteet Anna nielee nopeasti ymmärtäessään itsensä paljastamisen vaaran. Itseään suojellakseen Anna myös pidättäytyy kyselemästä ja osoittamasta kiinnostusta muiden ihmisten asioita kohtaan. Vaikeneminen on hänen mielestään ainoa turvallinen vaihtoehto.

Anna asettuu näennäisellä kiinnostumattomuudellaan kaiken yläpuolelle ja viileästi ylhäisyydestään tarkastelee maan pintaa, joka kihisee uteliaisuutta, johon Annan ei tarvitse alentua (SL, 243).

Todellisuudessa Anna on välillä sietämättömän utelias, mutta hän pelkää, että hänen kysymyksensä poikisivat vastakysymyksiä, jotka tekisivät hänestä ”alastoman” ja ”sattutettavan” (SL, 243).

Häpeän ja ylpeyden välinen raja on liukuva ja vaikeasti määriteltävä. Anna sanoo olevansa ylpeä balttijuuristaan ”[h]ellällä ja lempeällä tavalla, kipeästi ja kirpeästi kuin vammaisena syntyneestä lapsestani”(SL, 90). Metafora vammaisesta lapsesta toistuu

teoksessa toisaallakin. Vertauskuva yhdistää häpeän ja ylpeyden kokemuksen ja kertoo samalla jotain pyyteettömästä rakkaudesta, jota Anna juuriaan kohtaan tuntee. Häpeän ja ylpeyden liitto onkin suuri syy siihen, miksi Anna vaikenee kaikesta itselleen tärkeästä. Annan tekisi mieli kertoa virolaistaustastaan pitkäaikaiselle kumppanilleen Hukalle, mutta hän ei uskalla, koska pelkää tulevansa loukatuksi:

Ajatus, että Hukka tekisi sellaisen tempun ylpeydelle, jota koin kaikesta Annan maailmaan kuuluvasta, ja häpeälleni – se ajatus oli mahdoton kestää. Minä en pystyisi ottamaan sellaista riskiä. (SL, 196)

Anna pohtii myös Hukan kykenemättömyyttä ymmärtää hänen maailmaansa. Vaikka hän veisi Hukan Tallinnaan, siellä ei enää näyttäisi samalta kuin hänen lapsuutensa Tallinnassa: ”Hukka Hukkuraiseni [ei] ymmärtäisi mitä ihmeellistä valomainoksissa on. Mutta valotauluja ei Annan maailmassa ollut” (SL, 201). Anna säilyttääkin mieluummin sekä häpeänsä että ylpeytensä koskemattomana ja pysyy vaiti kaikesta virolaistaustastaan liittyvästä.

Tarve kertomiseen ja kokemusten jakamiseen kytee kuitenkin Annan sisällä. Hukalle Anna ei ikinä avaudu; sen sijaan ensimmäinen ihminen, jolle Anna kertoo virolaistaustastaan, on hänen sattumalta laivalla tapaamansa Vilen. Anna kertoo: ”[O]len kahdesta kansasta”(SL, 446). Asian ääneen myöntämisen painoa ja merkitystä Annalle kuvastaa hänen dramaattinen selostuksensa tilanteesta:

Minä vain aloin puhua, eikä mitään tapahtunut, kukaan ei vislannut, kukaan ei kysynyt hintaa, koko baari ei kääntynyt katsomaan minua, laiva ei pysähtynyt, mitään ei tapahtunut, ja kuitenkin kaikki oli tapahtunut (SL, 446).

Vilenin jälkeen Anna pakottautuu puhumaan taustastaan kaikille kohtaamilleen. Romanin loppupuolella yksi luku koostuukin lähes pelkästään reaktioista, joita Annan tunnustuksenomainen lause ”Minun äitini on virolainen” aiheuttaa. Rohkaistuminen saa Annan suorastaan hehkumaan ylpeyttä. Terveen ylpeyden nouseminen häpeää voimakkaammaksi tunteeksi hillitsee myös syömishäiriötä: ”[M]inusta tulee koko ajan loistavampi ja valo ympärilläni kasvaa. Olen kevyt oksentamattakin.” (SL, 459.)

5.2. Sukupuoli ja seksuaalisuus

5.2.1. Hegemoninen maskuliinisuus ja heteronormatiivisuus *Joonatanin kirjassa*

Maskuliinisuutta tutkineen Mikko Lehtosen mukaan kansalliset identiteetit ovat vahvasti sukupuolittuneita. Esimerkiksi ”tyypillinen suomalainen” on perinteisesti tarkoittanut ensisijaisesti tai jopa pelkästään suomalaista miestä. Sama pätee kääntäen: mieheyden mallit juontavat juurensa pitkälti kansallisuuksia ja niiden idealisoituja miehisiä piirteitä koskevasta puheesta. (Lehtonen 1999, 80, 82–83.) Lehtonen jäljittää suomalaisen miehen ihanneominaisuuksina pidettyjä arvoja mm. Sakari Topeliuksen *Maamme kirjasta*. Hän mainitsee kansan tajuntaan pinttyneiksi suomalaisuuden ihanteiksi muun muassa uutteruuden ja itsekurin. (Lehtonen 1995, 99.) Hänen mukaansa hegemoninen maskuliinisuus¹⁷, hyväksyttävänä pidetty miehen malli, syntyy ideaaleista, jotka ovat peräisin *Maamme kirjan* kaltaisista esityksistä. Hegemoniseen maskuliinisuuteen vaikuttavat myös instituutiot ja yhteiskunnalliset käytännöt. (Emt., 95.) Nämä mieheyttä muovaavat instituutiot – esimerkiksi suuryritykset, armeija, urheilu ja kulttuurituotanto – osallistuvat myös kansallisten identiteettien tuottamiseen (Lehtonen 1999, 80). Lehtonen käsittelee tutkimuksissaan suomalaisen miehen ihannetta, mutta hänen ajatuksiaan voidaan mielestäni soveltaa myös virolaisiin – ovathan suomalaisten ja virolaisten kulttuuriset juuret pitkälti yhteiset.

Lehtonen (1995, 33) esittää, että [läntisessä] kulttuurissa vallitsevan hegemonisen maskuliinisuuden kriteerit täyttävä mies on heteroseksuaalinen, rationaalinen ja itsensä hillitsevä. *Joonatanin kirjan* nimihenkilö ei täytä moitteettomasti näitä vaatimuksia. Esimerkiksi Joonatanin yhtäkkinen pakomatka Pariisiin työkomennukselta Espanjaan ja Portugaliin ei arvatenkaan ilmennä rationaalisuutta tai itsehillintää. Näkyvimmin Joonatan poikkeaa oletetusta normista homoseksuaalisuudellaan. Koska mieheyden ideaalit ovat kytköksissä kansallisuuden ideaaleihin, homoseksuaalisuuden voidaan nähdä melkein väistämättä horjuttavan Joonatanin kansallisen identiteetin vakautta. Joonatanin homoseksuaalisuus muodostaakin analogian hänen kansalliselle identiteetilleen: Joonatan ei tunne kuuluvansa homojen eikä heteroiden ”sukukuntaan” ja sa-

---

¹⁷ Käsitteellä ”hegemoninen maskuliinisuus” voidaan viitata myös miesten hallitsevaan asemaan suhteessa naisiin (ks. Lehtonen 1995, 32). Käytän itse termiä kuitenkin ensisijaisesti kuvaamaan tietyn, kulttuurissa vallitsevan maskuliinisuuden ylivaltaa suhteessa muihin maskuliinuuksiin.

malla tavalla myös hänen kansallinen identiteettinsä on jonkinlainen kompromissi itäisen ja läntisen välillä (JK,177).

Stuart Hallin (1999, 83) mukaan lännellä on aina ollut myös omat sisäiset Toisensa. Toisen asemaan ovat usein joutuneet homoseksuaalit. Siinä missä heteromiehiä syrjitään jonkin yksittäisen tavan tai ominaisuuden perusteella, homomiehet joutuvat marginalisoiduksi usein jo pelkästään seksuaalisen suuntautumisensa vuoksi (Heikkinen 1994, 81). Teppo Heikkinen rinnastaa homoseksuaalit etnisiin ryhmiin: ”Homoseksuaalisen vähemmistön identiteettiaseman vertaaminen esimerkiksi syrjittyjen etnisten vähemmistöryhmien identiteettiasemaan on hyödyllistä silloin, kun halutaan ymmärtää marginaalistamisen laajuutta” (emt., 88–89). Tietyt miesryhmät – esimerkiksi juuri homoseksuaalit – ovat patriarkalisessa sukupuolijärjestelmässä alistettuja samalla logiikalla, jonka mukaan naiset ovat alistettuja suhteessa miehiin (Sipilä 1994, 20). Joonatan voidaan siis nähdä moninkertaisena Toisena. Sen lisäksi, että hän on Toinen länteen nähden, hän on Toinen myös homoseksuaalisuutensa takia.

Homoseksuaalisuus on jo lapsuudessa erottanut Joonatanin muista. Se on ollut sysäyksenä ulkopuolisuudentunteelle muillakin elämänalueilla, kenties myös kansallisessa kontekstissa. Heikkinen (1994, 84) kirjoittaa lasten (piilo)sosiaalistamisesta heteroiksi: ”Pienestä pitäen opitaan että samansukupuolisissa suhteissa on jotakin outoa tai etteivät ne ainakaan ole mitään erityisen toivottavaa.” Joonatankin on eittämättä saanut tällaisen kasvatuksen. Hän pohtii:

[O]linhan minä niin järkevä ja kuuliainen lapsi, en toivonut muuta kuin normaaliutta, sitä osaa joka annetaan pyytämättä, sitä kaikille yhteistä... (JK, 174).

Homoseksuaalisuus on useissa kulttuureissa tulkittu sairaudeksi. Erilaisuuttaan häpeävän Joonatanin mielessä homoseksuaalisuus saattaa rinnastua vaikkapa tuberkuloosiin (JK, 133). Joonatanin on ilmiselvästi vaikeaa hyväksyä homoseksuaalisuuttaan; hänelle se on yötaivaan tummuuttakin pimeämpää pimeyttä (JK, 133). Vaikka Joonatan vannoo pitävänsä salaisuutensa hautaan saakka, hän toisaalta ymmärtää, että homoseksuaalisuus on väistämättömästi hänen osansa, jotain sellaista, mikä ei ole muutettavissa (JK, 175). Siksi Joonatan kokee myös tarvetta suojella erityisyyttään. Ollessaan sairaalassa hän pelkää, että lääkärit löytävät fyysisten vaivojen lisäksi hänen mielensä ”sairauden”. Joonatania huolestuttaa, että ”verinäytteistä löydetään lopultakin

jotakin, että hänen sairautensa tuodaan päivänvaloon, hänen *mielikuvamaailmansa* parannetaan” (JK, 109). Samalla tavalla Joonatanin voidaan nähdä varjelevan virolaisuuttaan, joka sekin aika ajoin aiheuttaa häpeää.

Eve Annuk kirjoittaa artikkelissaan Tõnu Õnnepalun romaanien androgyynisyydestä. Hän viittaa *Enkelten siemenen*¹⁸ ja *Joonatanin kirjan* päähenkilöihin, jotka homoidentiteettinsä takia asettuvat normista sivuun. Joonataniin Annuk (1999, 30) liittyy paitsi epämiehekkäitä myös suorastaan naisellisia piirteitä. Rohkeasti tulkittuna tätä sukupuolimerkitsijöiden häilyvyyttä voidaan verrata seksuaalisuuden ja kansallisuuden epävarmuuteen; Joonatan on taas väliinputoja – samalla tavalla kuin hän ei koe kuuluvansa itään eikä länteen, heteroihin eikä homoihin, hän ei kuulu selkeästi miehiin eikä naisiin! Tämä näkemys on kiehtovuudestaan huolimatta mielestäni kuitenkin kyseenalainen ja mennee ylitulkinnan puolelle. Sitä vastoin yhdyn Annukin mielipiteeseen siinä, että Joonatan ikään kuin välttää selkeitä ja rajaavia identiteettejä (ks. emt., 31). Hän ei koe identiteettinsä mahtuvan yhden termin alle vaan jättää kategorisoinnit itselleenkin avoimiksi. Määrittely tuntuu Joonatanista suorastaan loukkaavalta:

Nimen, *sanan* löytämisen hetki. Sen hän muistaa selvästi, sen ahdistusta ja pelkoa hän ei vielä nytkään voi ajatella aivan rauhallisena! Tuo *sana*, jonka hän oli juuri löytänyt vuosisadan alun kauniisti sidotusta tietosanakirjasta omia *mielikuviaan* tarkoittamassa... Tuo nöyryyttävä, lokeroiva *sana*! (JK, 175.)

Aikuisiällä Joonatan yrittää kyllä samastua homoseksuaalien ”perheeseen” mutta lopulta hän huomaa, ettei sulaudu homojen joukkoon sen paremmin kuin heteroidenkaan (JK, 176). Hän toteaa homojen ”lajin” – niin kuin hän sitä nimittää – ”yhtä keksityksi kuin se suurempi ja merkittävämpi, tavallisten ja oikeiden laji, jonka hyväksyntää hän oli lapsena niin vilpittömästi halunnut”. (JK, 176.)

Annukin (1999, 33) mukaan Joonatanin identiteetin merkitsijät – homoseksuaali, virolainen, itäeurooppalainen – voidaan nähdä ikään kuin vaihdettavissa olevina kyltteinä, jotka eivät velvoita mihinkään. Tämä näkemys sopii ajatukseen postmodernista identiteetistä, jota Stuart Hall luonnehtii: ”Subjekti ottaa eri identiteettejä eri aikoina, eivätkä nämä identiteetit ryhmitä yhtenäiseksi kokonaisuudeksi minkään eheän ’minän’

---

¹⁸ *Enkelten siemenen* päähenkilöä ei mainita kertaakaan nimeltä, vaan hänestä käytetään läpi teoksen ainoastaan ilmausta ”hän”. Kuten suomen kielessäkin, virossa on ainoastaan yksi sukupuolineutraali hän-pronomini. Päähenkilö onkin nähty eräänlaiseksi androgyyniksi (Viires 2004).

ympärille” (Hall 1999, 23). Homoseksuaalisuus, samoin kuin kansallisuuskin, on vain yksi Joonatanin identiteettiin vaikuttava tekijä, ei tyhjentävä selitys kaikelle.

Homoseksuaalisuus liittyy Joonatanin kansalliseen identiteettiin myös siinä mielessä, että se on yhtenä kimmokkeena hänen halulleen lähteä länteen: homobaarit ja avoimet yhteisöt houkuttavat Joonatania etsimään omiaan. Neuvostoliitossa homoseksuaalisuus oli rikos, mikä osaltaan selittää Joonatanin halua päästä vapaampaan ilmapiiriin: ”Kyse kun ei ollut pelkästään koulupoikien pilkkasanasta vaan myös rikoslain pykälästä, laista, joka vei häneltä *sellaisena* laillisen olemassaolonoikeuden...” (JK, 175.) Länsi-Euroopan homopiireissä Joonatan kuitenkin kokee itäeurooppalaisuutensa rasitteena – jälleen hän käyttää Itä-Eurooppaa selityksenä ongelmilleen:

Millaisella innolla hän olikaan aluksi penkonut niitä baareja, jotka eräässä tiettyssä käsikirjassa lueteltiin. Ymmärtämättä, että kiireestä kantapähän itäeurooppalaisen näköisenä hän on näissä tapaamispaikoissa ja niiden silmissä, jotka niissä näyttäytyvät, pelkkä naurettava erikoisuus, ryysyläinen joka ei kiinnosta käytännössä ketään. (JK, 177.)

Joonatanin kirjassa näytetään kulttuurissa vallitseva hetero-oletus, joka usein aiheuttaa homoseksuaaleille kiusallisia tilanteita. Joonatanin Ada-täti ihmettelee vilpittömästi, miksi Joonatan ei ota vaimoa. Ada tuntuu ajattelevan, että vaimo on Joonatanin elämästä puuttuva pala, joka toisi ratkaisun kaikkiin ongelmiin. Ada uskoo, että vaimon myötä Joonatanista häviäisi ”mokoma kaupungin hinku” (JK, 98). Ada kenties kuvittelee, että Joonatanin levottomuus ja matkahaaveet ovat ihmissuhteen puutteen aiheuttamaa kaipuuta. Heteronormatiivisuus heijastuu myös Joonatania ympäröivistä kulttuurisista teksteistä ja arkisista keskusteluista: Joonatan havaitsee jo varhain, että hänen omat kokemuksensa eivät vastaa ”sitä kuvausta, jonka ’rakkaudesta’ ja reiteistä sen luo antoivat kirja ja radio, ihmiset ja ihmisten puheet” (JK, 157).

Vaikka Joonatan ei täytä hegemonisen maskuliinisuuden vaateita, hänen voidaan joiltakin osin nähdä ylläpitävän perinteisiä sukupuolirooleja. Virolaisen miehen ja naisen rooleja tarkasteleva Voldemar Kolga toteaa, että Virossa käsitykset sukupuolirooleista eroavat läntisinä pidetyistä ajatusmalleista. Vaikka kulttuuri ja elämäntavat ovat modernisoituneet, perinteinen jako miesten ja naisten töihin on säilynyt. Kolgan mukaan feminismi ei ole Virossa saavuttanut kovin suurta suosiota, mikä osaltaan johtuu siitä,

että Neuvostoliitto oli vakaa patriarkaatti. Neuvostoaikainen käsitys sukupuolirooleista ulottuu osin nykypäiväänkin, joskin muutoksen aineksia on havaittavissa. (Kolga 2000, 9, 13.) Maalla Ada-tädin luona Joonatan pitäytyy miehisinä pidetyissä askareissa. Niiton ja halonhakuun kerrotaan olevan ainoat ruumiilliset työt, joita hän tekee mielellään (JK, 257). Ruuanlaitto ja eläinten hoito jäävät vanhan Adan tehtäviksi.

5.2.2. Biseksuaalisuus ja naisen stereotypiat *Stalinin lehmissä*

Myös *Stalinin lehmien* Annan seksuaalisuus voidaan nähdä analogiana hänen kansalliselle identiteetilleen. Tekstikatkelma lääkärikäynnistä viittaa Annan mahdolliseen biseksuaalisuuteen:

Toinen psykiatri kirjoitti lausuntoonsa, että olen epävakaa persoonallisuus ja seksuaalinen identiteettini on ailahtelevainen. Tai hakusalla. Tai sekava. (SL, 161.)

Anna ei kuulu Suomeen eikä Viroon; hän kuuluu molempiin yhtä lailla kuin hän kenties kokee seksuaalista vetoa molempia sukupuolia kohtaan. Annan seksuaalisessa identiteetissä toistuu sama ambivalenssi ja hybridisyys kuin hänen kansallisessa identiteetissäänkin. Annan kumppanit on nimetty niin, ettei heidän sukupuoltaan ole mahdollista päätellä nimen perusteella. Muutenkaan teoksessa ei anneta suoria viitteitä siitä, kumpaa sukupuolta kumppanit ovat. Anna ei kuvaile kumppaneitaan sukupuoli-värittynein ilmauksin vaan paljastaa heistä ainoastaan yleisluontoisia seikkoja:

Hukan vierellä oli nimenomaan helppo olla (SL, 183).

Vilen ja minä, me puhumme samoista asioista, nauramme ja itkemme samoista syistä (SL, 452).

Kumppanien sukupuolen kertomatta jättäminen on omanlaisensa kommentti: miksi sukupuoli tarvitsisi tuoda erikseen esille? Biseksuaalisuutta kaunokirjallisuudessa tutkinut Pauliina Haasjoki kirjoittaa, että on tärkeää nähdä heteronormatiivisuus ja sen toiseus, kuten lesbot, mutta yhtä olennaista on huomata seksuaalisuuden muodot, jotka kaksijakoinen ajattelumalli sulkee pois. Haasjoki kutsuu poissulkemisen käytäntöjen synnyttämää vaihtoehtoa 'kolmannuudeksi'. Hän kysyy, olisiko kolmannuudessa

toiseutta purkavaa voimaa. (Haasjoki 2005, 199.) *Stalinin lehmien* biseksuaalin päähenkilön voidaan nähdä ratkovan toiseuden kysymystä mielenkiintoisella tavalla: sen sijaan, että pyrittäisiin kääntämään dikotomisen käsiteparin heteroseksuaali-homoseksuaali hierarkia toisinpäin, tarjotaan kolmatta vaihtoehtoa. Annan psykiatrikäynnin yhteydessä vilahtaa esiin ympäristön taipumus tulkita maailmaa kaksinaisesti ja nähdä seksuaalisuuden määrittelemättömyys ja ambivalenssi ongelmana. Annalle itselleen biseksuaalisuus tuntuu sen sijaan olevan luonnollinen asia. Hän kommentoi psykiatrin lausuntoa: ”[M]inähän vain yritin kuunnella itseäni”(SL, 161).

Stalinin lehmissä tuodaan ilmi suomalaisten virolaisiin naisiin liittämiä negatiivisia mielikuvia:

Tietenkin jokainen nainen on tiettyssä pisteessä huora. Mutta toiset ovat enemmän huoria kuin toiset. Toisilla se on enemmän verissä; toiset ovat oppineet tai kasvaneet siihen, toiset ovat sitä luonnoltaan. *Miksi kaikki virolaisnaiset ovat huoria? Onko se niillä geneissä?* Niin ihmetellään Helsingin Sanomissa Kirstin palstalla ihan julki-sesti. (SL, 64.)

Katkelman alussa todetaan, että huorittelu on väistämätöntä, jotain mitä jokaisen naisen ikään kuin vain kuuluu sietää. Anna saa jo varhain kokea, että naiseus altistaa sorrolle ja häirinnälle. Huorittelua Anna joutuu sietämään pikkutyöstä aikuiseksi naiseksi, lahden kummallakin puolella. Tallinnan satamassa suomalaismiehet kyselevät 11-vuotiaalta Annalta hintaa ja hämmästyvät, kun tämä onkin suomalainen. Yhtä hämmästyneitä suomenkielisestä vastauksesta ovat miehet Helsingin Kalliossa, jonne Anna muuttaa parikymppisenä. (SL, 140.) Jälleen Annan kansallinen identiteetti hämmentyy. Annahan kokee olevansa virolainen, niin kuin miehet luulevat – vaikkakin miehille ”virolainen” olisi prostituoidun synonyymi – mutta miesten silmissä suomea täydellisesti puhuva Anna on tyrmistyttävän suomalainen.

Varhainen fyysinen kypsyminen johtaa siihen, että Anna joutuu luokkakaverinsa seksuaalisen ahdistelun kohteeksi (SL, 48). Virolaisiin naisiin liitetyt stereotypiat lisäävät häpeää, jota Anna tuntee muuttuvasta kehostaan:

En minä voi sille mitään, että minulla on koko ala-asteen ensimmäiset rinnat! Ja vaikka se olisikin minulla geneissä, ei se tarkoita, ei, oikeasti ei, että se kaikki muukin olisi minulla geneissä, ei ole, mitä te kaikki luulette, ei ole! (SL, 48.)

Anna on sisäistänyt stereotypian virolaisesta huorasta – ajatuksen, että ”se on niillä geeneissä”. Tilannetta ei lainkaan paranna hänen äitinsä, joka myös leimaa maannaisensa huoriksi. Äiti ei suvaitse Annan ystävyyttä niin ikään virolaistaustaisen Irenen kanssa:

Sinä puhut liikaa sen lutkan tyttären kanssa.

[--]

Sen huoran penikka ei tähän taloon astu. (SL, 129.)

Äidin asenne tuntuu ristiriitaisesti vahvistavan Suomessa sitkeästi elävää stereotypiaa: ”Sieltä ei tule kuin yhdenlaisia naisia” (SL, 129). Hädissään Anna todella luulee, että virolaisperimä tekee hänestä halvemman. Ainoa keino purkaa ahdistus on kurittaa omaa ruumista. Kansallisuus kytkeytyy kokemukseen naiseudesta: koska Anna häpeää virolaisuuttaan, hän tulee samalla hävenneeksi myös naiseuttaan, mikä osaltaan johtaa syömishäiriöön.

Äidin pelko huoraksi leimaamisesta juontuu osaksi hänen omista kokemuksistaan. Annan äiti on koulutukseltaan diplomi-insinööri, mutta Suomessa työnhaku on ollut vaikeaa, koska työhaastatteluissa on tiedusteltu työideoiden sijaan ”yhteistyöhalukkuutta” epäsuorilla vihjailuilla (SL, 64). Äidin halussa salata Annan virolaiset juuret onkin epäilemättä taustalla pyrkimys suojella Annaa vastaavalta kohtelulta. Annan tapa ilmentää naiseuttaan kumpuaa kuitenkin hänen Virosta saamastaan yltiöfeminiinisestä mallista. Äidille naiselliset hepenet ovat kauhistus. Lapsuudessa ja teini-iässä äiti kykenee vielä rajoittamaan Annan fyysistä itseilmaisua, mutta aikuisiällä Anna tekee päätöksensä itse. Silti äiti yrittää saada Annan kätkemään virolaisjuurensa:

Hän vannotti yhä minua olemaan kertomatta kaikkea taustastani. Ettei minua vain luultaisi virolaishuoraksi, vaikka ilmiselvästi tein kaikkeni saadakseni juuri sellaisen leiman tunkemalla asuntoni täyteen hapankaalin hajua ja hämääriä valoja, korkokenkiä ja punaista kynsilakkaa. (SL, 365.)

Vaikka Anna uhmaakin äitinsä varoituksia pukeutumisellaan, huoraksi leimaamisen pelko jäytää hänen sisintään. Yksi syy, miksi Anna ei uskalla kertoa virolaistaustaan kumppanilleen Hukalle, on pelko siitä, että Hukka saattaisi alkaa kutsua häntä ”virolaiseksi hutsuksi” (SL, 200). Stereotypia virolaisesta huorasta voidaan tulkita Toisen erotisoinniksi; seksuaaliset fantasiat viriävät usein juuri erosta ja eksotiikasta (ks. Hall 1999, 114). Fantasiat koetaan kenties viattomiksi – Annan mukaan ”virolai-

nen hutsu” voisi olla Hukan mielestä hellittelevä lempinimi ja hyvä vitsi – mutta tosiasiassa ne voivat olla rankkaa toiseuttamista.

Pirjo Markkola kirjoittaa suomalaisessa keskustelussa ilmenneestä vahvan naisen ihanteesta. Markkola pohtii, onko puhe vahvasta suomalaisesta naisesta yksi tapa tuottaa kansallisuutta performatiivisesti. Hän esittää, että vahvuus – vain oletettu tai kuviteltukin sellainen – on samaan aikaan tärkeä, mutta ongelmallinen käsite suomalaisessa naistutkimuksessa. Suomalaisten naisten puheessa vahvuus näyttäytyy esimerkiksi perhe- tai työelämän tilanteissa pärjäämisenä, mutta myös syrjinnän ja sukupuolisen häirinnän vähättelynä ja silmien ummistamisena epämiellyttäviltä seikoilta. (Markkola 2002, 75, 83.) Mielestäni ajatuksen naisen vahvuudesta voisi nähdä yhdenlaisena stereotypiana. Puheella vahvuudesta on kenties haluttu kumota käsitys naisesta ”heikompana astiana”, joka tarvitsee miehen huolenpitoa. Vanha, kielteinen stereotypia on korvattu uudella stereotypialla, jota viljellään sinnikkäästi. Ajatus vahvasta naisesta on pohjimmiltaan positiivinen, mutta on ymmärrettävä, että se voi kielteisiksi miellettyjen käsitysten lailla kääntyä kahlitsevaksi.

Stalinin lehmien mukaan naista kasvatetaan tällaiseen ”vahvuuteen” jo pienestä pitäen. Aikuiset eivät näe ahdistusta, jota koulukaverin häirintä aiheuttaa Annalle:

[O]pettajat naureskelivat, että taitaa Oskari tykätä tuosta tytöstä. Sitähän se on. Kyllä se tiedetään. Hyväksyvää hymistelyä. (SL, 47.)

Hiljaiseen epäoikeudenmukaisuuden hyväksyntään Anna kasvaa myös kotona vanhempiensa suhdetta tarkkailemalla. Annan isä olettaa äidin hoitavan kotityöt ja käyttäytyy kaikin puolin epäkunnioittavasti äitiä kohtaan esimerkiksi pettamällä tätä. Aikuisiällä Anna myöntää: ”Häpesin sitä, ettei äitini koskaan hakenut eroa” (SL, 88). Pirjo Markkola toteaa, että suomalaisessa puhunnassa [naisten] vahvuudesta on tuotettu kulttuurinen resurssi, josta haetaan voimaa kohdata ongelmatilanteita ja kestää epäoikeudenmukaisuutta. Hän kehottaa pohtimaan, mikä muuttuisi, jos vahvan naisen retoriikka korvattaisiin heikon naisen retoriikalla. (Markkola 2002, 85.)

Vaikka Markkola kirjoittaa vahvuudesta nimenomaan suomalaisiin naisiin yhdistettynä ominaisuutena, voidaan *Stalinin lehmien* virolaisten naisten nähdä myös ammentavan voimansa tuosta samaisesta ”kulttuurisesta resurssista”. Vahvuus, joka kanavoituu

rohkeudeksi ja jopa uhmakkuudeksi, näyttää yhdistävän *Stalinin lehmien* naissukupolvia. Annan isoäiti Sofia ruokkii metsässä piileksivää miestä ja valehtelee henkensä kaupalla Neuvostoliiton turvallisuuspoliisin urkkijoille. Katariina, Annan äiti, puolestaan uhmaa kommunismia jo lapsena kieltäytymällä kantamasta pioneerihuivia. Katariinan kapinallisuutta ilmentää myös se, että hän jättää entisen poikaystävänsä, vaikka naimisiin menemällä hän voisi välttää Neuvostoliiton työkomennukset ja taata itselleen oikeuden asua Virossa. Myös Katariinan päätös avioitua suomalaisen kanssa ja muuttaa kotimaastaan ilmentää rohkeutta. Katariinan vahvuus, tietynlainen kova-pintaisuus, kääntyy Suomessa kuitenkin haitaksi hänelle itselleen. Kykenemättömyys näyttää ulospäin uuteen maahan muuttamisen ja kulttuurieron aiheuttamia ongelmia vaikeuttaa Katariinan integroitumista Suomeen.

Ensisilmäyksellä kehoonsa keskittynyt Anna näyttää poikkeavan äidistään ja isoäidistään. Anna ei kykene olemaan vahva suoriutuja: hänen opintonsa keskeytyvät ja ihmissuhteensa epäonnistuvat. Kenties Anna kokee itsensä turhautuneeksi ja riittämättömäksi, kun hän ei yllä samanlaisiin urheisiin tekoihin kuin aiemmat sukupolvet. Teoksen loppupuolella Annan vahvuus pääsee kuitenkin esiin; vahvuus voi olla myös omien heikkouksien myöntämistä:

Sitten kerron äidille, että olen kertonut uudelle rakkaalleni kaiken. Äiti sanoo, että et sinä ole niin vahva. Mutta olen minä. (SL, 475.)

”Kaiken kertomisella” Anna viittaa virolaisten juurien ja syömishäiriön ääneen myöntämiseen. Sekä sukujuuret että syömishäiriö ovat asioita, joita Anna on tottunut koko ikänsä salailemaan – siksi niistä puhuminen vaatii Annalta suunnatonta vahvuutta. Vahvuuden osoitus on myös huomata ja tunnustaa, että kaikesta ei voi selviytyä ilman toisten apua. Vaikka Anna ei parane täysin syömishäiriöstään, hän saa tarvittavaa ulkopuolista apua vasta myönnettyään asian ääneen.

5.3. Sukupolvikysymykset

5.3.1. Häilyvä Joonatan, vakaa Ada

Kansallinen identiteetti ei pysy ajasta aikaan samanlaisena. Kiintoisa lähtökohta kansallisen identiteetin muuttumisen tarkasteluun on sukupolvien välisten suhteiden analysointi. *Joonatanin kirjan* päähenkilön perhesuhteista välittyy etäinen kuva: hänen vanhemmistaan on teoksessa vain muutama maininta. Joonatan ei näytä olevan riippuvainen heistä sen enempää henkisesti kuin materiaalisestakaan mielessä. Vanhempia merkittävämmäksi henkilöksi *Joonatanin kirjan* sukupolvikysymyksiä pohdittaessa nousee Joonatanin kaukainen sukulainen Ada. Tosin Adakaan ei ole Joonatanille erityisen läheinen henkilö – Joonatan ei edes tiedä, millä tavoin Ada on hänelle sukua (JK, 37). Muutettuaan Kalamäelle Joonatan joutuu kuitenkin tekemisiin Adan kanssa. Sukupolvien väliset erot nousevat näkyviksi Joonatanin ja Adan omalaatuista yhteiseloa tarkasteltaessa.

Maaseudulla asuva Ada edustaa tyypillisenä virolaisena kansankulttuurina pidettyä talonpoikaiselämäntapaa (ks. Viires 1995, 178). Ada tuntuu olevan tiukemmin kiinni virolaisessa maaperässä kuin urbaani Joonatan. Maaseutukulttuuri, ”vanha maailma” elää Adassa voimakkaana. Vanhan maailman vaivatkin toistuvat nykypäivässä konkreettisina kuten Adan repliikissä:

Ja niin kylmää pitää, ei kasva ruohokaan. Mitähän elukoidenkaan pitäisi syödä... Nälkävuosi! Nälkävuosi, mikä muukaan! (JK, 42.)

Taloustalouden muututtua kaupunkien pienet puodit ovat korvautuneet supermarketeilla; maaseudulla sen sijaan elämänmalli perustuu yhä ainakin jossain määrin omavaraisuuteen. Niinpä kylmä kesä tarkoittaa Adalle huolta ravinnon riittävydestä.

Vanha maailma elää Adassa myös kielellisellä tasolla. Tiit Hennoste toteaa Önnepalun viljelevän teoksessaan runsaasti sitaatteja, lauseita ja sanoja, joissa käytetään ”virolaisen romaanin klassista kansankieltä”. Kansankieli ilmenee tekstissä esimerkiksi murteellisina muotoina tai sanavalintoina. Hennoste näkee tällaiset kielelliset valinnat tietoisena leikkittelynä lukijan kirjallisuudentuntemuksen kanssa. Suuri osa kansankielisistä lauseista on *Joonatanin kirjassa* laitettu Adan suuhun. (Hennoste 1998, 69, 73.)

Teoksen käännöksessä sukupolvikuilun ilmeneminen kielen tasolla katoaa tai heikenee. Juhani Salokanteleen suomennoksessa on kuitenkin paikoin pyritty Adan repliikkeissä vanhahtavaan puhekielisyyteen:

”Kappas kun onkin poloinen Hullu-Eedi, nyt ne sen saivat!” Ada siunailee [--] (JK,72).

”Sitä ny tuommosesta mitään tule, sen kun vähän leikitellään”, Ada pyytelee anteeksi (JK, 91).

Tiit Hennoste näkee Adan klassisena Viron kirjallisuuden isoäitinä, jonka identiteetti on jo ammuin löydetty ja paikannettu. Hänen mukaansa Adan hahmo on peräisin ”korostetusti toisesta ajasta”. (Hennoste 1998, 69.) Adan muuttumaton identiteetti ja rajattu maailmankatsomus ovat jyrkkä vastakohta Joonatanin muotoaan etsivälle ja häilyvälle persoonalle. Adan vakaa hahmo tuo entistä selkeämmin esille Joonatanin identiteetinsä (ks. Annuk 1999, 32). Adan huolet ovat arkipäiväisiä ja konkreettisia ja niistä kajastuu maaseudun elämä: Ada on huolissaan esimerkiksi emänsä hylkäämästä karitsasta ja marjapensaista, joiden silmut joutuvat punatulkkujen suihin (JK, 41, 91). Joonatan puolestaan ei aina edes huomaa jokapäiväiseen elämään liittyviä asioita eksistentiaalisessa tuskassaan. Joonatan suhtautuu välillä melko välinpitämättömästi myös Adan läsnäoloon:

Hänellä oli ollut täysi tekeminen [--] oman kärsimystarinansa [--] kanssa, hän ei ollut sen kummemmin kuunnellut Adan tarinoita keittiön pöydän ääressä (JK, 72).

Adan tarinat koskevat useimmiten ”kolhoosin aikaa” (JK, 72). Adalla on paljon – arvatenkin kielteisiä – muistoja Neuvostoliitosta. Hän kertoo Joonatanille, että ”kommunisti kun hallitsi” rajavartiosto ei päästänyt ketään merelle kalaan, mikä vaikeutti entuudestaankin puutteessa elävän rannikkoseudun väen toimeentuloa (JK, 242). Vaikka rajavartiosto on sittemmin poistunut ja hallinto vaihtunut, Adan epäilevä asenne vallanpitäjiä kohtaan ei ole muuttunut. Siinä missä Joonatan näkee kommunismin kaatumisen avaavat mahdollisuudet, Ada suhtautuu epäilevästi myös kaikkeen uuteen.

Ada on elämänsä mittaan nähnyt ”noita valtakuntia ja hallituksia” eikä hänen mukaansa ”voi ’ollenkaan’ tietää miten kauan ’tätäkään’ kestää” (JK, 96).¹⁹ Ada tuntuu suhtautuvan Viron uudelleen saavutettuun itsenäisyyteen epäuskoisesti. Hän on kenties ehtinyt hiljaisesti sopeutua vallitseviin oloihin niin hyvin, että niiden muututtua mukautuminen uuteen onkin yllättävän vaikeaa.²⁰ Adan mielestä virolaisten oikeuksien penääminen ei ole tärkeää, ja hän suhtautuu epäilevästi esimerkiksi maiden takaisin luovuttamiseen. Ada pelkää ”entisen meiningin” palaamista: ”tiedä sitten mitä silloin taas tehdään, kenelle annetaan ja keneltä otetaan...” (JK, 96). Adalla ei arvatunkaan ole ollut samanlaisia vapaaseen kuluttamiseen tai matkustamiseen liittyviä haaveita kuin nuoremmalla Joonatanilla, joten Ada ei osaa erityisemmin iloita poliittisen järjestelmän vaihtumisesta. Toisaalta on muistettava, että syrjäisellä Kalamäellä vallanvaihdon tuomat muutokset eivät vielä edes näy samassa määrin kuin kaupungeissa.

Stuart Hallin (1999, 64) mukaan globaalin yhdenmukaistumisen ajatuksen voi kyseenalaistaa juuri sen takia, että globalisaatio on levinnyt varsin epätasaisesti paitsi eri puolille maapalloa myös paikkojen sisällä olevien eri alueiden ja väestökerrosten piiriin. Peeter Maimik kirjoittaa globalisaation epätasaisesta etenemisestä Virossa:

Vanhat ihmiset eivät pysty mukautumaan kaikkiin muutoksiin ja uudistuksiin. Viron poliittinen ja erityisesti taloudellinen eliitti on silmiinpistävä nuorta, mutta väestön keski-ikä nousee koko ajan. Onkin olemassa vaara, että eliitin ja tavallisen kansan välinen kontakti katoaa. (Maimik 2004, 140.)

Joonatanin lisäksi Adan ainoa linkki kotikylän ulkopuoliseen elämään on televisio. Uutisten seuraaminen on Adan ja Joonatanin yhteinen rituaali, suorastaan ”iltarukous, hurskas maailmanmessu” (JK, 93). Uutiset yhdistävät pienen valtion ja sen syrjäisimmätkin seudut muuhun maailmaan: uutislähetysten tunnus soi ”kuin iltakellot kaukaisinta maankolkkaa myöten” (JK, 93). Adan halu katsoa uutisia voidaan nähdä erityksenä pinnistellä mukana muuttuvassa maailmassa.

Merkittävän eron Joonatanin ja Adan välille tekee myös heidän suhtautumisensa paikkaan. Joonatan yrittää sinnikkäästi sijoittaa itseään maailmaan ja löytää tarkoituksen olemassaololleen. Identiteetinetsinnässään Joonatan kyseenalaistaa uskollisuuten-

---

¹⁹ Adan puheet kuvataan teoksessa Joonatanin fokalisaation kautta, minkä takia suoria lainoja – usein yksittäisiä kansankielisiä sanoja – Adan puheesta korostetaan lainausmerkeillä.

²⁰ Virolaisten sopeutumisesta neuvostokäytäntöihin ks. Zetterberg 2007, 710.

sa kotimaalle: tavallaanhan Joonatan pettää maansa karatessaan ulkomaan työkomennukseltaan. Ada puolestaan on tyytynyt siihen asuinpaikkaan, johon kohtalo on hänet kuljettanut. Kalamäelle hän on päätenyt avioliiton kautta. Ada kyllä haikailee viljavampaan kotikyläänsä, mutta hän on asennoitunut pysymään Kalamäellä elämänsä loppuun saakka, mistä kertoo se, että hän on ostanut itselleen jo hautapaikankin. Hautakiveen Ada on kaiverruttanut valmiiksi puolet kuolinvuodestaan, ja hautuumaalle, ”monttuun” tai ”multiin”, meneminen vilahtelee usein hänen puheessaan. Adan agraarinen elämäntapa edustaa paitsi virolaista perinnettä myös väistyvää kulttuuria. Voisikin tulkita, että kuolemaansa valmistautuva Ada symboloi perinteistä maaseutukulttuuria, joka antaa tilaa uudentalaiselle elämäntavalle.

Toisaalta lapseton Ada on halunnut jonkinlaisen takeen elämän jatkumisesta: hän on etsinyt kaukaisen sukulaispoikansa Joonatanin perijäkseen. Ada on pannut talonsa Joonatanin nimiin – ehkäpä siitä syystä, että hän haluaa taata kotinsa säilymisen suvussa. Tavallaan Adan voidaan myös nähdä välittävän Joonatanille perinteitä. Anthony Giddens esittää, että traditionaalisissa kulttuureissa kunnioitetaan menneisyyttä ja symboleja, koska ne ylläpitävät sukupolvien kokemuksia. Traditio on tapa käsitellä aikaa ja tilaa; sen avulla voidaan asettaa toimet ja kokemukset menneisyyden, nykyhetken ja tulevan aikajatkumolle. Huomioitavaa on myös, että traditio ei ole jähmeän muuttumatonta, sillä jokaisen sukupolven täytyy ikään kuin keksiä se uudelleen. Uusi sukupolvi saa tradition kulttuurisena perintönä edelläkävijöiltään. (Giddens 1990, 37; ks. myös Bauman 2004, 51.)

Adan kautta Joonatan saa kosketuksen juuriinsa ja kansansa perinteisiin ja historiaan. Ruumiilliset maaseudun työt, joita Joonatan Adan luona tekee, eroavat suuresti Joonatanin työstä ministeriössä. Joonatan ikään kuin löytää esimerkiksi heinätyöt Giddensin kuvailemalla tavalla uudelleen. Kun Adan sukupolvelle heinätyöt ovat olleet arkinen välttämättömyys, Joonatan merkityksellistää konkreettisen, yksinkertaisen ulkotyön suhteessa kokemukseensa tyhjätuntuisesta toimistotyöstä. Joonatan nauttii siitä, miten hän voi heinäpellolla nähdä heti työnsä tulokset (JK, 256–257). Juurien ja perinteiden löytämisen merkityksestä kertoo tyyneys, jota muutoin niin levoton Joonatan hetkittäin kokee Kalamäellä. Esimerkiksi astuessaan navettaan Joonatan tuntee harvinaista mielenrauhaa:

Mikään ei ole sen rauhoittavampaa kuin tuo ääni, jota nuo elukat tuottavat jykertäessänsä seimensä ääressä, sammuttaessaan ikuista, sammumatonta nälkäänsä. Millä sie-lun tuskalla tai kaipuulla olisi täällä enää merkitystä! (JK, 91.)

Epäsuoran perinteiden siirtämisen lisäksi Ada välittää Joonatanille konkreettista tietoa: hän esimerkiksi avaa Joonatanille sodanaikaisen haudan ”salakoodin”, jota Joonatan ei ole aiemmin ymmärtänyt (JK, 72). Ada tietää kertoa Joonatanille, että hauta on rannasta löydettyjen vieraiden pakolaisten viimeinen leposija ja merkintä ”8M 1N” tarkoittaa kahdeksaa miestä ja yhtä naista (JK, 72). Adan ja Joonatanin voidaankin hiljaisessa yhteiselossaan katsoa antavan toisilleen varsin paljon: Joonatan on Adalle nykypäivän menon ja uuden, läntisen kulttuurin lähettiläs, Ada puolestaan välittää Joonatanille perinteitä ja tietoa historiasta.

5.3.2. *Stalinin lehmien kolme naispolvea*

Stalinin lehmissä sukupolvien jatkumo on selkeämmin esillä kuin *Joonatanin kirjassa*. Romaani jakautuu jo rakenteellisestikin monelle aikatasolle; päähenkilön äidin ja isoäidin tarinat kulkevat omina kokonaisuuksinaan Annan tarinan rinnalla. Kun Joonatania ja Adaa tarkasteltaessa huomio kiinnittyy kansallisen identiteetin eroihin, Annan identiteetti näyttäisi olevan ikään kuin toisintoa aiempien sukupolvien kokemuksista. Sofia-isoäidin, Katariina-äidin ja Annan identiteetissä on lukuisia yhtäläisyyksiä. Osa rinnastuksista tehdään suoraan ja näkyvästi, osa on tulkittavissa rivien välistä.

Annan isoäidin sukupolvi kokee neuvostoterrorin ja julmat kyyditykset Siperiaan. Monet Sofiinkin lähisukulaisista joutuvat Siperian pakkotyöleireille. Myös ne, jotka välttyvät kyyditystuomiolta, tuntevat jatkuvaa juurilta joutumisen pelkoa. Annan äiti muuttaa 1970-luvulla Neuvosto-Virosta Suomeen. Vaikka Katariina jättää kotimaansa vapaaehtoisesti, hänen lähtönsä rinnastuu Siperiaan vietyjen kohtaloon. Katariina muistaa ystävättärensä sanoneen, että ”kotimaasta ei lähdetä, sieltä viedään” (SL, 155). Kenties Katariina tuntee syällisyyttä jättäessään sukulaisensa. Muutto Neuvostoliitosta vaatii lukuisia kuulusteluja ja selvityksiä, ja tullissa muuttajan tavarat tarkastetaan perusteellisesti. Katariina ajattelee, että ”[jo]pa Siperiaan sai ottaa enemmän ta-

varaa mukaan” (SL, 221). Suomalaisen asunnon kylmä lattia ja vetoisuus muistuttavat Katariinaa Siperiasta, ja suomalaista lumisadettakin hän kutsuu ”siperialaiseksi kylmyydeksi” (SL, 238, 239, 247).

Vaikka Katariina lähtee neuvostovaltaan pakotetusta Virossa vapauteen, hän joutuu paradoksaalisesti tukahduttamaan kansallisen identiteettinsä kenties vielä perusteellisemmin kuin Neuvostoliiton ikeeseen jäävät sukulaisensa. Ehdottoman lopulliselta tuntuvan lähdön hetkellä Katariina ajattelee: ”Hyvästi, koti, kansa ja kieli. Hyvästi, minun maani.” (SL, 220.) Suomessa Katariina on virolaisuutensa kanssa yksin. Hänen miehittäjää kohtaan tuntemansa kiukku vaihtuu huoleen niistä, joiden luokse ei pääse (SL, 272). Katariina ei uskalla purkaa ristiriitaisia tunteitaan edes kotiväelle osoitetuihin kirjeisiin, koska hän pelkää kirjeiden sisällön vaikuttavan niiden perillemenoon ja tuleviin viisumipäätöksiin (SL, 239). Jo Virossa asuessaan Katariina on tottunut odottamaan jatkuvasti muualla olevaa miestänsä, mutta Suomessa odottaminen muuttuu raskaaksi:

Miehen odottaminen Tallinnaan oli ollut ihan helppoa. [--] Oli työ, oma koti, ystävät, oma maa, joka päivälle paljon menoa [--]. Ja oma kieli. Enää odottaminen ei ollut helppoa, sillä Katariina oli vieraassa maassa, kaukana ja yksin[.] (SL, 246–247.)

Katariina rinnastaa odottamisen äitinsä kokemukseen: Sofia on joutunut odottamaan metsässä piileskellyttä miestänsä kotiin (SL, 247). Samoin Katariinan suomalainen asunto, ”kerrostalokorsu”, vertautuu metsäveljien korsuihin (SL, 293, 296). Voisi tulkita, että myöhemmin Katariina jättää tyttärensä kantamaan virolaisuuttaan yhtä yksin kuin hän itse on tukahtuneen kansallisen identiteettinsä kanssa ollut. Suomeen muutettuaan Katariina pohtii, puhutaanko viroa enää ollenkaan parinkymmenen vuoden kulluttua (SL, 351). Kuitenkaan hän ei itse ala puhua rakasta äidinkieltään vain muutama vuosi myöhemmin syntyvälle lapselleen.

Isovanhempien sukupolven kokemukset yltyvät Annaan saakka. Anna tuntee hyvin sukunsa kipeän historian. Ajatus kansakunnasta eräänlaisena kuvitteellisena yhteisönä, jonka jäseniä tunnemme olevamme, sopii Annaan. Stuart Hall (1999, 48) kirjoittaa, että imaginaarisen yhteisön jäsenyys antaa merkityksen arkiselle olemassaolollemme ja yhdistää jokapäiväisen elämämme kansalliseen kohtaloon. Anna näkeekin itsensä ikään kuin Neuvostoliiton julmuuksista kärsineiden sukulaistensa kohtalotoveriksi.

Hänen kokemuksensa vääryyksistä on voimakkaan henkilökohtainen. Kun koulussa puhutaan Suomen punaisista ja valkoisista ja opettaja kysyy, onko kenelläkään kerrottavaa suvustaan, kukaan ei viittaa. Anna on tyrmistynyt luokkatovereidensa välinpitämättömyydestä:

Minä en voinut ymmärtää, miten he ovat voineet unohtaa, miten olla tietämättä. Rajan takana viidenkymmenen vuoden takaiset tapahtumat ovat tätä päivää, pommitusten jäljet näkyvät yhä keskellä kaupunkia, Siperia on nielaissut puolet suvusta ja juurruttanut uusiksi sukujuuriksi pelon. (SL, 117.)

”Pelko uusina sukujuurina” näkyy Annankin elämässä. Anna valehtelee ja salailee samalla kiihkeydellä, jolla hänen isovanhempansa ovat joutuneet valehtelemaan henkensä säilyttämiseksi. Annalla ei varsinaisesti ole edes syytä toiminnalleen; hän ainoastaan jäljittelee äidiltään opittuja tapoja. Äidin – ja laajemmin koko virolaisen suvun – tuntema pelko ohjaa hänetkin tuntemaan nimeämätöntä, irrationaalista vaaraa.

Kiintoisaa on, että myös Annan syömishäiriöllä näyttää olevan yhtymäkohtia hänen historiaansa. Esitin jo luvussa 3.2., että Annan riutuminen syömishäiriön kourissa rinnastuu Siperian vankien nälkiintymiseen. Kuitenkin myös Katariinan ja Sofian syömiskäyttäytymisestä löytyy yhtäläisyyksiä Annaan. Anna huomioi, että Vironmatkoillaan äiti ”pukee ruokaa päälleen” ja Suomeen palattuaan jälleen ”riisuu” sen kilo kerrallaan (SL, 32). Myös Annan syömishäiriölle on ominaista painon jatkuva vaihtelu ylös ja alas. Sofiasta kerrotaan, että ruokapulan aikaan hän huolehtii ravinnon riittämisestä lapsille ja miehelle, minkä seurauksena hän itse kuihtuu sairaalakuuntoon (SL, 401).

Syömishäiriö on *Stalinin lehmässä* hyvin keskeinen teema. Maininnat Sofian ja Katariinan painon vaihdoksista korostavat syömishäiriön psykofyysistä luonnetta. Katariinan lihominen ja laihtuminen heijastelevat hänen mielialaansa: Virossa kotoiset ruuat maistuvat, kun taas Suomessa podettu ikävä aiheuttaa laihtumista. Toisaalta painon vaihtelun taustalla voivat olla myös taloudelliset tekijät: Virossa Katariinalla on yksinkertaisesti varaa syödä paremmin kuin Suomessa. Sofian vaarallinen laihtuminen on seurausta uhrautumisesta lähimmäisten hyväksi. Tahdonlujuus, jolla Sofia uskottelee itselleen pärjäävänsä ilman ruokaa, on sukua Annan laihduttajan kurinalaisuudelle. Huomioitavaa on myös, että kaikkien kolmen naisen syöminen linkittyy kansallisuuteen: Sofia näkee nälkää miehityksen seurauksena, Katariinan ruokahalu on Virossa

erilainen kuin Suomessa, Annan syömishäiriö johtuu pitkälti kulttuurien välissä elämisen vaikeudesta.

Neuvostovalta kesti Virossa kuutisenkymmentä vuotta. Vieraan vallan pitkä kesto konkretisoituu *Stalinin lehmien* sukupolvia tarkasteltaessa: Neuvostoliiton aika ulottuu Sofian nuoruudesta hänen lapsenlapsensa Annan teini-ikään saakka. Vanhuutensa päivinä Sofia alkaa muistuttaa *Joonatanin kirjan* Adaa. Sofia ei välitä matkustaa kyläilemään Suomeen muuttaneen tyttärensä luokse: ”Mitä hän siellä. Hän tietää muutenkin, millaista siellä on. Kuin *Eesti ajal*.” (SL, 204.) Sofia on jäänyt muistoissaan Viron itsenäisyyden aikaan eikä näe, että jos Viro olisi saanut pitää itsenäisyytensä, sekin olisi jo kovasti muuttanut hänen nuoruutensa päivistä. Seppo Zetterberg (2007, 730) kirjoittaakin, että uuden itsenäisyyden alkuaikoina Virossa oli vallalla romanti-soitu luulo, että itsenäisyyden palautuessa voitaisiin jatkaa suoraan siitä, mihin oli jääty. Stuart Hall (1999, 50) toteaa: ”[J]oskus kansalliset kulttuurit tuntevat viehtymystä kellon siirtämiseen taaksepäin, defensiiviseen vetäytymiseen johonkin ’kadotettuun aikaan’ [--], ja menneisyyden identiteettien restauroimiseen”. Neuvostoliittoon alistetussa Virossa menneeseen kaihoaminen oli arvatenkin keino pitää kiinni omasta kansallisesta identiteetistä. Sofian kuolema kaksi kuukautta Viron itsenäisyysjulistuksen jälkeen voidaan tulkita symbolisesti: uuden itsenäisyyden aika ei ole enää hänen aikaansa. Hän, kuten *Joonatanin kirjan* Adakin, on menneeseen kuuluva hahmo.

Luvussa 3.4. käsittelemäni diaspora on syytä nostaa esiin vielä sukupolvikysymyksien yhteydessä. Huomioon jo aiemmin, että Siperiaan kyyditettyjen – diasporaan joutuneiden – sukulaisten kohtalo rinnastuu Annaan. Kun Siperian vangit 1950-luvun puolivälissä armahdetaan, kaikki eivät enää haluakaan palata: ”Minne he olisivat palanneet? Kyläänsä, joka heidät petti [--]”(SL, 428). Paluun vaikeutta voi verrata Annan ”paluun” mahdottomuuteen. Anna ei ole ikinä lähtenyt Virosta mutta haaveilee pitkään jonkinlaisesta ”kotiinpaluusta”. Siperiaan joutuneiden kokemus petoksesta on konkreettinen: he tietävät, että joku kotikylän asukkaista on ilmiantanut heidät. Annan sitä vastoin voisi tulkita kokevan, että hänen maansa – Anna pitää Viroa todellisena kotimaanaan – pettää hänet. Viro antaa kapitalismin turmella Annan lapsuuden idyllin, minkä vuoksi Annalla ei ole enää paikkaa, johon palata.

Aiempien sukupolvien kokemukset toistuvat Annan identiteetissä monella tavalla: salailuna, kotiinpaluuhaaveiden mahdottomuutena ja syömishäiriön myötä jopa ruumiin kärsimyksenä.

6. LOPUKSI

Fiktiiviset Anna ja Joonatan osoittautuivat moniulotteisiksi henkilöahmoiksi, joiden kansallisen identiteetin tarkastelu on haastavaa ja antoisaa. Anna ja Joonatan voidaan molemmat nähdä eräänlaisina hybrideinä, sillä heidän kansallinen identiteettinsä rakentuu idän ja lännen merkitysten väliin. Olli Löytyn (2005b, 15) mukaan hybridi on ”kulttuurinen häirikkö”, joka sekoittaa luokitteluihin ja puhtaisiin kategorioihin perustuvan ajattelun ja pakottaa tarkastelemaan uudelleen symbolisen rajanvedon perusteita. Hybridit Anna ja Joonatan siis haastavat perinteiset käsitykset kansallisesta identiteetistä.

Sekä *Stalinin lehmissä* että *Joonatanin kirjassa* kuvataan Viron siirtymistä Neuvostoliiton vaikutuspiiristä kohti läntistä kapitalismia. Molemmissa romaaneissa yksilön kokemus heijastaa ympäröivän yhteiskunnan historiaa ja tulevaisuutta. *Joonatanin kirjassa* yhteiskunnan muutostila näkyy yksilön identiteetin hajaannuksena. *Stalinin lehmien* tarkastelu osoittaa puolestaan, että kansan traumaattiset kokemukset ilmenevät yksilötasolla useiden sukupolvien identiteetissä.

Työni alussa olen tarkastellut teoksia postmodernin käsitteen näkökulmasta. *Joonatanin kirjan* postmodernististen piirteiden analyysi osoittaa, että postmoderni romaani voi kommentoida aikaansa sekä sisällön että muodon tasolla. Identiteetin hajanaisuuden teema ikään kuin toistuu *Joonatanin kirjan* rakenteessa. Mennyt ja tuleva ovat Joonatanin identiteetissä yhtä aikaa läsnä; niinpä myös teoksen aika on kronologian sijaan eri ajanjaksojen ja kausien päällekkäisyyttä (ks. Saariluoma 1992, 51). Önnepalun romaanin metafiktion tarkastelusta syntyy havainto, että Joonatan tuottaa identiteettiään myös tekstuaalisesti: hän ikään kuin kirjoittaa itseään eheämmäksi.

Postmoderni feministinen teoria avaa hyödyllisen valtanäkökulman postmoderniin subjektiin: feministiajattelijoiden mukaan subjektin kuolema on vain tiettyjen subjektien ”etuoikeus”. Feministisessä teoriassa moderni subjekti nähdään maskuliiniseksi konstruktioksi – näin ollen miehillä on myös varaa purkaa se. Naisen asema vahvana subjektina on vielä varsin uusi ilmiö; siksi postmodernin teorioissa julki lausuttu subjektin kriisi saatetaan nähdä feministisissä katsantokannoissa uhkana. (Ks. esim. Rojo-

la 1996, 31.) Postmoderni feministinen teoria siis kyseenalaistaa ennakko-oletukseni Annasta postmodernina subjektina. Feministinen teoria tarjoaa subjektin kriisin ratkaisuksi uuden, moninaisen subjektiviteetin etsimistä (ks. Kosonen 1996, 10). *Stalinin lehmien* Anna näyttäisikin ilmentävän feministitutkijoiden peräänkuuluttamaa uudenlaista naissubjektia. Subjektin moninaisuus on käypä näkökulma tutkimaani identiteettikysymykseen ylipäänsä.

Teoksen tarkastelu feministisen teorian avulla nostaa esiin myös ajatuksen sukupuolen kytköksestä identiteetin muihin osa-alueisiin: identiteetti on kompleksinen prosessi, minkä takia sen eri puolia ei pysty täysin irrottamaan toisistaan. Tämä huomio perustelee sitä, miksi kansallisuuttakin tarkasteltaessa on hyvä muistaa myös identiteetin muut alueet, kuten ikä ja sukupuoli.

Idän ja lännen merkitykset ovat molemmissa teoksissa vahvasti läsnä. Annan ja Joonatanin suhde itään ja länteen on kiintoisasti vastakkainen: siinä missä Joonatan kurottelee kohti länttä ja pyrkii karistamaan idän olemuksestaan, Anna ikävöi lapsuutensa itää ja suhtautuu länteen torjuvasti.

Joonatanille itä tarkoittaa Neuvostoliiton aikaa, eräänlaista absurdinkarmeaa menneisyyttä, jonka haamuista hän pyristelee irti. Joonatan huomioi, että Neuvostoliiton romahtamisen jälkeenkin itä nähdään lännessä yhä kommunismin raunioiksi. Toisaalta itään liitetään myös fantasioita; niiden voidaan nähdä kumpuavan ajatusmallista, jota Edward Said kutsuu orientalismiksi (ks. Said 1987, 73). Länsi edustaa Joonatanille uusien mahdollisuuksien avautumista: ennen kaikkea vapautta ostaa ja matkustaa. Kulutus ja matkustaminen paljastuvatkin keinoiksi, joilla Joonatan pyrkii rakentamaan identiteettiään läntisemmäksi. Toisaalta Joonatan osoittaa myös yllättävän riippumattomaksi ympäristöstään: hänen kansallinen identiteettinsä näyttää nojaavan pikemminkin haaveisiin ja kuvitelmiin kuin konkreettisiin paikkoihin.

Annan identiteetin tarkastelun yhteydessä olen nostanut esiin postkolonialistisissa teorioissa käytetyn diasporan käsitteen (ks. Hall 2003, 120–122). Vaikka diasporan avulla tarkastellaan yleensä kokonaisia kansanryhmiä, se soveltuu välineeksi myös Annan kansallisen identiteetin jäljittämiseen. Samoin kuin diasporassa elävät ihmisryhmät, Anna kokee kaipausta ”todelliseen kotiinsa” – lapsuusmuistojensa Neuvosto-Viroon –

jonne hän ei kuitenkaan koskaan voi palata. Länsi on Annalle yhtä kuin kaikkialle tunkeva globaali markkinatalous, jonka hän kokee vastenmieliseksi ja uhkaavaksi. Anna pelkää kulttuurien sekoittumista ja alkuperäisten identiteettien tahriutumista. Annan voidaankin nähdä vaalivan eräänlaista koloniaalista fantasiaa Viron ja Venäjän etnisestä puhtaudesta.

Lopulta molemmat Anna ja Joonatan näyttävät jäävän huojumaan lännen ja idän rajalle. Toisaalta Joonatan löytää jonkinlaisen kiintopisteen Viron saaristosta Kalamäeltä ja Anna ymmärtää, että hänen ”paluunsa” on mahdoton, minkä seurauksena hän hyväksyy Suomen asuinpaikakseen. Kummankaan kansallinen identiteetti ei kuitenkaan tule valmiiksi. Joonatan pohtii:

Hän on saanut mitä on halunnutkin! Mitä hän enää haluaa? Hän on päässyt sieltä missä uskoi olevansa vankina, minne hän siis vielä pyrkii? (JK, 34.)

Myös Anna välittää ristiriitaista viestiä:

Onko se väärin, [--] että haluan takaisin, sinne missä naiset myyvät itsensä sukka-housuparista (SL, 449).

[E]nkä ole itse varma, haluanko minä edes lähteä sinne enää (SL, 470).

Hypoteesini identiteetin prosessinomaisesta luonteesta osoittautuu siis paikkansapitäväksi.

Olen tarkastellut Annan ja Joonatanin identiteettiä monesta näkökulmasta: sukupuoli, seksuaalisuus ja ikä ovat tekijöitä, jotka heijastuvat myös kansalliseen identiteettiin. Lisäksi olen analysoinut kansallisuuden aiheuttamia häpeän ja ylpeyden tunteita. *Stalinin lehmien* Annan kansallisuuteensa liittämien tunteiden tarkastelu osoittaa, että häpeä ja ylpeys ovat saman kolikon kaksi eri puolta. Anna pääsee häpeästään puhumalla; puhuminen on suorastaan katharttinen kokemus. *Joonatanin kirja* tematisoi vahvasti toiseutta. Toiseus olisikin itsessään hedelmällinen tutkimuskohde ja sopisi lähtökohdaksi tutkimieni teosten laajempaan analyysiin. Olen lähestynyt *Joonatanin kirjassa* esitettyä toiseutta kahdesta suunnasta: olen tarkastellut paitsi Joonatania Toisena myös Joonatanin suhdetta hänen Toisiksi kokemiinsa henkilöihin. Toinen nähdäänkin mielestäni liian usein jähmeästi ainoastaan sorretuksi ja alistetuksi. On tärkeää huomioida, että myös väestöryhmien sisällä on eroja ja valtasuhteita. Toisillakin on

useimmiten omat Toisensa.

Sukupuolen ja seksuaalisuuden analyysi lisää oman kommenttinsa toiseuden kysymykseen. Joonatanin voidaan nähdä horjuttavan hegemonista maskuliinisuutta, josta kansallisuudenkin ideaaliset piirteet usein johdetaan. Annan seksuaalisuutta tutkittaessa esiin nousee mielenkiintoinen ajatus siitä, että toiseutta voi purkaa myös esittämällä kolmannen vaihtoehdon, jollaiseksi *Stalinin lehmissä* tarjoutuu biseksuaalisuus. Annan sukupuolen tarkastelussa huomio kiinnittyy stereotyyppioihin, jotka voivat paitsi kielteisinä (virolainen nainen on huora) myös positiivisina (suomalainen nainen on vahva) olla kahlitsevia ja vahingollisia identiteetille.

Sukupolvikysymysten tutkiminen auttaa hahmottamaan identiteetin muuttumista. Vertaamalla Joonatania ja Annaa vanhempiin sukupolviin pyrin kartoittamaan, onko heidän identiteettinsä tai subjektiviteettinsä kenties postmodernimpi kuin heidän edeltäjänsä. Joonatanin vakaa Ada-täti luo vahvan kontrastin Joonatanin muotoaan etsivälle persoonalle. *Joonatanin kirjan* henkilöt on myös mahdollista nähdä yhteiskunnan muuttumisen symboleina: kumpikin, niin Joonatan kuin Adakin, edustaa puhtaasti omaa aikaansa. *Stalinin lehmissä* puolestaan ilmenee aiemmilta sukupolvilta perityn ja opitun merkitys Annan identiteetille.

Kaiken kaikkiaan Anna ja Joonatan representoivat kansallisuutta monitahoisesti ja uudistavasti. Mielestäni etenkin seksuaalisuuden esittäminen normista poikkeavaksi tuo tutkittavissa teoksissa myös kansalliseen identiteettiin uusia näköaloja. Lisäksi Anna ja Joonatan kyseenalaistavat ajatuksen siitä, että kansallinen identiteetti muodostuisi suhteessa vain yhteen nimenomaiseen paikkaan tai kulttuuriin. Stuart Hallin (1999, 64) mukaan globalisaatio ei tuhoa kansallisia identiteettejä, vaan tuottaa samaan aikaan sekä uusia globaaleja että uusia lokaalisia identifikaatioita. Anna ja Joonatan todistavat globaalin ja lokaalin samanaikaisuudesta.

Yrjö Varpio (2005, 43) pitää tärkeänä, ”että kirjallisuustieteessä ei kaihdeta sellaisia kysymyksenasetteluja, joiden ratkaisulla on merkitystä kaunokirjallisuuden tekstien ulkopuolellakin”. Koen, että kysymykset, joihin olen tutkielmassani pureutunut, ovat tällaisia. *Stalinin lehmät* ja *Joonatanin kirja* paitsi osallistuvat keskusteluun kansallisesta identiteetistä myös tuottavat kansallisuutta uudella, moninaisella tavalla.

LÄHTEET

Tutkimuskohteet

SL = OKSANEN SOFI 2003 *Stalinin lehmät*. Helsinki: WSOY.

JK = ÖNNEPALU TÕNU 1998 *Joonatanin kirja*. (Alkuteos *Hind* 1995.) Suom. Juhani Salokannel. Helsinki: Otava.

Painetut lähteet

AALTO PAMI 1998 'Itä' ja 'länsi'. Virolaisten identiteettipolitiikka Euroopan murroksessa. – *Kansallisvaltion kielioppi*. Toim. Marja Keränen. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

AHOKAS PIRJO JA RANTONEN EILA 1996 Feminismin muukalaiset. Rodun ja etnisyyden haasteet. – *Naiissubjekti ja postmoderni*. Toim. Päivi Kosonen. Helsinki: Gaudeamus.

ANNUK EVE 1999 Sugupool kui mask(eraad): androgüünsus Emil Tode/Tõnu Önnepalu romaanides – Looming 11/1999.

ANNUS EPP 2003 Virolainen proosa 1990-luvulla. Suom. Tarja Pakarinen. – *Viron kirjallisuus vuosituhaten vaihteessa. Postmodernia ja modernia*. Toim. Piret Kruuspere, Tarja Pakarinen ja Liisa Saariluoma. Helsinki: SKS.

BAUMAN ZYGMUNT 2004 (1990) *Sosiologinen ajattelu*. Suom. Jyrki Vainonen. Tampere: Vastapaino.

BAUMAN ZYGMUNT 1996 *Postmodernin lumo*. Suom. Jyrki Vainonen. Tampere: Vastapaino.

BHABHA HOMI K. 1990 Introduction: narrating the nation. – *Nation and Narration*. Toim. Homi K. Bhabha. London – New York: Routledge.

BHABHA HOMI K. 1994 *The Location of Culture*. London – New York: Routledge.

BORDO SUSAN 1990 Feminism, Postmodernism, and Gender-Scepticism. – *Feminism/Postmodernism*. Toim. Linda J. Nicholson. London: Routledge.

BORDO SUSAN 1993 *Unbearable Weight. Feminism, Western Culture, and the Body*. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.

BROMS HENRI 1998 *Paikan hengen semiotiikkaa. Itä-Euroopan sielua etsimässä*. Helsinki: Helsingin yliopisto.

DI STEFANO CHRISTINE 1990 Dilemmas of Difference: Feminism, Modernity, and Postmodernism. – *Feminism/Postmodernism*. Toim. Linda J. Nicholson. London: Routledge.

EPNER LUULE 1994 Mati Untin Viro. Euroopan provinssi lännen ja idän rajalla. – *Itä ja länsi. Suomen, Viron ja Unkarin kirjallisuus idän ja lännen vaikutuskentässä*. Toim. Pekka Lilja. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

GIDDENS ANTHONY 1990 *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.

GORDON TUULA, KOMULAINEN KATRI JA LEMPIÄINEN KIRSTI 2002 Johdanto. – *Suomineitonen hei! Kansallisuuden sukupuoli*. Toim. Tuula Gordon, Katri Komulainen ja Kirsti Lempiäinen. Tampere: Vastapaino.

HAASJOKI PAULIINA 2005 Ei kahta ilman kolmatta. Ambivalenssi, biseksuaalisuus ja lukeminen. – *Rajanylityksiä. Tutkimusreittejä toiseuden tuolle puolen*. Toim. Olli Löytty. Helsinki: Gaudeamus.

HALL STUART 1999 *Identiteetti*. Toim. ja suom. Mikko Lehtonen ja Juha Herkman. Tampere: Vastapaino.

HALL STUART 2003 Kulttuuri, paikka, identiteetti. Suom. Juha Koivisto – *Eri-laisuus*. Toim. Mikko Lehtonen ja Olli Löytty. Tampere: Vastapaino.

HEIKKINEN TEPPO 1994 Heteroseksismi ja homojen marginaalistaminen. – *Miestä rakennetaan. Maskuliinisuuksia puretaan*. Toim. Jorma Sipilä ja Arto Tiihonen. Tampere: Vastapaino.

HENNOSTE TIIT 1997 Hüpped modernismi poole: Eesti 20. sajandi kirjandusest Euroopa modernismi taustal. 22. loeng. – Vikerkaar 4–5/1997.

HENNOSTE TIIT 1998 Kirjutatud on. Emil Tode ja Tõnu Õnnepalu kolm romaani. – Vikerkaar 9/1998.

HENNOSTE TIIT 2003 Postkolonialism ja Eesti. Väga väike leksikon. – Vikerkaar 4–5/2003.

HUTCHEON LINDA 1988 *A Poetics of Postmodernism. History, theory, fiction*. New York – London: Routledge.

HUTTUNEN LAURA, LÖYTTY OLLI JA RASTAS ANNA 2005a Saatteeksi. – *Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta*. Toim. Laura Huttunen, Olli Löytty ja Anna Rastas. Tampere: Vastapaino.

HUTTUNEN LAURA, LÖYTTY OLLI JA RASTAS ANNA 2005b Suomalainen monikulttuurisuus. Paikallisia ja ylirajaisia suhteita. – *Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta*. Toim. Laura Huttunen, Olli Löytty ja Anna Rastas. Tampere: Vastapaino.

KOLGA VOLDEMAR 2000 To be a woman and a man in Estonia at the turn of the millennium. – *Towards a Balanced Society. Women and Men in Estonia*. Toim. Peeter Maimik, Kadi Mänd ja Ülle-Marika Papp. Tallinna: Ministry of Social Affairs of Estonia.

KOSONEN PÄIVI 1996 Johdanto – *Naissubjekti ja postmoderni*. Toim. Päivi Kosonen. Tampere: Gaudeamus.

LEHTONEN MIKKO 1995 *Pikku jättiläisiä. Maskuliinisuuden kulttuurinen rakentuminen*. Tampere: Vastapaino.

LEHTONEN MIKKO 1999 Maskuliinisuus, kansallisuus, identiteetti. – *Mies ja muutos. Kriittisen miestutkimuksen teemoja*. Toim. Arto Jokinen. Tampere: Tampere University Press.

LEHTONEN MIKKO 2004a Johdanto: Säiliöstä suhdekimppuun. – *Suomi toisin sanoen*. Toim. Mikko Lehtonen, Olli Löytty ja Petri Ruuska. Tampere: Vastapaino.

LEHTONEN MIKKO 2004b Suomi on toistettua maata. – *Suomi toisin sanoen*. Toim. Mikko Lehtonen, Olli Löytty ja Petri Ruuska. Tampere: Vastapaino.

LEHTONEN MIKKO 2004c Suomi rajamaana. – *Suomi toisin sanoen*. Toim. Mikko Lehtonen, Olli Löytty ja Petri Ruuska. Tampere: Vastapaino.

LEHTONEN MIKKO 2004d Vieraus ja viisaus. – *Suomi toisin sanoen*. Toim. Mikko Lehtonen, Olli Löytty ja Petri Ruuska. Tampere: Vastapaino.

LÖYTTY OLLI 2004a Suomeksi kerrottu kansakunta. – *Suomi toisin sanoen*. Toim. Mikko Lehtonen, Olli Löytty ja Petri Ruuska. Tampere: Vastapaino.

LÖYTTY OLLI 2004b Meistä on moneksi. – *Suomi toisin sanoen*. Toim. Mikko Lehtonen, Olli Löytty ja Petri Ruuska. Tampere: Vastapaino.

LÖYTTY OLLI 2005a *Toiseus. Kuinka tutkia kohtaamisia ja valtaa. – Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta.* Toim. Anna Rastas, Laura Huttunen ja Olli Löytty. Tampere: Vastapaino.

LÖYTTY OLLI 2005b *Johdanto: Toiseuttamista ja tilakurittomuutta. – Rajanylityksiä. Tutkimusreittejä toiseuden tuolle puolen.* Helsinki: Gaudeamus.

MAIMIK PEETER 2004 *Hyvää huomenta, Viro! Elämää itsenäisessä Virossa.* Suom. Vesa Niinikangas ja Inkeri Näätäsaari. Turku: Enostone.

MARKKOLA PIRJO 2002 *Vahva nainen ja kansallinen historia. – Suomineiton hei! Kansallisuuden sukupuoli.* Toim. Tuula Gordon, Katri Komulainen ja Kirsti Lempiäinen. Tampere: Vastapaino.

MASSEY DOREEN 2003 *Paikan käsitteellistäminen.* Suom. Juha Koivisto. – *Eri-laisuus.* Toim. Mikko Lehtonen ja Olli Löytty. Tampere: Vastapaino.

MIKKELI HEIKKI 1998 *Euroopan idea. Eurooppa-aatteen ja eurooppalaisuuden pitkä historia.* Helsinki: Gummerus.

MORRIS PAM 1997 *Kirjallisuus ja feminismi.* Suom. Päivi Lappalainen. Helsinki: SKS.

OINONEN ERIKKA, BLOM RAIMO JA MELIN HARRI 2005 *Onni on olla suomalainen? Kansallinen identiteetti ja kansalaisuus.* Helsinki: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto.

OJAJÄRVI JUSSI 2006 *Supermarketin valossa. Kapitalismi, subjekti ja minuus Mari Mörön romaanissa Kiltin yön lahjat ja Juha Seppälän novellissa ”Supermarket”.* Helsinki: SKS.

PAKARINEN TARJA JA SAARILUOMA LIISA 2003 *Johdannoksi. – Viron kirjallisuus vuosituhannen vaihteessa. Postmodernia ja modernia.* Toim. Piret Kruuspere, Tarja Pakarinen ja Liisa Saariluoma. Helsinki: SKS.

ROJOLA LEA 1996 Me kumpikin olemme minä. Leena Krohnin vastavuoroisuuden etiikasta. – *Naissubjekti ja postmoderni*. Toim. Päivi Kosonen. Helsinki: Gaudeamus.

ROPPONEN VILLE 2004 Stalinin lehmät syö valtarakenteita. – *Hiidenkivi* 2/2004.

RUUSKA PETRI 2004 Toisen nahoissa ja vähän sanoissakin. – *Suomi toisin sanoen*. Toim. Mikko Lehtonen, Olli Löytty ja Petri Ruuska. Tampere: Vastapaino.

SAARILUOMA LIISA 1992 *Postindividualistinen romaani*. Helsinki: SKS.

SAID EDWARD W. 1987 (1978) *Orientalism*. London: Penguin Books.

SALOKANNEL JUHANI 2003 Tõnu Õnnepalu ja modernin dilemma. Suomalainen näkökulma. – *Viron kirjallisuus vuosituhannen vaihteessa. Postmodernia ja modernia*. Toim. Piret Kruuspere, Tarja Pakarinen ja Liisa Saariluoma. Helsinki: SKS.

SIEVINEN PIA 2003 Sivujen takana. – *Kotivinkki* 10/2003.

SUURPÄÄ LEENA 2005 Suvaitsevaisuus. Sietämistä vai solidaarisuutta? – *Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta*. Toim. Anna Rastas, Laura Huttunen ja Olli Löytty. Tampere: Vastapaino.

TÜÜR KADRI 2003 Maisema Joonatanin kirjassa. Modernia vai postmodernia? – *Viron kirjallisuus vuosituhannen vaihteessa. Postmodernia ja modernia*. Toim. Piret Kruuspere, Tarja Pakarinen ja Liisa Saariluoma. Helsinki: SKS.

VARPIO YRJÖ 2005 Suomi keskustana ja periferiana. Matkakirjallisuuden myyttiset ilmansuunnat. – *Rajanylityksiä. Tutkimusreittejä toiseuden tuolle puolen*. Helsinki: Gaudeamus.

VIIKARI AULI 1996 Kansakunnan kirjoittaminen. – *Mitä tapahtuu todelle. Kirjallisuudentutkijain seuran vuosikirja 49*. Helsinki: SKS.

VIIRES ANTS 1995 Viron kansankulttuuri. Suom. Kaisu Lahikainen. – *Viro. Historia, kansa, kulttuuri*. Toim. Seppo Zetterberg. Helsinki: SKS.

ZETTERBERG SEPPO 2004 *Samaa sukua, eri maata. Viro ja Suomi – historiasta huomiseen*. Helsinki: Taloustieto Oy.

ZETTERBERG SEPPO 2007 *Viron historia*. Helsinki: SKS.

Painamattomat lähteet

AHOKAS TIINA 2005 ”Naisen ruumiin sentit ovat yhtä tärkeitä kuin valtionrajat”
Ruumiillisuus Sofi Oksasen *Stalinin lehmissä* ja Anja Snellmanin *Äidissä ja koirassa*.
Suomen kirjallisuuden pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.
<http://tutkielmat.uta.fi/pdf/gradu00766.pdf>. Tieto tarkistettu 4.4.2008.

Estonian Literature Information Centre. Tõnu Õnnepalu / Anton Nigov / Emil Tode.
Bibliography. <http://www.estlit.ee/index.php?id=708>. Tieto tarkistettu 4.4.2008.

HOSIAISLUOMA YRJÖ 2006 Modernista postmoderniin. Luentosarja Tampereen
yliopistossa syksyllä 2006. Luentomonisteet ja Anna Turusen luentomuistiinpanot.

IIVARI HEIDI 2001 Idän ja lännen rajalla. Semioottista tulkintaa Suomen ja Viron
1990-luvun kirjallisuudesta. Suomen kirjallisuuden pro gradu -tutkielma. Tampereen
yliopisto.

RAUTIAINEN MIIA 2007 Laiha, puhdas ja täydellinen. Hannele Huovin *Madonna* ja
Kira Poutasen *Ihana meri* anoreksiakuvauksina. Suomen kirjallisuuden pro gradu -
tutkielma. Tampereen yliopisto. <http://tutkielmat.uta.fi/pdf/gradu01729.pdf>. Tieto tarkistettu 4.4.2008.

VIIRES PIRET 2004 Eesti nüüdiskirjandus. Luentosarja Tarton yliopistossa keväällä
2004. Anna Turusen luentomuistiinpanot.